

ЄВГЕН
ОНАЦЬКИЙ

ЗАВЗЯТТЯ

ЧИ

СПОКУСА

≈ САМО ≈

ВИПРАВДАННЯ

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

**ЗАВЗЯТТЯ
ЧИ
СПОКУСА САМОВИПРАВДАННЯ**

НАРИСИ З СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

П а р и ж 1 9 5 6

**Видання Першої Української Друкарні
у Франції**

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Після заслуженого успіху, що його мала перша книга нарисів з суспільного життя Євгена Онацького, яка появилась в Аргентині п. н. «Спрага справедливости», нам зокрема приємно дати Читачам другу книгу нарисів відомого автора під наголовком — «Завзяття чи спокуса самовиправдання?»

В книзі знайде Читач незвичайно широку скалю тем — і про стиль, і про переселення душ, і про Шевченка, і про Винниченка, і про Героїв Базару, і про японських Нікуданів, — але всі теми об'єднані чимсь спільним» об'єднані стилем Автора, об'єднані його ідеалістичним світоглядом, націоналістичним сприйманням життя і його різnorodних явищ, глибокою християнською мораллю, умінням сягнути до глибини кожної проблеми.

Хто шукає в цій книзі звичного сьогодні стилю пустимельства, модної фразеології, повержового лоску — нехай не розгортає її. Хто ж шукає легкого викладу найглибших проблем, які висуває кожен день нашого життя, хто хоче знайти джерело внутрішньої духової сили, хто шукає ствердження своїх ідеалів, затемнених злобою дня, а проте — живих і необхідних для людини, яка думає і відчуває, той нехай візьме цю книгу і зробить з неї свою настольну криницю живої води, якої склянку слід випивати кожного дня перед тим, як вийти з дому, щоб пірнути в хмари турбот, і після оголомшуючого нас цілоденного танку серед бездушности модерної цивілізації.

ЗАВ'ЯТТЯ

(СТОРИНКА З РИМСЬКОГО ЩОДЕННИКА)

1. VI. 1935.

В хвилинах упадку духа, коли мла безнадійності застилає прозорі обрії; коли сіра одноманітність днів притискає до землі найкращі пориви; коли не хочеться більше вірити і нема сили діяти; коли зав'яття в душі м'якне, мовляв І. Франко, «наче мокрая глина» («Мойсей»), — я думаю про Тебе, Тоті.

Я йду під Твій пам'ятник, поміж лаври і вічно зелені дуби Пінчанської Гори, де білють безчисленні мармурові погруддя італійських великих людей, і пильно вдивляюсь в Твою постать, Тоті, в напружені м'язи всього Твого тіла, в піднесену з виразом погорди й трохи звіринної люті Твою голову, Тоті, і — особливо — в отой обрубок ноги, що окреслив Тебе, як каліку, і визначив Тебе, як героя.

Різьбар не зробив Тебе гарним, Тоті, ні, — але він зробив Тебе сильним. Не тільки фізично, але й духово сильним, яким Ти й був. Він схопив і втілив у камені тільки один мент Твого життя, що, певно, не міг бути гарним — момент смертного бою з ворогом, коли, замість зборі, Ти вжив ко-

стура, а костур ніколи не належав до прикмет і атрибутів краси. Але тут він став атрибутом завзяття і сили. І тому — в хвилинах упадку духа я приходжу до Тебе, Тоті, і розгортаю поволі сторінки Твого життя.

**

Коли Тоті було двадцять шість літ, поїзд відрізав йому ногу вище коліна.

З гарного сильного спортсмена глумлива доля зробила одноногого каліку. В безконечних просторах світосяйного етеру хтось вищий поклав душу Тоті на вітвар Проби і вдарив по ній важким молотом, а душа Тоті відповіла дзвоном чистого металю, благородним згуком лицарського завзяття, срібним тоном духової величі.

Коли звичайна собі людина, замішана на простій глині, тратить ногу, вона вважає за найкраще — спинитися. Вона вважає своїм законним правом — відпочивати.

Тоті, втративши ногу, вважав за свій обов'язок — почати бігати. Відкидаючи з погордою всі оті вози для безногих, всякі оті шгучні дерев'яні ноги, протези, Тоті віддався вправам їзди на вельосипеді (колесі) та плавання наввипередки. Вигравши срібну медалью на інтернаціональних змаганнях плавання в Тібрі, він вирушив у 1911 р. з Риму у подорож навкруги світу на вельосипеді.

«Я почав студіювати народи, — писав він пізніше герцогові д'Аоста, — і мріяти про те, що Італія має бути велика й багата...»

Франція, Бельгія, Голяндія, Данія, Німеччина, Швеція, Норвегія пізнали одноногого вельосипедиста.

В одному місті він продавав поштові картки. В другому заробляв на життя малюванням. В тре-

тому навчав італійської мови. І так добився на своєму вельосипеді аж до полярного кола і там мусів спинитися з огляду на сніг та на лід, оселившись на деякий час поміж ескімосами в Ляп-ляндії. Звідти дістався він до Фінляндії, потім до Росії. З Петербургу поїхав до Москви... Потім до Києва. Звідти — Польща, Австрія. Але в Відні поліція наказала йому зняти трикольорову національну стрічку. Він відмовився і мусів перервати подорож. Поліція затримала і вислала його до Італії.

Але за кілька місяців він знову в подорожі — вибирається до Африки. Ось він уже в Каїрі, підпираючись костуром, питає шляху до пірамід. Проїздить Нубійську пустелю і хоче обов'язково дістатися до Конго, щоб познайомитися там із дикими карликами Ням-Ням, славнозвісними своїми отруйними стрілами і людодством. Але англійська влада не дозволяє йому тут подорожувати самому, без охорони — і він мусить знову вертатися до Італії.

Тим часом в Італії починаються маніфестації інтервентистів, що домагаються вступу Італії в першу велику світову війну, в надії, що тоді сповняться давні мрії італійських «соборників», і італійські землі, що ще знаходилися тоді під Австрією, з'єднаються з матірнім пнем. Тоті бере найдіяльнішу участь у цих демонстраціях. Але, коли Італія дійсно вступає в війну, виявляється, що легше здоровому боягузові захватитися у запілля, ніж каліці попасти на фронт.

Розлучений постійними відмовами, Тоті вирішує не зважати більше на бюрократичні приписи, робить собі військовий одяг і з'являється в бойовий штаб. Штабові старшини деякий час ви-

користовують добровольця для передачі наказів. Тоті робить на своєму вельосипеді по 80 кілометрів денно, відкриває шпигунів, роздає цигарки раненим, намагається по всіх усядах бути потрібним і корисним. Але — його тягне в окопи.

Тоді його примушують вернутися до Риму, поки не прийде «регулярний дозвіл із міністерства».

Тоті в розпущі починає бомбардувати листами й проханнями всіх визначніших генералів, аж поки герцог д'Аоста не наважується прийняти його в свій корпус вельосипедистів (наколесників).

Нарешті — Тоті щасливий! Нарешті він в окопах, вірний вояк своєї Батьківщини!

Перед ним Трієст, що обов'язково має бути італійський; перед ним море, що зветься «Адрійським», але що обов'язково має бути «нашим» (маре нострум), себто італійським.

— До Трієсту, — мріє він, — увійдуть берсальєри-наколесники і кіннота. Я нестиму на чолі берсальєрів дорогий наш трикольоровий прапор, і музика приграватиме марш із «Аїди...»

Бо Тоті — кохається в італійській музиці. Свого часу він не пропускав ні одної оперової вистави і з далекої та високої галереї вчився високого духового напняття трагічних постатей італійської мелодрами.

Коли його полк піде в наступ, полкова оркестра мусітиме грати марш із «Аїди».

У наступ пішли 6. серпня 1916 р. Дряпалися нагору як навіжені. Падали, вставали, знову падали, знову вставали... Хоч і не всі! Чимала частина продовжувала лежати, щоб уже більше ніколи не встати... Тоті — попереду. Оркестра йому

не пригравас ніякого маршу, але не час думати про оркестру. Важке тіло на одній нозі неохоче кориться наказам духа. Тоті лається, кричить, лізе, падає, встає, тягне наперед розпачливо неслухняне тіло та змучених товаришів. Ворожа куля влучає в Тоті і він падає. Але він мусить устати, і він устає. Добивається нарешті туди, куди хоче добитися. Він — в окопах ворога. Тут уже можна й вмерти. Ранений втретє, здіймає вгору свій костур і зо сміхом шгурляє його вслід за ворогом, що вже втікає, — кидає йому вслід отой знак свого переможенного каліцтва, оту непотрібну йому більше підпору.

Коли 24. травня 1922 р. тіло Тоті перевезли до Риму, щоб поховати його поруч із Мамелі, героем італійського відродження, його труну, вкриту національними прапорами, соціалістичні та комуністичні мешканці прицвинтарної дільниці Сан Льоренцо, розагітовані московськими агентами, що заперечували вже й тоді всяку Батьківщину. крім большевицької Москви, зустріли револьверовими пострілами. Але що могли вони вдіяти супроти того духа завзяття, що в Тоті знайшов символічне втілення?!

В хвилинах упадку духа я думаю про Тебе, Тоті.

Але й думаю й про тисячі наших українських незнаних завзятців, що загинули в безвісті, потонули в мільйонній масі несвідомих «дядьків».

Бо якщо Тоті служить символом свідомого своєї мети завзяття, така його роля походить із свідомости вдячного загалу, що зберіг для потомства його ім'я і вирізьбив його постать у камені.

Але ж хіба мало й у нас було подібних завзятців, що наложили своїми головами за Батьківщину?

А хто їх знає? Хто може, на згадку про них, набратися духу й мужности для дальшого бою?

Перегортаю наші старі журнали й знаходжу у «Віснику Союзу Визволення України» прегарні — і цілком призабуті — «Листи з поля битви» д-ра В. Гериновича, листи, що в них яскраво змальовується процес виховування й в нас отого свідомого завзяття.

«Війна навчила нас не подаватися, — пише д-р В. Геринович. — Як нераз тяжко нам було серед тарабанного вогню, як щербилася наша залога, як зойком і смертним конанням наповнялось повітря, як ллялася тепла кровця, а ворожий огонь рвав, розривав окопи, ми не подавалися.

«Як нераз ворожа сила перемогою йшла на нас, як нераз здавалося, що ось-ось паде наша позиція в руки ворога, ми боролися до останку. Кидали кріс, як не ставало набоїв, хватали гранати а як і тих не ставало, йшли на дужання руками, зубами.

«Повірена позиція була в нас усе святою, а почуття обов'язку глибоко в нас вкорінилося.

«Нераз ішли похвали за похвалами для нас. Вони приємно нас вражали. Але ми не для похвал сповнювали наші обов'язки. Це було щось інше, більше, могутніше, що вселилося глибоше, так глибоко, що там не було місця для проминаючого виразу похвали.

«Бо й не солом'яним вогнем була наша оборона, завзятість, кривавлення. Під цим оглядом ми змінилися. Ми не запалювалися й не погасали — ми горіли постійно.

«І цей постійний огонь усе був нашим спасенням. Це щось таке, чого не можна описати, означити нам його годі, але чуємо його присутність у собі, його могутню силу, його невмирущість.

«Часом, о, не часом, а багато разів то бувало, без хліба й води серед слоти та спекоти, у воді й у болоті, на розжарених полудневим сонцем каміннях, серед гарячого. вбивчого для наших грудей повітря, серед грози могутньої новочасної воєнної техніки — ми таки не подавалися.

Здавалося, що удари та злидні перейшли вже границі сил наших, що голод і холод стануть паном ситуації. А таки так не сталося! Сильнішим над усе, що нам зносити доводилося, було те, що в нас горіло, що було істотою нашого організму, що вселилося в найменший атомик нашого тіла. Оцям то ми спинювали ворожий напір і не чим іншим. Оце то ставило нас нерухожим муром навпоперек дороги наших ворогів... Оце то невмирущу силу принесемо в рідний край, коли доля дозволить нам щасливо повернутися додому...» («Вісник СВУ 4. 11. 1917)

Д-р Геринович каже, що лише «війна навчила нас не подаватися». Отже, перед війною і в покоління, що війни не зазнало, того завзяття було мало серед українського народу. Щоб завзяття могло розвинутися, необхідна була війна, необхідна взагалі — б о р о т ь б а.

В цій боротьбі можуть бути моменти втоми, моменти видимої поразки, коли ворог тріумфує, але часто ці видимі поразки — лише моменти необхідного відпочинку, що пізніше перетворюються в перемогу, бо сили духа незмірні, і людина, що в деякі моменти видається цілковито кволою й знищеною, в інші моменти розвиває незбагненні

сили, що їм ніщо не в стані протиставитися. Аби тільки людина була свідомо визначеної їй та її покоління мети!

В боротьбі за нашу державність ми повинні виховати оте свідоме своєї мети завзяття.

Дурно ми, українці, самі себе часто лаємо «м'яккотілими». М'яккотілість неминуча, коли нема вправи м'язів, а м'язи вправляються лише в боротьбі, в систематичному зусиллю. Два століття ми відчувалися від боротьби, тепер мусимо до неї привикати. Будемо ще не раз падати, але мусимо вставати, беручи собі за приклад не тільки італійського Тоті, але й усіх наших піонерів боротьби за українську державність, що про них так писав у віденській «Волі» в 1919 р. Осип Турянський:

«Коли їм не вдається їх незорганізована, не-систематична й імпровізована (бо все треба було починати спочатку, все треба було «імпровізувати» — Є. О.) праця, вони не тратять ні на крихітку, ні на хвилину відваги й надії і як та мурашка в байці, що кількадесят разів усе наново носила на горбок камінець, що все скочувався вниз, так і наддніпрянці (пише галичанин, — Є. О.) сто разів падають і сто разів устають. Нема слів на подив тієї просто демонічної завзятости, витривалости та жилавости, що її виявив із себе наш геройський Петлюра. Був час, коли наддніпрянці під його проводом мали всього на всього шість верстов України за собою, спереду знаходилися побідоносні російські большевики, а ззаду стріляла польська артилерія. Який нарід, більше розвинений від нашого, не був би в таких страшних хвилях не стратив усякої надії й не кинув би зброї з рук? Факт, що так не сталося, свідчить не тільки про

безконечно глибоку віру Петлюри в перемогу української справи, але також про незвичайно життєву силу та про невмирущість душі українського народу...» («Воля», 1919, V. с. I. с. II)

Від того часу пройшло багато років. Український народ опинився знову в найгіршій неволі. Але чи він переможений?

Свідомість спільної всім українцям мети поширилася в значно більших ніж колись масах нашого народу і та свідомість, і зв'язана з нею боротьба — виплекали в народніх масах ще більше, ніж колись, завзяття.

Ми впали, але ми вже встаємо!

І якщо нам знову прийдеться впасти, ми ще десять разів устанемо, але таки до своєї мети дійдемо!

ПОВЕРХОВНІСТЬ

Жюль Пайо, французький мораліст, вважає, що найгірший з злочинів супроти власної суспільності — це поверховність, що зводить її на манівці і представляє всі життєві взаємовідносини в хибному облудному світлі.

Поверховна людина не здатна зрозуміти дійсної вартости речей, не здатна вглибитися в їх істоту і зрештою навіть і не має бажання в неї вглиблюватися.

Поверховна людина до всього підходить із насміхом і жартом, вона не відчуває пошани до найінтимніших почувань людських, що переходять глибоко в серці, — вона здатна бльознірськими руками грубо зневажити найбільшу святість, якої не розуміє і не відчуває.

Поверховна людина — ніби суддя, що видає засуд, не простудіювавши й не продумавши всіх свідчень за і проти, — і часто буває, що такий засуд ранив би менше, коли б навіть був більш несправедливий, але менш легковажний, — бо людина терпить у своїй гідності, коли надто поверховно й легковажно ставляться до її вчинків.

Мудрі люди нераз стверджували, що життя — це річ поважна, і що кожна людина скорше чи пізніше понесе відповідальність за кожне нерозважне слово, за кожний легковажний вчинок.

Поверховність цвіте найбільше по великих містах, в осередках великої культури. Це виглядає на парадокс, але в тому є своя глибока правда.

Великі міста надто розбивають увагу людини, не дозволяють їй зосередкуватися, заглибитися, як слід, в якусь проблему. «Бракує часу». Уже Ціцерон скаржився, що «в Римі нема часу, щоб дух перевести». Тим більше немає часу над чимсь глибоко призадуматися, щось як слід простудіювати.

Великі університетські міста надаються студентській молоді. Тут вона знаходить бібліотеки, лабораторії, музеї, найкращих учителів і побуд до змагання з найталановитішими й найпрацьовитішими своїми товаришами, що з'їжджаються з усіх закутин країни.

Але, як тільки вони закінчать свої головні студії, що мають стати їм підмурівкою усього життя, повинні вони кидати велике місто, — бо тільки на самоті, далеко від бурхливого й нервового життя великих міст, зможуть вони поглибити свої знання, поглибити свій духовий світ, в якому тільки й можливий розцвіт оригінальних талантів та сильних, глибоких натур.

Скільки талановитих людей були б могли створити гарні, оригінальні речі, що залишили б вічний слід у житті, коли б не були вони захоплені виром столичного життя, спрагою передчасної популярності, погонею за прошем, таким необхідним у великому місті, що дає забагато спокус і ставить забагато вимог! Марнування духової енергії тут неминуче досягає таких розмірів, що лише незначна кількість дійсно виняткових людей

можуть заощадити щось собі і на справжню творчість і на справжні студії.

«Ви, люди Заходу, — казав індуський поет Рабіндранат Тагор, — живете ніби в постійній борні, в постійному змаганні за життя. Ніде ніякого місця для відпочинку, для духовного миру; ніде захистку для думки, що в нашій країні вважається необхідним для здоров'я душі».

Рабіндранат Тагор бачив життя великих міст. Його увагу приваблювали «герої дня», комедіанти, що топчуться ввесь час на життєвій сцені, деклямують, жестикулюють, змагаються один із одним, і потім зникають безслідно. Він, як і кожний чужинецький турист, що не знає мови й звичаїв країн, які відвідує, бачив лише поверхню життя. Він не бачив тих, що працюють в середині, що на поверхню виходять рідко, — лише в хвилинах остаточного тріумфу, який дається часто аж після смерті. Він не бачив тих, що в мовчазній тиші своїх робітень, лябораторій, кабінетів заглиблюються в найтрудніші проблеми життя людськості й творять силу й славу своєї Батьківщини, не турбуючись про власні заробітки, але даючи приклад жертвенної любови й відданости своїй ідеї, що виключають поверховність...

Справжнє глибоке життя нації виявляється тільки через цих глибоких творців, що постійно відновлюють мистецтво, поезію, науку, філософію. Коли інші розкидають свою духову енергію, ці творці її в собі концентрують. Збирають у собі досвід, думки, переживання, відкриття попередників, щоб відповідно асимілювавши їх, в тиші й спокою своїх робітень, віддати їх назад людськості в цілком новій, перетопленій й збагаченій формі. Вони, як висловлюється французький

письменник Жюль Пайо, «подібні на ті альпійські водосховища», що, зібравши в собі воду з розталого снігу, поволі розподілюють її по долинах, рятуючи їх в такий спосіб від руйнівної повені і запліднюючи їх до нового життя. Навіть і після їх смерті кожний має змогу запалити свою лямпу в їх вічному великому полум'ї...

Супроти цих велетнів творчої глибокої думки стоїть маса поверховних посередностей, вихованців великоміської культури, що відзначаються легкістю слова, яке може видатися блискучим, через облудне сяйво поверховного дотепу, що ним звичайно ці люди люблять бавитися, як діти м'я, чем.

Поверховна енциклопедична освіта, що все зачіпас, але нічого не поглиблює, сприяє цій облудній грі, що, зрештою, складає найпривабливішу частину їхнього «вбивання часу». Сплітки про знайомих, — часто прикрашені тим же дотепом, — останні новини в часописах, зрідка згадка про якусь сенсаційну останню книжку чи останню театральну виставу, — складають решту «світської розмови» великоміської культури. І найбільш витривалі характери поволі дрібніють й розмінюються в цій атмосфері, де до всього можна поверховно наблизитися, але нічого не можна зглибити. Розум уходить в дотепи, в злісні епіграми, в гострі жарти; почування дрібніють; любов розмінюється на флірти; амбіція — на дрібні інтриги, бажання чину і слави — на дешеву рекламу.

Не треба думати, що ця руйнівна поверховність панує тільки в т. зв. інтелігенції. Бачимо її шкідливі вияви і в простому народі.

Колись звичайний робітник, чи ремісник звертав найбільшу увагу на те, щоб удосконали-

тися в своєму майстерстві, в своєму фаху; були колись професійні цехи, що випробовували майстрів і визнавали їхні здібності. Кожний був у чомусь компетентним, і ту компетентність в тому його фахові всі визнавали, але... тільки в тому їхньому фахові. І в тому кожний знаходив собі духову мірку. Якщо хто не був звичайним собі балакуном, — а таких в усі часи було чимало, — він ніколи не пускався говорити про речі, в яких вважав себе некомпетентним. Розуміючи, що поза його фахом, його власна думка йому не може вистачити, він визнавав чужі авторитети, чужу компетентність. І в тому була поважна глибина життя. В кожному була й діяла життєва мудрість.

В наші ж часи, з т. зв. «поширенням знання», середня звичайна людина знає про все трохи, і про все вважає себе компетентною говорити і дискутувати. Авторитетів, крім власної, дуже поверховної й обмеженої думки, не визнається і в наслідках це приводить до дуже сумних явищ поверховних рішень у справах, що вимагають ґрунтовних знань і студій. З якою поверховною легкістю обговорюють і у нас, по наших організаціях, і навіть по часописах справи державного значення, про це кожний знає...

Нема сумніву, що на розвиток поверховності в сучасному житті впливає в великій мірі також кінематограф, що не дозволяє нашій молоді органічно вирости й психічно нормально розвинутися. Відвідуючи кінематографи, наша молодь надто рано приходить у стик із штучним і фіктивним світом почувань і пристрастей, до яких вона ще не доросла, яких вона в житті, може, краще б ніколи й не знала. Встановлюючи шкідливу нерів-

новагу між тим, що хто знає, і тим, чим хто в дійсності є, вплив кінематографу спричинює нахабну, зарозумілу поверховність. Бо ідеї й почуття пізнаються по-справжньому тільки тоді, коли їх справді переживається, коли їх здійснюється. Натомість, надивившись по кінематографах на вияви різних пристрастей, чимало людей любить дуже поверховно розмовляти про речі, яких вони в дійсності не розуміють.

Але тут ми повинні вдуматися трохи більше в саме значення цієї тямки «поверховність», бо нерідко ми дуже поверховно й недоречно вживаємо оці слова «поверховний» і «глибокий».

Немає поверховної людини, що не чванилась би «глибиною» свого розуму і не говорила б з самозадоволенням і зневагою про поверховність інших. Можна видаватися глибоким і бути дуже поверховним, і навпаки — видаватися поверховним і бути дуже глибоким.

Ще про прозу великого італійського мисленика Макіявелі літературний критик Де Санктіс писав:

«Все в ньому глибоке і, одночасно, все таке просте й ясне, що видається поверховним».

Про прозу ж багатьох із сучасних філософів і письменників можна було б навпаки написати:

«Все тут жахливо поверховне, хоча й написано так заплутано й малозрозуміло, що може видаватися глибоким».

Бути глибоким — зовсім не значить, бути, напр., оригінальним, — але значить бути проникновенним, себто бачити в речах і в людях те, чого поверховна людина зовсім не помічає. В цьому полягає між іншим і справжній філософський та

науковий геній, що має здатність зглиблювати суть речей.

Поверховні люди спляють на зовнішньому вигляді, і тому змішують залізо з крицею, вважають кита рибою, хоч він ближчий до людини, ніж, скажимо, до акули; не вірять, коли ми кажемо, що ржа — наслідок горіння, що діамант — це вугілля і т. д. Бачити речі не такими, якими вони нам видаються, а такими, якими вони є в дійсності, здатні лише неповерховні люди. Бо це річ, яка вимагає довгих студій і спостережливості, яку треба вміти розвинути.

«Коли серце зіпсуте, — писав французький мораліст Малєбранш, — губиться цілковито здатність бачити справжній стан речей: з задоволенням споглядаються уявні стосунки між речами, але цілком зневажаються справжні між ними стосунки.»

Тому ще й Бюффон писав: «Справжня філософія полягає в тому, щоб бачити речі, якими вони є в дійсності.»

Але для поверховних людей нема нічого труднішого, як саме бачити речі в справжній їх вартості, і тому вони, замість намагатися зрозуміти, насамперед намагаються збути справу зневажливим сміхом чи плитким дотепом.

Нема нічого більш згубного й небезпечного, як вихід поверховних людей на поле суспільної праці й політики, де так багато речей видаються зовсім не такими, які вони в дійсності. Про це дбають чужа ворожа пропаганда й свої доморослі демагоги. Боротьба з ними важка і непоплатна, бо вони зручно використовують поверховність загалу, що не хоче й не має можливості вглиблю-

ватися в стан речей і знаходити їх справжню вартість.

Загал в тому не винний, що він поверховний, — таким його творить сучасне, надто динамічне, життя, — але ті, що вибиваються нагору, ті, що претендують його вести, творять, як каже згаданий в початку цієї статті Жюль Пайо, величезний злочин, якщо цю поверховність загалу для своїх особистих цілей і амбіцій використовують, представляючи стан речей не таким, яким він є, а таким, як комусь хочеться...

А це ми бачимо, у нас, на жаль, на кожному кроці.

Треба мати багато громадської мужности й чесности, щоб з тим успішно боротися.

ПОТРЕБА РОЗУМІННЯ

Замість намагатися зрозуміти, — писав я в попередньому нарисі про «Поверховність», поверховні люди «намагаються збути справу зневажливим сміхом чи дотепом» і саме тим виявляють свою поверховність, свою суспільну плиткість. Бо «бути глибоким зовсім не значить бути оригінальним, але значить бути проникновенним», значить уміти вийти з вузького кола своїх особистих інтересів та уподобань і проникнути в сферу інтересів і уподобань інших людей.

Ясно, що це справа не легка, і саме тому в нас так мало людей, що вміли б глибоко підходити до наших суспільних справ. Немає бажання і вміння взаємного розуміння. У нас чимало людей просто боїться тієї потреби взаємного розуміння. Виробивши собі в якийсь спосіб маленький багаж якихось ідей чи «переконань», у нас люди звичайно тим цілком задовольняються і щільно в собі з тими ідеями замикаються, — так щільно, так герметично, що ніякий подув нової ідеї, нової свіжої думки не може поза той герметичний мур проникнути. Марно з такими людьми намагатися ввійти в дискусію, в обговорення якоїсь важливої проблеми, — вони тікають від дискусії, як чорт від ладану, бо, не маючи аргументів, бояться свіжої думки і заступають дискусію лайкою.

Яке ж в таких умовах може бути взаємне розуміння, коли душі одних залишаються щільно замкнені для інших?!

Той, хто, наприклад, мав нагоду розмовляти з нашими тутешніми т. зв. «комуністами», що повірили в рай земний під Советами, чи в вільну Українську Радянську Республіку, знає, які герметичні душі мають ті всі наші задурманені люди, що відмовляються слухати людей, які на собі той рай і тую «Радянську Україну» пережили і перестраждали...

Про таких людей вже давно склалася народня говірка: «Та їм хоч кілок на голові тещи», все буде марно, — нема ніякого з їх боку бажання вірити і розуміти.

А тим часом, коли б ми хотіли окреслити всю людську культуру одним лише словом, ми мусіли б ужити власне слово — розуміння. Не те холодне розуміння, що походить від студій і від знання, що творить техніку, але від того теплового розуміння, що народжується в душі, і що вчені люди звуть різними словами, «інтуїцією» чи «симпатією», але що наш славний мандрівний філософ Григорій Сковорода називав «серцем».

Можна знати дуже багато речей, можна вивчити багато «наук», можна жити в найкращих умовах сучасного комфорту, що в них усе життя котиться ніби на колесах, чи летить ніби на крилах, і все ж поводитися в житті, як та горіла, чи той останній дикун, що не зазнав ніякого морального виховання, — для нього існує закон тільки власного розуміння тої чи іншої справи, — в нього нема найменшого вміння й бажання пізнати бажання й погляди інших осіб, що, без всяких дальших обумовлень, визнаються за «дур-

нів» чи «зрадників». Такий антисупільний, антилюдський, «горілячий» підхід до справ культивується спеціально в усіх тоталітарних режимах, найкращим зразком яких в останній час виступає московський советський режим.

Тут нема ніякого бажання пізнати справжні думки й почування інших людей, — тут панує безмежно лише та думка й те почування, яке наказується згори, з Кремля... Тому й панує в Сове-тах така безмежна сваволя, така повна відсутність всякої справедливості. Бо без розуміння, внутрішнього **сердечного** розуміння не може бути справедливості. Що більше розуміння, то більше справедливості і тому не дурно покладаємося ми на Божу справедливість, бо Бог все бачить і все розуміє. Він усе і всіх проникає.

У нас, натомість, панує велика несправедли-вість, — не така, як під московським ярмом, але в великій мірі подібна. І то настільки подібна, що бере страх за те, що буде, якщо в Україні, звільненій нашими спільними зусиллями, прийдуть до влади люди, що не розумітимуть потреби взаємного розуміння.

Віктор Приходько вмістив в 1951 р. в амери-канській «Свободі» цікаву статтю «Українська соціотехніка і українська справа». В ній він між іншим писав:

«Першою й, може, найголовнішою хибою на-шої української соціотехніки, тобто стосунків між українцями, треба вважати, що в нас майже ніхто не користується повагою, пошаною, авторитетом. Хто б то не був — чи то вчений, політик, письмен-ник, громадський діяч, кожний має свій «епітет». Коли учений, то він плагіатор (списує чужі пра-ці), коли політик, то дурень, письменник — не-

здара, громадський діяч — злодій і т. д., і т. д. При чому це говорить «ширша публіка», тобто люди, що в очі не бачили праць відповідного вченого; які зовсім не в курсі плянів і намірів того чи іншого політика; які не прочитали ні одного рядка з творів «нездарного» письменника, і, на-решті, цілком не знають, чому кваліфікують того чи іншого громадського діяча «злодієм». І оце властиво та «атмосфера», в якій живе українське суспільство і провадиться українська праця».

В протипагу такому відношенню українців до українців же, В. Приходько наводить думку Проф. Шишманова, колишнього болгарського посла в Києві, що мав нагоду часто вислухувати «характеристики» українців, і прийшов, познайомившись із ними ближче, до такого висновку:

«Кожний українець ліпший, ніж його репутація». себто ліпший від того, що про нього говорять.

Звідси ми бачимо, що чужинець виявив більше бажання зрозуміти й пізнати справжню суть українців, з якими зустрічався, ніж самі українці, що не відчували ніякої потреби зрозуміти своїх земляків, а лише ганьбили й плюгавили, і то навіть перед чужинцями.

У нас кожний хоче, щоб його сусід, чи товариш, чи просто знайомий думав саме так, як він думає. Коли ж він із вашою думкою не погоджується, то, ясна річ, що він або — дурень, або зрадник і запродаєць. Бажання ж зрозуміти, чому саме той ваш знайомий інакше думає, немає.

Тим часом колись англійський вчений соціолог Спенсер писав:

«З таким самим ентузіазмом, з яким ми боронимо якусь правду, думку, повинні ми цікавити-

ся, що саме примушує наших опонентів думати так, як вони думають. Впертість, із якою вони це роблять, повинна викликати у вас підозріння, що вони помітили щось таке, чого ми не помітили...»

Свого часу Наполеон сказав:

«Легше виграти бій, ніж змінити психологію одної якоїсь перекупки...»

Він розумів, як тяжко змінити навіть таку примітивну психологію, що обмежується зрештою дуже тісним колом інтересів: купити, продати. «Легше виграти бій...» Наскільки ж тяжче змінити психологію людини, що, протягом років студій й особистих переживань, виробила собі життєвий досвід, що вилився в певний окреслений світогляд.

З цього приводу В. Приходько в уже згаданій статті пише:

«Ось тут, властиво, «ахілесова п'ята» нашої української соціотехніки. Нам не подобається діяч Н. Його спосіб думання, поступовання, підхід до речей, навіть те, як він одягається й ходить. І цим визначається наше відношення до нього: ми його не любимо, критикуємо, поборюємо, все стараючись перевернути його «на свій копил», а що це не вдається, то ми ще більше злостимося і ще запекліше його поборюємо. На цю боротьбу витрачаємо роки, десятки літ, сподіваючись, що наш противник стане такий, «як ми», перейметься нашою психологією, а тоді ми будемо «спільно працювати».

«... А тим часом, треба раз сказати, що це цілком «дурна робота», це марне витрачання часу, енергії та нервів, і кожний діловий українець повинен зарані знати, що такий підхід до зформо-

ваних людей... засуджений на невдачу. А який же вихід із цього? Один. Треба брати людей, які вони є. Старатись зрозуміти їх ментальність, з'ясувати джерела їх такого, а не іншого наставлення і мати розуміння до них і їх відмінностей. Це останнє значить: не бути фарисеями. Не молитись: дякую Тобі, Господи, що Ти не сотворив мене таким, як отой митар (що не вміє порядно зав'язати краватку!).

«Це також означає: не бути провінціалами. Бо це тільки провінціалів страшно вражає те, чого вони не бачили в себе на селі...

«І, нарешті, може найголовніше: це значить бути справжніми державниками, по-державницькому думати і по-державницькому діяти.

«Що це означає? Це означає — думати відповідально... Тоді вам стане дуже ясно, що всі наші «кваси» на галичан, а цих на наддніпрянців, а тих і других — на «східняків», чи навпаки, — річ неповажна й не ділова...»

Так, треба думати по-державницькому, треба думати відповідально, треба перестати бути провінціалами, треба перестати бути вузькими людьми, герметичними, щільно замкненими в собі душами, що не хочуть, чи бояться, впустити в них трохи свіжого повітря. Треба відкрити ту свою герметичну душу і мати до своїх земляків більше розуміння.

ПОЧУТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Дослідники сучасної кризи духової культури й цивілізації однозгідно стверджують, що рівнобіжно з занепадом особистої моралі й громадської етики занепадає й почуття особистої та громадської відповідальності, що тісно в'яжеться з поширенням матеріалізму та обезціненням людської особистості.

В поняттях людей, що приймають матеріалістичний світогляд, роля кожної людини в суспільності — надто незначна, надто дрібна, це ж — ніби атом, порошинка, що її воля й чин губляться безслідно в загальній масі, — і тому яка може бути її відповідальність?!

Проїшли ті часи, коли Іван Франко писав, звертаючись до кожного з українських патріотів:

Кожний думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати ти одвіт!

Кому «дати одвіт»? Ясно, — власному сумлінню, що відчуває оту величезну відповідальність, яка лежить на кожному за долю мільйонів своїх братів...

Але — яке може бути сумління в тих, хто заперече душу і Бога, і власну свобідну волю, і

вважає тільки себе знаряддям сліпих сил матерії, що не залишають місця на будьяку відповідальність?! Тимто московські імперіялісти, щоб зломати дух спротиву, щоб знищити почуття людської гідности, щоб звести нанівець оте величезне почуття відповідальности, що має бути в кожній гідній людині, сіє й поширює безбожництво й матеріалізм, як свої найуспішніші засоби для опанування світу.

На жаль, і в нашій українській суспільности ця підривна робота московських агентів дає помітні наслідки, і наші люди все менше почувають оту відповідальність, що лежить на всіх нас за долю нашого народу, а все більше віддаються своїм особистим справам і інтересам. Пише І. Піддубний «Укр. Вістям» із ЗДА:

«Багато з наших земляків, в тому й з числа таборових «революціонерів», потрошку забувають про Рідний Край, мовляв: — «А що мені тая Україна? Міністром там я не буду, нехай про неї думають політики з інтелігенції». Пригадується в зв'язку з цим сумної слави неутралітет таких людей у рр. 1917-20. Тільки ті говорили інакше: «То не моя справа; нехай воює за тую Україну інтелігенція, бо вона може втратити посади, платню, а я що? Мене з мужика не скинуть, як ковирилася в землі, так і буду ковириятися».

Вони не передбачали, що прийде така нечиста сила, що їх постягає з печі, а їхніх дітей, мов цуценят, голих, на сніг повикладає. Інакше вони говорили, коли я їх зустрічав пізніше за Уралом... Кажуть, що добро швидко забувається, а воно й зло у декого швидко вилітає з голови...»

А внаслідок того, наші організації, що з приїздом нової численної еміграції повинні були, як

здавалося, незмірно піднятися, поширитися, на- томість нидіють, як ниділи, бо люди не почувають своєї відповідальності щодо обов'язку їх втримати й розвинути.

І. Піддубний, якого ми вище зачитували, відмічає занепад почуття громадської і загально-національної відповідальності у наших простих людей, селян, робітників. Але простим людям дивуватися не приходиться, коли провідна верства, наша інтелігенція не дає їм прикладу і не тільки того почуття відповідальності не виховує, не плекає, а сама ж його й руйнує власним прикладом.

«Інтелектуальний розвиток збільшує відповідальність людини», — писав Фультон Оуслер. І додає: **«Ідеал людини повинен полягати не в комфорті та в добробуті, але в людській гідності. Якщо сумління не кермує людиною, розум найчастіше веде людину до зла, дораджуючи їй пристосовуватися до обставин (до московського режиму, Є. О.) і задовольнятися тим, що є. Розум ніколи не буде дораджувати їй, щоб вона повставала, щоб вона ставила спротив, щоб вона росла духово. Звичайний розум ніколи не творив ні героїв, ні мучеників. І тому розум, коли діє сам (без сумління) небезпечний».**

Альберт Швайцер, відомий філософ, письменник і місіонер, нобелівський лярреат, якого по приїзді до ЗДА в 1949 р. зустріло 68 репортерів і фотографів, теж писав:

«Ми не повинні заглушувати голосу нашого сумління. Ми не повинні заспокоювати себе словами, що існують добродчинні установи, чи уряд, які подбають про те, щоб допомогти кому треба. «Чи я сторож братові?» Певно, що сторож! І тому не можна уникати відповідальності, кажучи, що

уряд зробить усе потрібне (у нас, замість на уряд, складають відповідальність на різні «Проводи» С. О.). Одна з трагедій нашого часу полягає в тому, що надто багато людей так відчуває і думає. Навіть по родинях діти починають думати, що не мають ніяких обов'язків до своїх старих батьків. Але пансіони старости не звільняють дітей від їх обов'язків (і, значить, відповідальности). Позбавляти обов'язку почуття людяности було б великою помилкою, бо це значило б підривати чуттєву засаду, цю головну підставу особистого поступу й всієї людської цивілізації».

Велика частина нашої інтелігенції, на жаль, надто пишається своєю інтелігентністю, надто носиться з нею, виявляючи тим свою поверховність, про яку ми писали в попередньому нарисі. Б'ючи на зовнішні ефекти, вона надто легковажно ставиться до слова, як виразника духового світу й знаряддя в боротьбі за правду. «Слова — полова», — читали в заголовку однієї статті. А тим часом ще Липинський писав:

«Специфічна прикмета «свідомої» інтелігенції це повна відсутність почуття відповідальности за витвори свого ума і серця. Писати й говорити можна все, якщо не мати надії це писане й говорене власним зусиллям реалізувати. Тому такий вічний революціонер... прикриває свою пустопорожність, свій повний брак внутрішнього творчого змісту як найбільш тріскучою «соціалістичною» чи «націоналістичною» фразеологією. Брак почуття міри в політиці української «свідомої» інтелігенції в цім має одну з первопричин. («Листи до Братів-хліборобів», ст. 463).

Також Ю. Липа в статті про «Провідництво письменства» («Вістник» 1935, I, ст. 19-20) писав:

«Чому найменший робітник, що носить цеглу, відповідає за її укладання? Чому найнижчий вартовий відповідає за свій відтинок фронту, а письменник, найвизначніший муж свого оточення й культури, має бути невідповідальний? Відповідальність не може понизити жодної особи. Думка, що письменник — це безхарактерна пігія, шаман, клоун, чи просто жак без відповідальності, є далеко більш принизлива, як те, що письменник — то людина, повна своєї гідності і гідності своєї духової раси...»

Так само й Іван Багряний в першому збірнику «МУР-у» писав:

«Звичайно, письменник, чи поет може писати собі, що йому завгодно. Але чи має він право **всьяке писання пропагувати**? Поки написана продукція, найзлюякісніша, лежить на столі, вона нічого собою не являє, вона — лише цмат зіпсованого паперу. Але відколи вона надрукована, вона починає діяти, впливаючи на масу. Пам'ятаючи це, кожен, хто пише, повинен застановитися: для чого він пише, і чи має він право написане пускати в рух? Право не перед законом, а право перед нацією. Кожен письменник повинен мати глибоке почуття відповідальності, що лежить на ньому. Багато хто, особливо з молодих, над цим не застановляється. Пиши й друкуй. А надрукувавши, продавай. А що з того вийде, байдуже...» (с. 34).

«Слова — полова».

А тим часом, як пише голяндський глибокий філософ Гуйцінга в своїй відомій книжці «Криза цивілізації» — «З обезціненням слова, сказаного чи видрукованого, зростає, пропорційно, байдужість до правди... Як сморід асфальту та бензини, спадає на світ хмара софізмів. Почуття відпо-

відальности, що ніби було підсилено гаслами героїзму, виявилось підрізаним у своїх базах індивідуальної свідомости...» (с. 132).

Для людей, матеріялістично наставлених, слово — це ніщо, це низка звуків, що розпливаються в повітрі і безслідно зникають. Для людини, з розвиненим почуттям моральної відповідальности, кожне слово має свою вагу й свій вплив на оточення, бо в кожному слові знаходиться заряд духової енергії, в кожній думці заложено вибухову силу думки. Вільям Гакстон, зірка амераканської музичної комедії, оповів в «Селекціонес Рідер Дайджест» за 1950 р. (III, с. 65 - 66) пригоду, яка з ним трапилась і яка виявила йому на все життя вагу відповідальности за кожне сказане слово:

«Моя дружина і я, — оповідає Гакстон, — побачили одну хористку, що істерично плакала перед дверима до сцени. Це була дівчинка 16 років. Історія, яку вона нам оповіла голосом, що переривався в риданнях, не мала в собі нічого нового: був хлопець, який не одружився з нею тільки тому, що не мав чим її утримувати, і богач, який не хотів з нею одружитися, але якому вона все ж була віддалася, і тепер нагально потребувала лікаря.

«У мене була дуже гарна тітка, якою я дуже захоплювалася, — казала дівчина, вагаючись, моїй дружині. — Вона ніколи не звертала на мене уваги, бо не любила дітей; але одного дня я чула, як вона казала моїй мамі: «В цьому житті тільки одна річ має вартість — гроші!» Я завжди це собі пригадувала. Тітка здавалася мені дуже мудрою, а мої батьки — дурнями.

«Потім я сказав своїй дружині: «ось бачиш,

дві жінки починають між собою базікати, і якась цинічна фраза старої згірченої відьми вривається в мозок дівчини і зрештою приводить її до породільного захистку. Хіба ж не відіграла вона коло-сальної ролі?..»

Цей випадок залишився для Гакстона цінною наукою про необхідність бути обережним із словом на все життя. Бо він зрозумів, яка величезна відповідальність падає на кожного:

«Кажу ж вам, що за всяке пусте слово, що промовляють люди, складуть рахунок у день судний. Бо за свої слова оправданий і за свої слова осуджений буде». (Євангеліє Мат. XII, 36-37).

Але не для того встановлюється якусь хворобу, щоб зажурити хворого, а для того, щоб шукати, якими засобами ту хворобу можна вилікувати. Для цього треба насамперед усунути причини хвороби, що перешкоджають у нас розвиткові почуття відповідальності.

Що ж це за причини? Це — головним чином підлий страх, брак громадської мужності, бажання ховатися за чужу спину, що виховалися в нас, поперше, внаслідок недорозвишеного почуття особистої гідності, яку забивали в нас окупантські режими, а подруге, внаслідок зле сприйнятої ідеї демократичності, що поширила хибну тямку колективної відповідальності.

В умовах окупантської дійсності, не завжди людина має можливість робити те, що вважає справедливим і потрібним, під власним іменем. Багато чого приходить ся робити погамно, конспіративно, прикриваючись підібраним ім'ям, ховаючись поза плоти. В умовах окупантського терору — це річ зрозуміла і потрібна, хоча, без сумніву, й принизлива. Бо людська гідність вимагає

того, щоб ставати супроти ворога з відкритим чолом і не кривити душею. Та не всі можуть бути героями, і мало хто хоче бути мучеником. Отже, повторюю, в тих умовах нерівної боротьби, що провадиться на рідних землях, способи конспірації, способи **уникання відповідальності** за поповнені вчинки, річ зрозуміла й виправдана, бо, підрозумівається, що уникання відповідальності за поповнені вчинки перед ворогом морально компенсуються почуттям відповідальності за долю пригніченої Батьківщини, задля якої йдеться на ризико.

Але — оті навики кривити душею перед ворогом, оте уникання відповідальності перед ним за поповнені вчинки, не проходять нам дурно, — і в тому виявляється одне з найбільших лих чужинецької окупації: ми мимоволі деморалізуємося, ми мимоволі продовжуємо кривити душею й уникати відповідальності, ховаючись за різні плоти й тоді, коли знаходимося поза межами осягу окупантського режиму, коли наше ховання поза плоти не може знайти жодного виправдання.

Погляньте на розцвіт у нашої пресі різних псевдонімів та криптонімів, що за ними ховаються наші **політичні письменники**, які роблять із свого пера зброю нападу на нелюбі їм організації і навіть на особисто їм несимпатичних окремих людей! Псевдоніми й криптоніми в пресі й літературі мають своє виправдання, коли за ними ховається **скромність** молодого таланту, непевного своїх сил, але набирають значення **підлого уникання особистої відповідальності**, коли ними приховується бажання когось уразити, комусь завдати моральної шкоди. В таких випадках ці безвідповідальні напади з-поза плоти засвідчу-

ють про той глибокий моральний занепад, що доконав на нас окупантський режим, розвиваючи рабську психіку.

Колись Донцов, вказуючи на необхідність розвинути в нашій суспільності почуття громадської мужности та відповідальности, цитував німецького канцлера Брюнінга: «Хто в Німеччині править, той мусить мати відвагу сказати народові правду, навіть коли його закричать, навіть під загрозою стати непопулярним.» У нас, натомість нема більшого страху, як стати непопулярним. «У нас, пише Донцов, в таких випадках повзе гад, закаптурений і трусливий. Інтригує, лясусе, звивається й баламутить. А коли хочеш наступити йому на голову, наступаєш лише на хвіст, гад уже зник. Коли хочете потягнути когось до суспільної відповідальности, нема кого, бо винних — нема... Винні показується, лише ті, що хотіли наступити гадам на хвіст.» (ЛНВістник, 1931, III, 250).

Брак громадської мужности, брак почуття відповідальности.

У зв'язку з страхом непопулярности та спрагою популярности, запанували тепер у нас в небувалий ще спосіб демагогія та блеферство, що, сиплячи голосними фразами, ніколи не турбуються про дійсну правду, про змалювання дійсного стану речей. А тим часом хто ж не знає, що й найменшої справи, — не то державної, чи загально-національної — не можна направити, якщо ми не знаємо її дійсного стану.

Як на другу причину занепаду в нас почуття відповідальности, ми вказали були також на хибне зрозуміння демократичної ідеї, як панування більшости. Панування більшости не означає, що меншість має відмовлятися від своїх ідей, від сво-

го власного розуміння справ. Навпаки, справжня демократичність накладає на людину обов'язок мужньо відстоювати свої ідеї, доводити їх правдивість, — в тому ж полягає гідність людини, за якою обстоює демократія. У нас же перемога більшості дуже часто викликає «вмивання рук» у меншості, «хай вони роблять, ми не беремо на себе ніякої відповідальності...»

Треба признати, що цю помилку зроблено не тільки в нас, але й на Заході Європи, і Сустер писав у 1929 р. у журналі «Антиєвропа» у Римі (кн. V, с. 347): «Демократія, вигадавши парламентаризм і більшість, що має урядувати, скасувала ймення, заступивши їх числами. Інакше кажучи, вона спорожнила особи від почуття відповідальності, покривши їх анонімом народньої волі...»

З другого боку й французький академік Флєсінжер, відомий своїми дослідями суспільної психології, писав свого часу в паризькому «Фігаро»: «Скільки ще знайдеться людей, що відчувають амбіцію виконати завдання, що на них випало, в світлі духового ідеалу?.. Відповідальність, що була колись і повинна була залишитися індивідуальною, особистою, зробилася колективною...»

Але колективна відповідальність — це ж фікція, себто брак всякої відповідальності. Колективна відповідальність існувала колись у давньому родовому укладі, коли дійсно вся родина відповідала за свого члена, і то навіть криваво (право родової пімсти). Колективна відповідальність існувала колись в артілях, де артіль своїми коштами покривала шкоду, яку був заподіяв який її член, але нема колективної відповідальності в сучасних політичних і навіть громадських органі-

заціях, яких авторитетом у нас часто прикриваються негідні вчинки.

А тим часом ця колективна відповідальність, що виявляється фікцією, розвиває почуття особистої невідповідальності. Труслива людина, яку спокушає якийсь ризиковний крок, замість того, щоб узяти на себе повну за нього відповідальність, ховається за «грумаду» і тим деморалізує себе і — що далеко важливіше! — деморалізує своє суспільство.

«Українець не любить відповідальності, — писав у 1935 р. проф. А. М. Андрієвський в статті «Основні елементи правосвідомости українського народу», — кожний свій вчинок він намагається прикрити якимсь іншим авторитетом». Простий селянин прикривається «грумадою», політичний діяч — «партією» чи «організацією». — «Ніде так, як серед українців, не зловживають словами «партія», «грумадянство», «комітет» і ніде, мабуть, нема стільки національних зрадників, свідомих і несвідомих, як серед українців. Відсутність відповідальності коїть все зло...»

Цікаво відмітити, що і під Советами, де, як знаємо, почуття людської гідності цілковито придушене, помічається те саме бажання заховатися за колективну відповідальність, себто — за фікцію. Сирцов, один із ієрархів комуністичної партії, так висловлювався в 1931 р. про відсутність почуття відповідальності в советських установах:

«У нас директори фабрик тільки шкодять організації праці і введенню відповідної дисципліни. Чому? Насамперед цілковито бракує почуття відповідальності. Замість того, існує жахлива невідповідальність, страшна млявість, передача відповідальності з одного кінця ланцюга в другий.

Директор звалює відповідальність на фабричний комітет, комітет — на комуністичну ячейку, ячейка — на техніків, техніки — на робітників, робітники — один на одного, фабрика на трест, трест — на Вищу Економічну Раду, ця остання — на фабрику і т. д. Витворюється зачароване коло...»

Колективної відповідальності не може бути, бо маса ніколи не турбується за наслідки своїх актив. Маса живе лише моментом, для неї просто неможливо уявити собі будучність і взяти за неї на себе відповідальність. Відповідальність мусить нести хтось інший, — той, хто провадить масою. Але для провадження маси треба мати особливі прикмети, з яких найголовніші — правдивість, рішучість і сміливість. «Проводити, — писав колись націоналістичний «Український Голос» в Перемислі, — значить мати відвагу рішати, мати відвагу свої рішення самому виконувати і за них відповідати».

В. Липинський так свого часу характеризував козаччину: «Козаччина... ставила вимоги насамперед до себе, а не до народніх мас. Вона не перекладала своїх державних обов'язків на народ, а давала сама приклад народові, як треба ці обов'язки виконувати. Вона не йшла за народом, а вона вела народ за собою... Вона не покладала надій на народню творчість, а сама давала народові свій творчий порив» («Листи до Братів-Хліборобів, с. 491).

А. М. Андрієвський у вищезгаданій статті уважав, що відповідальність — це «сильне почуття страху чи благоговіння, що стримує кожного від порушення національних заповідей». І тому він пропонував виховувати в нашій суспільності почуття відповідальности шляхом виховання ото-

го страху перед карою. Але з ним трудно погодитися: страхом нічого не виховаєш, а хіба морально й духово знівечиш.

Почуття відповідальності можна вирахувати лише розвитком вільної особистості, розвитком почуття власної й національної гідності, розвитком особистої й громадської мужності та сміливості, коли людина перестане ховатися за спину інших, за «громади», «організації» та «партії», чи за різні псевдоніми та криптоніми, а навпаки — почуватиме в собі стільки сили, що перебиратиме відповідальність не тільки за себе, а й за інших.

Більшість людей надто слабодуха, щоб перебирати відповідальність не тільки за себе, але ще й за інших. Але герой, провідник нації робить долю всієї нації своєю, перебирає на себе її болі й радості, честь і — ганьбу. І робить це не тому, що його ніби виховали в «страху» перед карою громадської думки, але тільки тому, що в його власному серці, в його власній душі живе виплекане почуття обов'язку, почуття відповідальності, що служить мірилом того, що можна й чого не можна. Така людина мірить свої вчинки мірилом не дешевої популярності, а мірилом суду історії.

Юрій Липа, лікар і письменник, що мав дуже розвинене в собі почуття відповідальності, яке змусило його стати в лави УПА, де й знайшов свою смерть, так писав про відповідальність письменника:

«Як особа, як вільна людина, що творить і потрапить обмежити свою творчість, письменник безумовно відповідальний перед своїм суспільством, своєю расою». Але, додає він, — «ніхто не може змусити письменника до відповідальності. Відповідальність може бути тільки добровільна.

Тоді лише це накладання на себе відповідальності не буде чином механічним. Тоді лише провідництво письменника буде чимсь свідомим і органічним, — чимсь, що випливає з його почуття, з його пристрасти» (ЛНВістник, 1935, I, с. 20). Бо тоді лише, додамо ми, письменник виявлятиме свою громадську та національну дозрілість, і тому надаватиметься до ідейного провідництва.

Те, що сказано тут про письменника, відноситься й до всіх інших суспільних діячів. І тому глибоко помиляються ті в нас, що безнастанно кричать зі сцени про чужі обов'язки. Криком і наказом не можна примусити до виконання внутрішнього обов'язку, а лише можна викликати цілком протилежну реакцію...

Ні, почуття відповідальності не має нічого спільного з страхом, а навпаки — дуже багато з сміливістю і героїзмом.

Той, хто боїться, думає про себе; той, хто відчуває відповідальність, думає про інших. Той, хто боїться, ховається за спину інших; той, хто відчуває відповідальність, виступає з відкритим чолом.

Той, хто боїться, вимагає героїських учинків від інших; той, хто відчуває відповідальність, ставить вимоги насамперед до себе самого.

Той, хто боїться, намагається сховати свій страх за голосними фразами; той, хто відчуває відповідальність, уперто працює... як працював усе своє життя Іван Франко, що його словами про величезну нас всіх відповідальність почав я цю свою коротку студію.

НОВІТНІ ФАРИСЕЇ

Слово «фарисей» походить від арамейського «**фариш**», що значить — відсепарований, відокремлений, бо фарисеї, щоб затримати свою «праведність», уникали всякого контакту з невірними, з поганами; уважали, що й сісти за один стіл із ними — то великий гріх, тому то Христос картав їм: «Проводирі сліпі, що відціджуєте комаря, а верблюда проковтуєте... чистите згори чашу й миску, а в середині повні кривди й здирства...»

ФАРИСЕЇ — це ті, що з погордою й зневагою ставляться до грішних «митарів»; це ті, що кричать про свою «кращість», про свою «вищість», про свою «єдиноправедність»; це ті, що з нехиттю і навіть з ненавистю ставляться до тих, хто не належить до їх «праведної» касты чи партії.

Фарисеї... Ах, як не любив їх Христос!

Називав їх (цитую з Євангелії) «гробами побіленими», лицемірами, що тільки зверху виглядають на людей праведних, а всередині повні облуди й беззаконія; що всі свої діла роблять так, щоб їх бачили люди, і моляться подовго при людях, але насправді «зачиняють царство небесне перед людьми і самі до нього не ходять, і інших до нього не пускають...»; багато й гарно говорять, але погано чинять: «накладають тяжкі тягарі на

людей і кажуть їх носити, а самі й пальцем їх не рушать... бо «вони залишили найважливіше в законі — правосуддя, любов і віру...», «із дому молитви зробили вертеп розбійників...»

Характеризували фарисеїв — вузький формалізм, прив'язаність до зовнішніх форм і приписів та горделиве призирство до всіх, хто до них не належав. Тому то виступали вони проти Христа, називали його «безбожником», що «суботи не дотримується, виліковує недужих...» Христос же своїм проникливим оком бачив їх справжній лицемірний зміст прихованих амбітників, що «люблять перші місця на обідах і перші сніданки у божницях», і тому залишив нам незабутню притчу про митаря і фарисея:

Два чоловіки ввійшли в храм помолитися — один фарисей, а другий — митар. Фарисей так молився:

— Боже, дякую тобі, що я не такий, як інші люди, грабіжники, несправедливці, чужоложники, або — як цей митар...

А митар не смів і очей до неба підвести, а тільки бив себе в груди й казав:

— Боже, милостивий будь мені, грішному!

Митарі, що збирали у жидів податки для римлян, вважалися найбільшими негідниками і все ж Христос зауважив:

— Правдиво кажу вам, що митар пішов до свого дому більше оправданий, ніж фарисей, бо хто підносить себе, буде понижений, хто ж понижає себе, буде ввищений...

Фарисейство — це явище загальнолюдське. Але особливо страшне воно в народі, що знаходиться в такому стані, як тепер український народ, поневолений або розкиданий в світі, відданий на

поталу різним чужинецьким агентам, що сіють розбрат і братовбивчу ненависть, що використовують фарисеїв, як несвідоме знаряддя своїх імперіялістичних цілей: «діли і — пануй!», «розколюй і — пануй!»

Фарисеї — це явище загальнолюдське, але ніде, мабуть, їх так не плодилося, як у нас у ці нещасні часи руїни. Зустрінете їх у нас на кожному кроці, зарозумілих щодо себе і повних зневаги до інших; при кожній гірщій і кращій нагоді підносять вони руки до неба і дякують Богові, і то голосно, щоб усі чули, що вони не такі, як «той митар», як ті «руїнники», як ті «опортуністи», як ті «запроданці», «зрадники», «пацифісти...»; як той герой Зимового Походу, що його охристили «легендарним командармом». Ні, — вони — «чисті», вони — «праведні», вони й за стіл із тими «опортуністами» і «зрадниками» не сядуть, щоб чистоти своєї не замастити, вони краще відокремляться...

Бо і що вони дійсно можуть мати спільного з тими, що вже більше, як 30 років стоять беззмінно на фронті боротьби із безмірно сильнішими червоними й білими окупантами і терплять поразки, і зазнають сорому, і вимащуються в болоті, — але зброї не кидають, але не здаються, але боротьбу провадять і провадитимуть аж до самої смерті?

Що можуть вони дійсно мати спільного з легендарним командармом Зимового Походу, генералом Омеляновичем-Павленком, якого вже самий титул легендарного командарма беруть вони в лапки, дарма, що він ввійшов, як славний герой, в українську історію і в ній славно залишиться...

Що їм, зрештою, й сама українська історія, коли вони всю історію починають — тільки з себе?

Ці люди по всіх усюдах виявляють велику ретельність і щохвилини готові кожного обвинуватити за те, що він «не дотримується суботи» і в день свята «лікує недужих»... І тому існує в нас постійно стан перебільшеної тривоги й зловорожості, що його викликають ці люди, турбуючи непотрібно суспільство і забираючи йому дорогоцінний, потрібний для розбудови, час на дрібниці, на те, щоб воно «заняло становище» до того чи іншого явища, себто, щоб воно обов'язково засудило той чи інший чин.

Про них ще Ніцше писав:

«Їм здається найвищим щастям зробитися суддями. Але послухайте моєї ради, о, друзі! Стрежіться всіх тих, хто має сильне бажання карати. Це люди — злої вдачі і злого роду: на їхніх обличчях можна вчитати риси ката і шпига...»

Характерна риса фарисейства — непогамоване фразерство, виголошування патріотичних фраз, за якими нема ніякого конкретного змісту, ніякої конкретної дії, але низка вимог до громадянства: «Накладаєте тяжкі тягарі на людей, — казав їм Христос, — а самі й пальцем не поворухнете...»

А тим часом уже Ніцше в своєму славнозвісному творі «Так говорив Заратустра» навчав:

«Не жадайте нічого, що переходить понад ваші сили, бо ті, що хочуть понад власні сили, виявляють тільки злісну заздрість. Особливо, якщо вони хочуть великих речей, бо в такий спосіб ці тонкі підробники монет, ці зручні жонглери й комедіянти збуджують недовір'я до великих ре-

чей... Будьте обережні з ними... Бо нема нічого дорожчого ніжшого як правдивість».

У нас дуже часто ставлять до громадянства такі високі вимоги, такі неможливі до виконання, що ані той, хто їх виголошує, ані той, хто їх слушає, не вірять ані хвилинки, що їх можна насправді здійснити. І тому ніхто й пальцем не поворухне, щоб їх бодай спробувати здійснити, але — високопатріотичну промову виголошено, оплесками її вкрито і промовець відходить задоволений, дарма, що своєю «високопатріотичною», а насправді тільки демагогічною, промовою він підірвав самий зміст високого патріотизму.

Тому то Христос дав нам велике попередження супроти фразерського фарисейства:

— Не кожен, хто вигукує «Господи, Господи!» ввійде до Царства Небесного!

І не кожен, хто чваниться своїм патріотизмом, націоналізмом і любов'ю до України, насправді заслуговує на назву патріота і націоналіста:

— Не по словах судить їх, а по ділах їх!

Бо тепер в світі точиться жахлива боротьба між силами любови й ненависти, — боротьба тим жахливіша й підступніша, що в ній ненависть лукаво користується з фразеології любови! Було так зрештою нераз і давніше. В добу страшної інквізиції, Торквемада певно був переконаний, що, палячи еретиків на вогні, робив це задля «любови» до їх душ!

А хіба не задля «любови» до людства й пролетаріату московські большевики, ось уже 30 років купають те людство і той пролетаріат в крові, навіть перевищуючи тортури інквізиції, по льохах НКВД... Подібна форма «інквізиторської лю-

бови» панує тепер і в наших фарисеїв, — у тих, що самі себе називають «кращими» й «праведнішими» і намагаються накинути насильством їхню точку погляду іншим людям — для «добра Батьківщини» чи задля «любови до України», розуміється.

Точиться в світі страшна боротьба між силами любови й силами ненависти, між силами Христа й силами Антихриста і найболючіше спостерігати, як багато у нас людей, самі того не розуміючи, сіють ту жахливу, підступну ненависть, що прибирає на себе машкару любови..., що, намагаючись розбити й розколоти, на користь чужому імперіялізмові, національну єдність, голосно кричать про свій високий патріотизм і націоналізм!..

— Не по словах судіть їх, а по ділах їх!

А діла їх — не любов, а — ненависть, не єднання, а роз'єднання, не єдиний національний фронт проти спільного ворога, а «**посилена внутрішня боротьба між українцями**», не скупчення всіх національних сил навкруги одного спільного національного осередку, а ніби виконування наказів ворожого імперіялізму: **«Діли і — пануй!»**
«Розколуй і — пануй!»

Мудра політика!..

СУСПІЛЬНИЙ ПСТРЯК

Гарне, здорове суспільство, що в ньому кожна людина, кожний громадянин почуває себе більш-менш задоволеним (кажемо «більш-менш», бо, насправді, цілком задоволеною людина майже ніколи не буває і в тому її щастя, бо тільки тому можливий поступ і розвиток суспільства, що людина все шукає чогось кращого), що в ньому кожний громадянин робить щось, всьому суспільству потрібне, чи корисне, з давніх давен порівнюють із здоровим живим організмом, в якому всі частини нормально, гармонійно розвиваються і виконують кожна свою, їй призначену, корисну для всього організму функцію.

Було б зовсім невірним твердити, що працею всього організму кермує свідома воля, яка міститься в голові, в мозку. Ні, коли придивитися до життя й діяльності організму, то приходиш до переконання, що величезна частина праці й діяльності організму відбувається цілком несвідомо, себто без участі керівного органу, що перебуває в голові, а так, ніби кожна частина тіла, ніби кожна група клітин, що творять той чи інший орган, знали заздалегідь належну їм роллю і виконують її, кермуючись власним розумом, власною свідомістю, що наказує їм поводитися так, а не

інакше, що наказує їм не переходити положених їм меж і не втручатися в працю інших клітин.

Клітини і групи клітин живого здорового організму працюють в повній гармонії між собою, в повній між собою солідарності. Внаслідок такої гармонійної співпраці справді здорова людина ніби навіть не відчуває свого тіла, — всі життєві процеси відбуваються так нормально, що людина, не витрачаючи уваги на те, що йде само собою, може скеровувати всі свої сили на осягнення поставленої нею собі мети...

На жаль, такий ідеальний стан повного здоров'я, як в живому організмі, так і в організмі суспільному, буває дуже рідко. Часто гармонійна співпраця між різними частинами організму, — головню внаслідок втручання сторонніх чинників, т. зв. мікробів, — порушується. Це порушення гармонії в організмі ми зовемо хворобою.

Хвороби бувають тяжчі і легші. Деякі з них бувають смертельні. І одною з найнебезпечніших і найстрашніших вважається — пістряк (рак).

При цій хворобі якась група клітин, з причин, нам досі невідомих, нараз ніби втрачає отой заложений в неї підсвідомий розум, що наказував їй діяти гармонійно, не порушуючи прав і меж інших клітин спільного організму, — і починає поволі, але невблаганно розростатися коштом інших клітин, порушуючи гармонію праці всього організму.

Ця збожеволіла група клітин втратила почуття своєї пов'язаности з усім тілом, втратила почуття відповідальности за свою діяльність перед усім організмом і, **корючись тільки егоїстичним апетитам власної групи**, намагається поширитися на увесь організм, утотожнюючи цілі

всього організму з непомірними цілями збожеволілої групи клітин. Поширюючись коштум сусідніх клітин, і груп клітин, ця збожеволіла група все нищить і вбиває, що знаходить на своєму шляху. Якщо цю хворобу не вдається своєчасно розпізнати і зліквідувати шляхом удатного хірургічного акту, приходить організмові жорстока смерть у великих муках і терпіннях.

В суспільному організмі ця хвороба не менш небезпечна, як і в усякому іншому живому організмі. Виявляється вона в розрості непомірного егоїзму різних груп суспільства, що намагаються діяти виключно в своїх власних інтересах, наперекір і на шкоду інтересам всього суспільства.

Блискучий приклад такого суспільного пістряка дають усі так звані тоталітаристичні партії, які ототожнюють цілі й духовість усієї нації з своїми власними вузькопартійними цілями й обмеженою егоїстичною духовістю. «Не смій думати інакше, як я думаю!.. Я.. ми... наша партія...»

Завдяки цій тоталітаристичній хворобі суспільного пістряка, Німеччина й Італія знайшлися були на волосок від смерти, а Росія ще досі жорстоко терпить, але, зрештою, втративши найкращі елементи свого населення, мусітиме підняти найенергічнішому хірургічному актові...

Проте, приклади Німеччини, Італії, Росії — це надто всім ясні й помітні приклади. В українському суспільстві тепер, здається, мало людей, що не почувають відрази від тих тоталітаристичних мікробів, що можуть довести до такої жахливої форми суспільного пістряка. Але існують й інші форми, менш помітні, і тому теж дуже небезпечні.

Ось, наприклад, нам пишуть із Торонто в Канаді, що там уже кілька тижнів відбувається штрайк трамваярів, який паралізує життя дуже просторого міста. З цього приводу, «Наша Мета» пише:

«Штрайк торонтських трамваярів ні в якому разі не можна назвати засобом боротьби за життєві права, за поправу життєвих умовин трамвайних робітників. Здається, що не помилилось дуже, коли скажемо, що якраз трамвайні робітники належали до найліпше платних. Крім непоганої платні 60-80 дол. на тиждень, вони одержували одяг і право дармового переїзду трамваями, для себе і родини. Це все, разом взяте, запевнювало трамвайним робітникам добре життя. В порівнянні до інших робітників, вони були упривілейованою категорією, що не турбувалася ні безробіттям, ні конкуренцією.

«І якраз ці добре одіті, гарно відживлені і забезпечені робітники проголосили штрайк і покинули свою працю. У висліді мільйонове місто, розкинуте на великому просторі десятків квадратних миль, опинилося одного дня без найважливішого засобу комунікації, без трамваїв і автобусів. Багатіших людей, власників авт, це дуже не схвилювало. Вони майже не користали з послуг трамваїв. Зате недостача трамвайної комунікації сильно вдарила по тих, що жили далеко від місця своєї праці, і які кожного дня були приневолені користати з міської трамвайної або автобусової служби. Вони опинилися в обличчі важкого, іноді непосильного завдання: іти пішки кілька годин до праці, або платити тяжкі гроші за таксівку. Знаємо випадки, в яких робітники платили денно 4 долари за таксівку, тоді як увесь їхній заробі-

ток виносив 7 дол. Знаємо також випадки, що робітники пробивалися снігами 2-3 години до праці.

«Штрайк трамвайних робітників в Торонті насуває сумні думки — рефлексії про стан нашої демократії, про дух солідарности і християнський світогляд. Що це за демократія, коли мала жменька штрайкарів має силу накинати свою волю, чи пак самоволю, соткам тисяч людей? Який це солідаризм, коли одні робітники хочуть мати надмір приходів, не дивлячись на те, що другі не мають чим пов'язати кінців?! Який це християнізм, коли кожний дбає тільки про себе, а долю другого, свого ближнього лишає на призволяще?! Публічна опінія мусить рішуче запротестувати проти анархії цього роду. Мусимо подбати, щоб наше законодавство стояло на сторожі прав загалу і не дозволяло невідповідальним або продажним людям підривати основи правдивої демократії».

Для нас теж нема сумніву, що і в цьому разі ми маємо вияв початку тієї хвороби, яку ми назвали суспільним пістряком і яка виявляється в утраті окремими групами суспільної, чи національної, солідарности.

Відчування національної солідарности і дотримування її в житті — найголовніша умова здоров'я, життя й розвитку здорової нації.

СПОКУСА САМОВИПРАВДАННЯ

Кажуть, ніби одна з характерніших українських прикмет, що нею люблять дорікати нам чужинці, це — наші лінощі.

Великий малорос Микола Васильович Гоголь навіть створив був кілька нестерпних типів лінивих українських козаків, як Чуб та Пацюк. Останньому навіть вареники самі до рота летіли, бо йому лінь було їх брати та в сметану умочати та до рота нести!

Проте, з тих фізичних лінощів, що виникли були з перенасиченості, після московсько-большевицької школи, яка голодом навчала, а каторгою підганяла, мало вже чого залишилося, бо чужинці тепер, — закордоном, бодай, українців за найкращих робітників уважають...

Та, крім лінивства фізичного, є ще лінивство духове.

І саме про це духове лінивство, що його нерідко оспалістю називають, тут і буде мова. Його ж у нас таки багато, ой, як багато! І краще нам було б цього «багатства» позбутися, бо воно нам часто шлях у світ зачинає. Виявляється наше духове лінивство в численних подіях нашого щоденного життя — в нашій нехоті до книжки, до поважних студій, до творчої ініціативи, що її, за

недавнім посвідченням Трумана, навіть у німців вибила кількالكітня гітлерівська диктатура, — а що ж нам казати про тридцятилітню московську, сталінську?!

Виявляється вона в готовості скористатися з кожної вимівки, з кожного більш-менш придатного виправдання, щоб якимось взятим на себе обов'язку не виконати, щоб якимось зайвого духового зусилля не зробити. Чимало людей на кожну свою хибу, на кожну свою невдачу в тій чи іншій справі знайдуть негайно якимсь виправдання, — і то не тільки перед своїми приятелями, чи товаришами по праці, але — що найгірше! — і перед самими собою.

І отой постійний нахил до самовиправдання — це чи не найгірша, це — чи не найнебезпечніша ознака духового лінивства, духової кволоости, що через неї наші люди воліють іти шляхом найменшого спротиву — воліють називати себе «руськими», бо українців, мовляв, ніхто не знає. Воліють називати себе «поляками», бо поляки, мовляв, по всіх усюдах приятелів мають. Воліють називати себе в Північній Америці Джонами, в Аргентині Хуанами, у Франції — Жанами, і тільки Іванами не хочуть більше ніде називатися, дарма, що американці чи англійці, хоч і на місяць зайдуть, все Джонами залишаться!

Ця відсутність духової мужності, що не дозволяє багатьом українцям ставити духовий опір чужинцеві і тим виявляти себе особами духово незалежними та свідомими своєї особистої й національної гідності, — одна з найгірших прикмет згаданого мною духового лінивства.

Бож в житті тільки сильні особистості, духово незалежні й гідні, здобувають собі пошану та

визнання і витворюють духові цінності, що від них променіють і на їхню родину, й на їхню націю, і на все людство.

Італійський письменник Н. Сальванескі, якого уривків із творів чимало видруковано і в українській пресі в моїх перекладах, осліп на 26 році життя, — чи не була б це вистачальна вимівка для нього, щоб відмовитися від усякого дальшого духового поступу і діяльності? Але Н. Сальванескі написав — уже сліпим! — який десяток книжок, перекладених мало не на всі європейські мови, повних духової краси й сили, що мають на меті підтримати на дусі не тільки його самого, але й всіх інших, ніби покривджених долею людей. Отже — високе ідеалістичне завдання!

Але хіба Н. Сальванескі — якийсь виняток? Хіба ж англійський поет Мільтон не написав, та кож уже сліпим, книжку, гордість англійської літератури — «Загублений Рай»? Хіба Бетховен, зробившись глухим і не маючи можливости почути бодай одну ноту з своїх божеських симфоній, перестав творити й далі архитвори музичної краси? Хіба Пастер, розбитий паралічем, перервав свої студії, що з них скористав увесь світ у боротьбі проти скаженини та інших хвороб? Хіба англійський романіст Текерей, що на його долю впало страшне нещастя — божевілля коханої дружини, перестав писати свої романи, дарма, що стверджував:

— Скільки світлих сторінок написав я саме тоді, як мав найбільше бажання повіситися!

Всі ці люди мали прегарну вимівку, якнайкраще виправдання, щоб скласти руки, визнати себе переможеними і віддатися на ласку родичів, чи приятелів, чи добродійних установ. Але вони,

ще з більшою напругою своїх духових сил, продовжують боротьбу — і здобувають визнання всього світу.

Згадати б тут ще Олену Келер, народжену глухою і сліпою, що не тільки не скористала з спокуси самовиправдання, але навпаки, перемігши неймовірні труднощі, стала відомою в усьому світі письменницею, яка, ніколи не скаржачись на свою долю й не шукаючи для себе ніяких виправдань, любить повторювати:

— Дякую Бога за ці мої ушкодження, що тільки завдяки НІМ, я знайшла саму себе, знайшла працю, знайшла Бога!

Скільки величі й краси в такому світлому героїчному наставленні!

І скільки духової мізерії відчувається, навпаки, в тих, що знаходять на кожному кроці виправдання своїй духовій ліності, покликаючись на найрізноманітніші «обставини» свого особистого, чи суспільного, життя.

Обставини... Так, ніхто не може заперечити, що бувають сили, супроти яких ми цілком безсилі. Бувають світові завірюхи, що несуть нас, як маленьку порошинку в куряві гурагану. Та гураган — не вічний! І від нас залежить, як ми його сприйmemo і як його для свого духового зросту скористаємо.

Еспанський філософ Ортега-і-Гассе в своїй праці «Бунт мас» писав:

«Жити — це відчувати себе фатально зобов'язаним уживати своєї свободи рішення щодо того, чим ми будемо в світі. Ця наша вирішувальна діяльність ніколи не може заперестати. Навіть тоді, коли, в розпачі, ми віддаємося на призволяще тому, що має статися, ми лише виріши-

ли більше нічого не вирішувати. І тому, нема хибнішого твердження, як твердження, ніби «обставини вирішують». Навпаки! Обставини тільки створюють нам все нові проблеми, щодо яких ми все мусимо щось вирішувати. Тут вирішальну роль відіграє лише наш характер, наша вдача». (Париж, 1937, с. 43).

«З того самого матеріялу, — писав і Гете, — можна збудувати палац і хатинку, крамницю й віллу. Цегла й цемент залишаються цеглою й цементом, аж поки архітект не зробить із них чогось іншого...»

В людському житті роль архітекта відіграє наше світонаставлення, наш характер, наша вдача.

Без сумніву, існують більш і менш сприятливі обставини, — але не в них сила. Вирішує все таки людина, не обставини, — не в змислі матеріяльного успіху, певна річ, а в змислі духового поступу, в змислі духової перемоги, чи духового занепаду. Бо для нас матеріяльний успіх може бути, як у випадку московського комунізму, що підбив більше шостої частини світу, лише жахливим занепадом.

Обставини служать тим, хто їх гідний, — себто тим, хто не сліпо їм віддається, але хто вміє їх використовувати. Про таких людей Макіявелі писав: «Без випадку (себто, без обставин, С. О.) їхній талант і відвага були б непотрібні, але й без цих їхніх прикмет, випадок (себто, обставини, С. О.) пішов би намарно...»

Серед виправдань духової ліности, чи оспалости, найчастіше чуємо такі два: визнання власної меншевартости і визнання маловартости світу.

Щодо визнання власної меншевартості (за яким дуже часто криється лицемірна, бо удавана скромність, готова негайно образитися, якщо хтось із тою назверхньою самооцінкою погодиться!), то хіба ж дійсно не дає воно дуже успішного виправдання нехоті до вольового духового зусилля: нащо намагатися? пускайтеся, куме, на дно, нічого з того не вийде! А тим часом, скільки видатних людей, що здавалося, самою долею були присуджені до бездіяльності, замість пускатися на дно, робили героїчне зусилля і — перемагали перешкоди, ніби непереможні!

Крім вищенаведених імен Н. Сальванескі, Бетховена, Олени Келер. Пастера, згадаємо ще тут Демостена, який, не вважаючи на вроджену заїкуватість, зробився одним із найславніших промовців світу. Пригадаємо теж Генделя, що з правою паралізованою рукою і в найбільшій матеріальній мізерії, коли, здавалося, нічого вже більше не залишалося, як тільки «пускатися на дно», знайшов у собі ще стільки сили, що написав найбільшу в світі ораторію «Месія», якою й тепер захоплюються тисячні натовпи слухачів.

Так, визнавати себе нездатним — це найлегша вимівка, найпереконливіше виправдання, але, — як часто! — воно тільки машкара духової мізерії, оспалости. Інші знаходять виправдання в власній зневірі й в скептицизмі, в твердженні, що в світі забагато зла, що в ньому панує безглуздя і що тому не варто коло нього заходжуватися... Вони не вірять ані в те, що все має свою мету у всесвіті, ані в те, що існує Боже Провидіння, ані в те, що людська доля далеко не вичерпується в житті на землі. І тому живуть, не відчуваючи на собі ніяких моральних, чи суспільних обо-

в'язків, намагаючись взяти від життя якнайбільше особистої насолоди й вигоди, не думаючи про те, чому й для чого вони з'явилися в цьому світі і куди й для чого вони з нього підуть.

Про таких людей Едвін Бут говорить: «Книжка життя — ніби перша книжка для вчення абетки: в міру того, як перегортаємо сторінки, знаходимо все трудніші слова; але кожне з них має своє значення і коли доходимо до останньої сторінки, навчаємося їх всі розуміти...»

Тому так часто й перед духовим зором людини, що конає, нераз розгортається книга всього його життя, і та людина нараз починає вірити в те, в що перед тим відмовлялася вірити. Вимівка скептицизму та зневіри — вимівка слабодухих та короткозорих; вимівка людей, духом лінивих та оспалих, що в тому своєму скептицизмі та зневірі знаходять виправдання своїй духовій кволості.

А тим часом, ось один маленький факт (повз численні факти світової історії), що його оповів, за колишнім міністром війни США, п. Ньютоном Бекером, п. Емерсон Фосдік, і що виявляє нам, яку неймовірну силу має дух справжньої віри.

Ньютон Бекер відвідував по шпиталях американських вояків, важко поранених в другій світовій війні. Найбільш трагічним із всіх видався йому випадок із одним молодиком, що втратив дві ноги, руку і два ока. І дивно йому було дивитися, як цей каліка, примушений рухатися виключно на кріслі з коліщатами, залишався все в веселому, гарному настрої.

Кілька тижнів пізніше, п. Бекер знову зустрів директора шпиталю, де він бачив молодого інваліда:

Як же ваш каліка? — запитав він. — Чи ще живе?

— Не тільки живе, але й одружився з сестрою милосердя, що за ним ходила...

Прошло кілька років. Ньютон Бекер, що тим часом увійшов до адміністративної ради університету Джона Гопкінса, довідався про скликання надзвичайного засідання ради професорів університету для присудження докторату філософії молодому воєнному інвалідові, який, не вважаючи на дуже важке каліцтво, успішно провів цікаві дослідження. Ім'я нового доктора філософії здалося п. Бекерові знайомим і яке ж було його здивування, коли він довідався, що це був власне той молодий вояк, якого стан видався був йому найбільш із усіх трагічним.

Жорстока доля давала цьому молодикові не одну підставу для виправдання неохоти до дальшої життєвої боротьби, але колишній вояк, що дивився на земне життя, лише як на іспит і на підготову до життя в вічності, не вважав можливим віддатися розпачі та бездіяльності і — переміг із тріумфом!

І тому має рацію п. Генрі Емерсон Фосдік, який поручає:

Якщо маєте яку добру підставу для самовиправдання, не чіпляйтесь за неї, а відкидайте її якнайенергічніше!

Це бо — тільки спокуса для слабодухих.

Беріть приклад із того безрукого українця — Миколи Бідняка, що ми про нього повідомляли в ч. 30 «Нашого Клича»: **Молодий мистець має тільки горішню частину обидвох рук вище ліктя... Не вважаючи на такі свої фізичні перешкоди, Бідняк скінчив Інститут Технології і Мистецтва в**

Калгарах (Канада) і дістав стипендію для продовження студій. Калгарський часопис «Альбертан» з 25. травня 1951. помістив репродукцію його образу «Малая», що зображує борця з смолоскипом і мечем. Директор Інституту, д-р Дусет, і визначний маляр Ілінгворт Кар висловилися з великим признанням про талант Миколи Бідняка і назвали його образ високомистецьким твором. («Наш Клич», ч. 30., 9. 7. 1951., ст. 4).

Хіба ж і в нас не зростає дух до перемоги, коли ми читаємо про таких героїв духа?

Не всім дано бути героями взагалі, а героями духа зокрема, але кожний з нас може — і повинен — намагатися бодай наблизитися до тих героїв духа, але в цьому нам найбільше перешкоджає — власне спокуса самовиправдання. Тому треба її в собі контролювати і поборювати.

П И Л А Т И З М

Що-день Пилати розпинають,
Морозять, шкварять на вогні...

Т. Шевченко.

Коли б ми зупинили когось із наших земляків і запитали його несподівано:

— Скажіть, хто загубив Христа і спричинився Його смерті?

Той, не довго надумуючись, зараз же відповів би:

— Чого це ви питаєтеся? Та ж ви знаєте, що Юда...

Бо нема людини, більш зненавидженої, ніж зрадник, що продає свого Навчителя і друга за 30 мерзенних срібняків. Але правда, справжня правда, — інша.

У смерті Христа завинив не Юда, а Пилат. Той, що вмив руки, замість повнити правосуддя. Той, що відійшов на бік, коли перед його очима творилося беззаконня. Той, що маючи всю можливість порятувати безневинного, волів не наражатися на неприємності, не ризикувати кар'єрою, не викликати гнів проти себе тих, хто мав можливість йому чимсь пошкодити.

І тому його вина більша і страшніша за Юдину. Бо Юда — людина темна, людина з народу,

що пішла за Христом, захоплена Його божеською особистістю, але ще не була вистачально духово розвинена, щоб Його зрозуміти, щоб відмовитися від спокус земного матеріалістичного життя, щоб перемогти свою любов до грошей задля незрозумілого Царства Божого. За гарним виразом італійського письменника Москарделлі, Юда докторкнувся великої Христової правди, як сліпець торкається статуї, не маючи змоги її побачити й зрозуміти.

Підпадаючи своїй низькій темній натурі, він зрадив і — продав.

Але незабаром спокутував гріх свій і в важких стражданнях збудженого сумління, кинув зароблені срібняки і — повісився.

Але Пилат?

Пилат — людина закону, людина права, людина високо освічена, — Пилат знав, що Христос був безвинною жертвою наклепів і все ж, на вимоги фарисеїв та нацькованого ними натовпу, умив руки і заявив, що його хата зкраю. На той час Юди вже не було. Юда, не витримавши мук сумління, тоді вже був поза цим світом. Але той, хто післав Христа на смерть, називався Пилатом, що вмив руки і відійшов на бік...

Скільки й тепер серед нас тих Пилатів, що заради «святого спокою» вмивають руки і відходять на бік, коли треба рятувати життя не одного безневинного, не одної жертви злісних, брехливих наклепів, але й весь український нарід, що жде рятунку від спільного зусилля всіх своїх синів, що опинилися в вільних країнах, поза залізною запоною!

Олена Теліга, героїчна душа, що ніколи рук не вмивала, а своє власне життя віддала в бороть-

бі за українську правду, називала наших Пилатів «партачами життя»:

«Партачі життя. Так, це для них найбільш відповідна назва. Це ж вони — ті, що «усе дивились та мовчали, та мовчки чухали чуби» в той час, коли нераз одним словом, одним посуненням, могли б підтримати якусь велику правду, або, навпаки, знищити якесь велике зло, дати сатисфакцію людині, що має рацію, а передусім, одним словом «так» чи «ні», залежно від своїх переконань, — врятувати свою людську гідність.

«Партачі життя — це ті люди, що не мають звичайної, — не геройської, — а буденної цивільної відваги, без опертя якої й найвищий героїзм зависав в повітрі, не пустивши коріння ані в землю, ані в маси. Тому власне тепер, коли стільки слів присвячується героїзмові, мусимо сказати собі відверто: культ героїзму не до подумання без культу цивільної буденної відваги, про яку чомусь забуваємо цілковито...»

Часописи всього світу пишуть, що ми переживаємо вирішальні часи. Політичні діячі всіх країн виявляють гарячкову діяльність, нараджаючись, плянуючи, відбуваючи з'їзди, виголошуючи промови, мобілізуючи громадську думку своїх народів і всі їх продуктивні й виробні сили. Всі вже твердо знають — іде справа про те, чи бути чи не бути, чи жити вільним гідним життям свободної людини, створеної за Божим образом великого Творця, — чи перетворитися в німу, пригноблену худобину на визиску московського хижого Кремля з його кількома мільйонами прислужників.

І краще за всіх це знають ті, що ще недавно під ярмом тієї Москви знаходилися і солодоців

московського раю особисто засмакували. Здавалося б, що саме вони повинні б були розвинути тепер якнайбільшу енергію, що саме вони повинні б були впрягтися якнайскорше в громадського українського воза, що, скажемо щиро, на всіх ділянках життя надто відстав від своїх сусідів, загарбливих і небезпечних... Саме вони повинні б якнайбільше дбати, щоб порятувати якнайскорше тих, що за тією залізною заслоною мучаться, як вони недавно мучилися...»

Так би здавалося...

Але дійсність говорить інакше. Дійсність говорить, що з усієї української т. зв. політичної еміграції хіба одна десята частина стала до громадської роботи. Погляньмо по наших українських національних організаціях — де та наша українська інтелігенція, що мала б право й обов'язок перебрати на себе велику частину тягару організаційної роботи з рук людей, що свого часу свій обов'язок, у міру своїх сил, сповнили, але не мають відповідного політичного досвіду й відповідної політичної й загальної освіти, щоб підвестися до розуміння завдань, що їх ставить перед нашим народом цей відповідальний момент світової кризи? Де вона?

Чи не стоїть вона осторонь, приглядаючись, як сваряться ті, що не розуміють потреби єднання? Чи не вмиває вона рук, коли безвідповідальні людиці наклепами й брехнями підривають незаплямлені авторитети й честь людей, що все своє життя присвятили боротьбі за національне визволення? Чи не видає вона на повільну смерть усе наше громадське життя, що нидіє й задихається в безпросвітній атмосфері неучтва, вузько-

глядства й ненависти, яку різні невідповідальні люди, а то й чужі агенти навмисно роздмухують?

Живемо в вирішальні часи, — це повторяти вже навіть надокучило. Дарма деякі, мов ті струси, засувають голову в пісок і думають, що в такий спосіб себе, у випадку чого, приховають. Марні ілюзії! Якщо перемаже Москва, струсева тактика ні до чого не придасться. Треба не ховатися, а — діяти, творити, організувати... поки ще час.

І треба особливо пам'ятати, що не Юда віддав Христа на смерть, а Пилат, умивши руки...

ДБАЙМО ПРО СТИЛЬ

Коли говоримо про стиль, думаємо, звичайно, про мистецтво, або про письменство, що в різні часи дали людству різні стилі, які характеризують окремі періоди людського життя, що в них з особливою силою позначилися духові властивості того чи іншого народу тієї доби. Знаємо стилі асиро-вавилонський, єгипетський, клясичний греко-римський, візантійський, мавританський, готичний, бароковий, рококовий, ренесансовий і т. д.

Кожні часи, кожний окремий історичний період мають і мусять мати свій окремий стиль, бо в кожному з цих історичних періодів люди інакше жили, цікавилися інакшими справами, формували свої думки й почування навкруги інакших духових і матеріяльних інтересів. Стиль протиставляється звичайно невиразному, неформному хаосові, з якого мистець добуває гарну й закінчену мистецьку — стилеву — форму. Щобільше гармонії між формою і мистецьким змістом, змістом, тим більше стилю в творі. Бо **кожний стиль** — це перш за все гармонія між формою й змістом.

З цього випливає, що осягнення стилю приходить не легко, а шляхом впертої боротьби між творчим змістом творця і неформним матерія-

лом, який він намагається так опанувати, щоб вийшов із нього гарний, досконалий твір.

Але ж така боротьба творчого духа з неформним хаосом за гарну стилеву форму відбувається не тільки в мистецтві, — ми її знаходимо в кожній систематичній діяльності, що в ній творча думка опановує й плязмує неформний хаос безладдя й анархії, плязмує й оформлює його, зосереджуючи навкруги одного осередку, підбиваючи його одній головній ідеї. Все те, що цій ідеї суперечить, або не стоїть із нею в безпосередньому зв'язку, повинне бути усунене, відкинене.

Хоч нам іноді це й тяжко, і боляче зробити, — але справжня творчість, що має дати гарний твір, все вимагає жертви. Бо стиль — це ж наслідок вибору, наслідок численних скреслень, обрізувань, відмов, що мають на меті позбавити твір усього зайвого і в той спосіб зробити його найдосконалішим, себто найбільш відповідним до визначеної мети, до вжитих матеріалів і до засобів вислову творчого духу, щоб здавалося, що вже не можна до того твору нічого ані додати, ані відняти.

В кожному творчому процесі перед творцем з'являються тисячі всяких можливостей, сотки різних способів до того, як потрактувати безформний матеріал і що саме з нього взяти, а що відкинути. Та кожний вибір несе за собою безповоротну смерть невикористаних можливостей, які вже ніколи не повторяться.

Усе життя — це, зрештою, одна низка таких свідомих, чи несвідомих, актів вибору, які залишають по собі трупи невикористаних можливостей, бо все воно — тільки шукання кожним

свого власного стилю, що без нього не може бути ані якоїсь визначної особистості, ані тривалої державности.

Бо, як писав Кайзерлінг в своїй «Всесвітній революції», — «глибокий змісл і одночасно спільне явище всіх шукань, які б відмінні вони нам не видавалися, — це **шукання нового національного стилю**. Бо стиль — це нація, так само, як, за виразом Бюффона, стиль — це людина. Як в особистому стилі окремої людини всі вияви її особистості (а в стилі окремого архитвору мистецтва всі його раціональні й ірраціональні складники) формують в живій гармонії одну досконалу цілість, так і кожна нація намагається витворити свій особливий стиль, який виправдував би її особовість...»

В «Спектральному аналізі Європи» цей же філософ писав:

«Життєвий матеріял, загально кажучи, був завжди той самий. Але що з того матеріялу виникли ті, а не інші народи та культури, це залежало від існування духу, який їх проникав, і від якости того духу. Він надавав кожного разу матеріялові ту форму й душу, яка йому відповідала. Тут було не інакше, як у малярстві. Фарби, форми і їх закони знаходяться в розпорядженні кожного, а проте лише один Рембрандт зумів створити з ними неповторні речі. Тисячі й тисячі народів, створених з того самого матеріялу, або бодай дуже зближеного, пройшли землею. Але тільки незначне число з них витворили собі власну форму і ще менше їх число довго в цій формі протрималося. Це були ніби твори Рембрандта в відношенні до творів посередніх малярів... Нарід без власної душі, себто без власного стилю, залишає-

ться сирым етнографічним матеріалом. Чергування панівних народів на землі — це чергування стилів, а не народів, бо народи все народжуються з часів Адама, як неформний матеріал, — лише панівний дух надає їм кожного разу властиву їм форму...»

Та ми вже бачили, що, щоб здобутися на власний життєвий стиль, треба пройти сувору й трудну школу самовиховання, самообмеження і дисципліни. Не можна бути дилетантом у всіх ділянках людської діяльності; не можна плавати тільки по поверхні, — поверховність ніколи нічого цінного не створила, — треба вміти в щось заглибитися, на чомусь зосередитися, багато чого від себе, як зайве й шкідливе, відкинути.

Не можна, отже, бути одночасно українським патріотом, самостійником, державником, і прихильником чи захопленим культивувачем культур, себто стилів тих чужих народів, які роблять усе можливе, щоб заповнити й вихолостити душу українського народу, вбити в ній всі зародки самостійної національної творчості, власного національного стилю — зробити з українців — лише «малоросів» чи «малополяків». Тут необхідне самообмеження. Тут необхідний свідомий вибір, і хто того вибору не робить, той — зраджує.

Щоб вибороти українську державність, ми повинні бути людьми українського стилю, ми повинні бути людьми, що бодай шукають того стилю, який ще не так то легко схопити й визначити. Бож кожному ясно, що він не може бути стилем українців ані XVII, ані XVIII вв., — він має бути стилем українців XX в., від тих попередніх стилів значно відмінним. Не козацькі шаравари, ані селянські народні танки визначатимуть укра-

їнський новий стиль, — а лише нова духовість, виплекана в гарті боротьби і в витривалому опорі переслідуванням, — нова духовість, що просвітлена стражданнями і осяяна перемогою, дасть нарешті світові неперевершені зразки українського творчого генія.

Двадцять років тому Є. Маланюк писав в «Літ. Наук. Вістнику» (за р. 1930, XI):

«Коли Бог, перший Майстер і перший Мистець, створив із глини людську постать, вона стала Адамом, живою людиною, лише після того, як Бог «вдихнув в неї дихання життя». Так Біблія уймає питання стилю. І, може, в жодного іншого народу так гостро й болюче не стоїть проблема стилю, проблема духа форми (як саме в українського народу)... бо «нація, що осягнула форму, це державна нація...»

Проте, і Маланюк уже тоді заперечував життєвість для нас тепер давніх українських стилів і зокрема писав про стиль козацького бароко:

«Безвладний, розхристаний, двомірний, врівень із несито просторими степовими обр'ями, в такт із широкими помахами важких степових вітрів, — він фатальний, цей специфізовано український барок, стиль непевности, тривоги, татарських погонь і рвучих заграва вічних пожарів. В цей стиль Дикого Поля, землі, що століттями корчиться в лютих породильних муках навал, воєн, повстань, рабства, дошкульних канчуків і традиційно-євразійської обабічності («шатости»), — він сам у собі несе каліцтво, несущільність, руйнінність, він сам у собі, як стиль, стоїть на гострій грані заперечення всілякого стилю...»

Себто — на грані хаосу.

Ні, до цього стилю, — хоч із його характеристикою в С. Маланюка ми й не зовсім погоджуємося, — ми не маємо повертатися. Маємо творити новий в гармонії з новим світом, із новими часами.

І тут ми знову пригадаємо собі те, що було вже сказано спочатку:

Кожний стиль, справжній стиль, — це перш за все гармонія між змістом і формою.

Ми повинні, щоб бути стилевими, бути гармонійними. Щоб у нас слово не розходилося з ділом, а діло з словом. Ніяке фарисейство не втворює ніколи стилю. Ми повинні ясно усвідомити собі свою велику мету і непохитно йти до неї, відкидаючи все зайве, а тим більше — шкідливе.

Вже Іван Франко тужив за цілісною, гармонійною людиною:

**Як життя цілу путь чоловіком цілим
Не прийдеться тобі бути, будь хоч хвилечку
ним!**

«Хоч хвилечку», але будь дійсно повною, цілісною, стилевою людиною, бо тільки такі цілісні стилеві люди здатні на великі діла самопожертви, героїзму, лицарськості, що їх вимагає від нас наша Батьківщина.

Тільки такі стилеві цілісні люди, загартовані в внутрішній дисципліні і в самообмеженнях, матимуть відповідну духову поставу, щоб не підпадати змінливим настроям та сумнівам, які використовує ворожа нам пропаганда, щоб збити нас із нашого ясного шляху на манівці внутрішніх партійних фронтів та смертоносного розбрату.

Прошло двадцять років, як писав Є. Маланюк про «каліцтво, несущільність, руїнність», відносячи ці слова до стилю козацького барока, але, насправді, охоплюючи ними весь давній стиль українського життя, що від століть проходило під знаком неформенности, руїництва та духового упідлення... Але українська нація ще й досі мусить пильно шукати за своїм новим стилем, пам'ятаючи, що знайти його вона зможе тільки на шляху безнастанного самоокреслення, безнастанного самоочищення, безнастанного самовдосконалення, безнастанного духового зросту й самопідвищення.

«Власна хата», вживаючи слів **Т. Шевченка** — це перша форма творчого духа кожної нації. Досконалість її прийде у дальшому творенні.

НІКУДАНИ — ЛЮДИ СТРІЛЬНА

Японці мають спеціальний термін для людей, що переймають на себе завдання знищити ворожі сили коштом власної неминучої смерти, коштом самопожертви: вони називають їх — Нікудан — себто Люди-Стрільна.

Европейці вперше довідалися про існування Нікуданів за японсько-китайської війни, коли при Чапею, три сапери, обв'язавши себе могутніми вибуховими речовинами, кинулися одночасно, з резгону, на китайські фортифікації, оплетені колючим дротом, і відкрили шлях японським військам жахливим вибухом своїх тіл.

Люди, які знають японців, запевняють, що серед цих останніх панування духу над тілом досягло таких розмірів, що Нікудани за останньої світової війни не творили ніякої особливої кляси вояків, — при потребі, кожний вояк міг бути Нікуданом. Кожний вояк повинен був відчувати себе здатним відкрити своїм тілом шлях до перемоги.

Щоб краще зрозуміти психологію цих людей, пригляньмося трохи ближче до нападу п'яти маленьких підводних човнів на Пір-Гарборську морську базу США. Ні один із тих п'яти підводних човнів назад не повернувся, але ж і п'ять американських дреднавтів були знищені. Місяць

пізніше було оголошено документи, писані рукою тих японських героїв, — вони виявляють душевний стан, в якому вони йшли в безповоротну подорож. Підпоручник Сасаки писав:

«Рішення вмерти зродилось у мені, як тільки я отримав наказ. З моменту, як мені було визначено ціль, я вже знав, що маю робити, і зроблю все — якнайкраще...»

Тоді почалася підготовна праця — довга, дріб'язкова, незвичайно точна й вирахована. Було вибудовано навіть ті перешкоди, що мали зустрітися на шляху визначених на незвичайний вчинок підводних човнів. Мовчазна, терпляча, щоденна робота, скерована на знищення і — самознищення!

Що найбільше вражає в цій героїчній поставі японських Нікуданів — це власне ота довга підготовна праця людей, що відчувають на собі велику відповідальність і одночасно велику честь, що саме на них випало доконання архитвору воєнного мистецтва — нападу і самопожертви. Щоб відчутти це почуття відповідальности, досить тільки вдуматися в те, що писав другий учасник експедиції, командант Іваза:

«Батьківщині грозить велика небезпека. Для порятунку нашого народу необхідно перейти в наступ. І хоч я і не заслуговую такої слави, все ж мені випала честь зробити перший напад. Коли б мені не пощастило виконати свій обов'язок, знайте, що вина в тому була б **виключно моя...**»

У нас звичайно, в таких випадках кажуть, чи пишуть:

— «Зробив усе, що міг, а якщо не вдалося, то вина в тому **не моя...**»

Ось величезна різниця в психології і в підході до справи!

Японці ніколи не намагаються виправдатися, бо найсуворішого суддю знаходять у самих собі, у власному сумлінні, у власному гордовитому почутті своєї гідності. Вони самі не прощають собі своїх помилок, і, коли їх роблять, воліють платити за них своєю смертю, — бо нащо ж життя, коли втрачено честь?! Звідти звичаї гаракірі, жорстокого самогубства, що нам видається варварством, але, справді, засвідчує про незвичайно високий рівень культури особистости.

Героїзм Нікуданів — це акт творчости, це акт великого мистецтва, що вимагає довгого підготування і довгих мовчазних студій, але за те мусить бути вкоронований бажаним успіхом, включно з самопожертвою. Вони з такою пильністю обдумують кожну дрібницю, бо знають, що від неї залежить доконання вчинку, що має стати архитвором їхнього життя, що має забезпечити їм жадану нескортільність у культі славних предків, цієї справжньої релігії японців. Ними кермує творча уява, що в ній вони вже вбачають готовим свій архитвір, як утілення найбільшої досконалости замислу й виконання.

В останній світовій війні, як і в недавніх славних подвигах УПА не бракувало актів героїства. Може, навіть ніколи не було стільки героїства й відданости, як у тій розпачливій боротьбі з німецьким та московським імперіялізмом, що принесли з собою стільки вдосконаленого жаху.

Але психологічна підстава цього героїства не та, що у Нікуданів. Героїзм японських Нікуданів має в собі більш містичний, більш релігійний характер. І саме тому має він у собі більше творчо-

сти, більше мистецтва, більше скритої, але відчутної поезії.

Один із них, замість останнього, прощального листа, написав таку поезію:

Я переможу море,
Перегорожене дротом і мінами;
Я розкидаю свої кості,
Як блискучі перли.
Але другого дня,
Коли ми всі зійдемося
В святині Язукуні,
Сіятиме над світом
Такий світлий,
Тріумфальний ранок!..

Хіба не гідна подиву ця незвичайна сила й ясність духу? Чи не відчуваємо ми тут, як здорове егоїстичне тіло, що так пристрасно жадає жити й втішатися добрами землі, не тільки не накидає духові свої матеріялістичні егоїстичні жадання, але й цілком стушовується перед ним і йому безвладно кориться?

І то кориться не тільки в короткому моменті героїчного напруження, але й в довгому періоді підготовчих вправ, коли мозок мусить холодно і спокійно обдумувати найменші дрібниці, що мають привести до наміченої мети — самопожертви!..

Люди-стрільна Японії — це велика перемога духа над матерією. Це — явище, гідне уваги не тільки воєнних стратегів, але — й особливо — поетів людської величі, яка походить із любови до свого народу і з віри в нескортуальність душі.

ЗАПОВІТ БАЗАРУ

21. листопада 1951 р. сповнилося 30 років, як 359 відважних, саможертвенних героїв, із співом національного гимну «Ще не вмерла...» віддали своє життя за Україну, відмовившись піти на службу ворогові:

— Ми бачимо, що нас чекає, але ми не боїмося смерті і до вас служити не підемо! — заявив в імені всіх інших вояків козак 6-ої дивізії, Щербак, коли комісар Лівшиц запропонував їм порятувати життя ціною переходу на службу в червоних частинах для боротьби «з бандами».

І всі інші, стоячи напівроздягнені, босі, в снігу, під наведеними на них кулеметами, підтвердили Щербакові слова голосним «Слава!»

А коли залунали полем надхнені любов'ю й вірою слова «Ще не вмерла Україна!», розлючені московські посіпаки поспішилися вкрити їх тріскотом кулеметів.

Яка велична, геройська смерть!
Який приклад для всіх нас у століття!

Це була ніби окупна жертва за всіх тих зрадливих «малоросів», що — навіть не за життя, ні! — за шмат гнилої ковбаси», за 30 срібників мерзенних, за посади та за титули, продавалися — і

продаються! — ворогам своєї пригнобленої, окраденої Батьківщини.

Розстріл 359 під Базаром був тільки останнім актом довшої трагедії, що виникла з саможертвенної спроби тисячки очайдухів розпалити в Україні протимосковське повстання й розбудити совість байдужо-холодної Європи.

Під проводом генерал-хорунжого Тютюнника, маючи в своєму розпорядженні тільки 16 кулеметів, коло 500 рушниць, 1000 ручних гранат, трохи піроксіліни, шаблі і списи, вирушили вони в перших числах листопада 1921 р. з польських таборів, де були інтерновані разом з іншими вояками української національної армії, в напрямку на Київ. Лише 15 відсотків вояків були відповідно одягнені, себто мали шинелі й взуття, інші були напівбосі, в дрантивих таборових одягах. Підготовка походу, внаслідок підступної поведінки поляків, що не дотримували своїх обіцянок, була дуже незадовільна. Сам похід, що плянувався на серпень-вересень, був надто припізнений і, головне, вже ворогам розконспірований. Погода була дуже несприятлива: впали сніги, а морози доходили до 20 ступнів.

І все ж, похідна група, що складалася виключно з добровольців, мужньо й відважно, перемагаючи перешкоди, іде на бій з ворогами, нападає на Коростень, вбиває в бою командира й начальника штабу 133 пішої бригади, нищить ЧЕКА, звільняє 470 політичних в'язнів, але — під тиском більших сил, мусить відступити в ліси, де, переслідувана військами ворога, своєчасно повідомленого й підготовленого, витримує бій під селом Малі Міньки на річці Звіздаль, коло Базару.

У збірникові наказів Київської Воєнної Округи ч. 2578 з 26. XI. 21. з цього приводу читаємо: «Зарубано в бою більше 400 чоловік, захоплено в полон 537, разом із раненими. Під час бою, деякі особи, бачучи безнадійність становища, самі себе вбивали чи розривали гранатами. Перед П'яткою ЧЕКА стали всього 443, інші померли».

Таким чином, т. зв. другий зимовий похід закінчився фактично повною поразкою. Населення, з огляду на відповідну підготовку окупаційних властей, не мало можливості й часу встряти активно в повстанську акцію, яка відбувалася тільки місцями, непов'язана між собою. Цю невдачу походу передбачали всі воєнні компетентні чинники, які вказували на невиважену підготовку та на зовсім незадовільне озброєння й постачання експедиційної групи.

Полк. Є. Коновалець в своїх «Причинках до історії Січових Стрільців» писав в «Розбудові Нації» за червень 1928 р. (ст. 243):

«Пок. підполковник генштабу Ю. Отмарштайн був призначений начальником штабу Тютюнника ще перед моїм приїздом до Львова й без мого відома. Як карний старшина, він мусів послухати наказу, але, як колишній Січовий Стрільць, з моїм приїздом до Львова питав мене про мою думку щодо його нової посади, як теж щодо всього плянованого походу на Україну. **Я не скривав перед ним мого скептицизму, але, не маючи змоги перешкодити тому плянові, вважав що присутність підполк. Отмарштайна в центрі згаданої акції може бути корисною, хоч би з огляду на те, що така ідейна, високоосвічена й фактово авторитетна людина зможе найкраще зорієнтуватися в відносинах, що панують в Радянсь-**

кій Україні та його погляд буде мати велику ва-
ртість для всіх українських військових кол...»

З другого боку й самі учасники походу не ро-
били собі зайвих ілюзій, так підполковник КУЗЬ-
МЕНКО писав до одного свого товариша:

«Гадаю, що неуспіх неминучий, а все ж таки,
в ім'я України, бодай для маніфестації її прав,
мусимо...»

Отже, це була свідомо самопожертва — «в
ім'я України...»

І в тій свідомій саможертвенності, в тій вияв-
леній до України любові й відданості, не вважаю-
чи на всі недоліки й технічні хиби, велич Базару
та його учасників, героїв і мучеників...

Групі учасників, в 150 чоловіка на чолі з ген.
Ю. Тютюнником, пощастило вирятуватися з бою
під с. Міньки. Вирятувався й підполк. Ю. Отмар-
штайн, якому на його просьбу, полк. Є. Конова-
лець прислав і другого «Січовика» — підполк. Ро-
мана Сушка. Обидва вони перед кількома товари-
шами кол. Стрілецької Ради склали звіт з того
сумного досвіду, який винесли. Полк. Є. Конова-
лець в вищезгаданих споминах про це так пише:

«З того звіту виходило, що всяка дальша
збройна інтервенція з чужини була, на їх погляд,
недоцільною й шкідливою, бо така інтервенція
наражувала не тільки самих активних учасників
на страшенну небезпеку, але й не приносила ні-
якої реальної користі українському населенню і,
що більше, викликала люті переслідування з бо-
ку большевиків. Звіт підполк. Ю. Отмарштайна
ще більше зміцнив нас у переконанні, що думку
військової інтервенції з-за кордону треба раз на
завжди відкинути. Цього погляду тримаюся я і
тепер...»

Це писано в 1928 р.

І з того часу, дійсно, ніхто вже не робив більше спроб збройних походів із-за кордонів України, бо московська вправлена пропаганда всякі такі спроби, як зрештою і спробу другого зимового походу, що закінчився під Базаром, представляла, як «бандитські напади контрреволюційних сил...»

Аж до самої війни з німцями та відступу московських військ із України не знало українське населення поблизьких сел коло Базару, а дальших місцевостей і поготів, кого там було розстріляно й поховано в братській спільній могилі 21. листопада 1921 р.

Та пройшло 20 років, і от 21. листопада 1941 р. українські націоналісти, що свято берегли пам'ять про героїв Базару, влаштували їм велике Пропам'ятне Свято і розповіли десяткам тисяч народу, що зійшлися й з'їхалися зо всіх сторін, що то за «бандити» були там поховані в братській могилі. І тоді патріотичний зрив був такий, що німцям, новим окупантам України, здалося найкращим затопити його в крові нового Базару...

Марна справа! Нова пролита кров ще більше зміцнила, ще більше освятила пам'ять героїв саможертви, ще більше переконливої сили додала їхньому святому заповітові:

— Краще вмерти, ніж служити ворогам Батьківщини!

І Л Ю З І І

Колись у літній соняшний день було найбільшою радістю для мене — лежати в зеленій траві й дивитися проміж мереживо листя й галузок у високе небо.

Листя ледве тріпочеться. Все ніби спить, або до чогось прислухається.

Але там, угорі, буде привередливий вітер, жене поперед себе отари біленьких хмарок, бавиться ними, вирізьблює їх на свій смак і вподобання: з одної зробить великого лебедя з довгою вигнутою шиєю, з другої — баского коня, з третьої ніби якусь жінку. Все небо — ніби одна величезна робітня химерного мистця, що безнастанно творить і — тут же руйнує. Ось він повідривав крила в лебедя, знівечив коня до невпізнання, а з жінки зробив потворного верблюда...

Любив я вдивлятися в ту гру й відгадувати змісл химерної творчости, що і я в ній, своєю уявою, приймав чи не найактивнішу участь.

Я знав, що, коли б коло мене лежав хтось інший, з більш «реальним», чи більш прозаїчним, наставленням і дивився б отак, як і я, в оте небо з білими хмарками, не побачив би він там, напевно, ні коня, ні лебедя, ні навіть верблюда. Все те, — сказав би він мені, — все те — тільки ваші особисті ілюзії, гра вашої власної уяви...

Дарма! Що мені до того, що хтось інший не бачить, коли я бачу, і коли з того мого бачення моє життя стає певнішим, цікавішим, привабливішим?

Чи я маю боятися слів?

І хто скаже мені, що оте ніби «реальне» наставлення — не ще гірша ілюзія, як моя? Така сама порожня, але гірша, бо безбарвна, монотонна, сіра й мертва, нудна, без іскорки грайливого життя?..

Ось прийшла до мене дівчина, що мала свої гарні ілюзії. Гарніша від ранішнього світла була тоді душа її, бо ілюзія вічної любови сповнювала докраю її серце й переливалася в радісний сміх, у цікавість до життя, в бажання бути всім помічною і всіх поривати з собою в світле царство рожевих надій та чарівних мрій.

Але існують люди, що не можуть стерпіти чужих ілюзій. Вони обов'язково мають відкрити очі на «правду».

Треба боятися людей, що мають цю жорстоку пристрасть до «правди», бо їхня «правда» — найгірша ілюзія, а вони — справжні кати життя.

Життя живе з віри і хто вбиває віру, вбиває життя.

Дівчина гірко скаржилась:

— Навіщо, навіщо відняли в мене мої золоті сни? Навіщо мене так рано збудили? Я так тяжко плакала, що всі мої добрі сльози скінчилися, і душа моя нині — ніби висхла криниця, порожня і темна...

Бідна дівчина! В тебе віднято золоту казку, але ти ще знайдеш іншу. Мусиш знайти! Жени ж від себе тим часом тих гієн, що не зносять живо-

го життя. Шукай ілюзій! Твори! Лише великі ілюзії — плідні, лише ілюзії залишають по собі тривалий слід великої творчости. Хіба піраміди Єгипту, що пережили тисячоліття, не були плодом ілюзій давніх єгиптян, що в той спосіб виявляли свою віру в потусторонній світ? А чарівні готичні катедри містичного середньовіччя, що жило колись самими ілюзіями, воювало за Грїб Господній та змагалися на лицарських турнірах за честь своїх дам серця?

Та зрештою й все життя... Хіба ж не ілюзії — всі оті веселі голоси дітей, що бавляться під деревами? Оті райдужні барви квіток, що встеляють землю багатими килимами? Отой спів водограїв, оті звуки далекої музики, оті промені сонця, що просіваються крізь галуззя? Ота розкіш дерев, ота блакить небесної бані, що її — протягом довгих віків — вважали за твердий кришталевий небозвід?

Все те — сама ілюзія!

Всі ті прегарні речі існують тільки в нашій уяві, що витворює барви, звуки й світло з стику хвиль безбарвного й беззвучного етеру, які котяться через безконечний, безмежний простір, із нервами вуха і ока. Досить лише ушкодити ті нерви і всі барви та звуки зникають.

Для сліпого не існує чарівне царство барв.

Для глухого не існує безконечно багате царство звуків.

Для безбожників-матеріялістів не існує найбагатше й найцікавіше царство духа.

І коли б усі люди були глухі і сліпі, вони навіть не підозрівали б про саму можливість існування всієї тієї краси барв і звуків. Зрештою, існують люди, що, хоч і бачать, все ж не розрізня-

ють кольорів, — але хіба не в кольорах, а в них самих. Їх творчий світ бідніший, ніж у інших людей.

Існує так само багато людей, що глухі й сліпі до царства духа. Воно для них — порожнє місце. Вони не можуть в ньому нічого ані бачити, ані почути. І тому, з заздрости, чи зі злости, намагаються і в інших знищити ту здатність бачити й чути...

Горе й трагедія для музика в царстві глухих. Але найбільше горе й трагедія для людини духа в царстві людей, що бачать тільки «матерію» і роблять із неї найстрашнішу й найзгубнішу ілюзію, що вбиває живу віру в вічне життя і робить із людей безвідповідальних двоногих комах... неймовірно жорстоких і злих.

ПЕРЕМОЖНА НАДІЯ

Надія — головна прикмета людини, як люди-ни. Дехто вважає, що людину від інших істот від-різняє вміння сміятися. Італійський філософ Ті-льгер справедливо завважив, що ще більше від-різняє людину вміння надіятися.

Ніяка інша тварина не вмє надіятися і не знає, що таке надія. Бо надія в'яжеться з будуч-ністю, а лише людина має уявлення про будуч-ність, про те, що має статися. Лише людина ба-чить привиди подій, яких ще нема, але які мають, чи можуть бути.

Надіятися — це ж ніби вбачати у власній уя-ві бажане, як уже здійснене. Надіятися — це ніби наперед смакувати бажане, можливе. Надіятися — це насолоджуватися тим, чого нема, але що мо-же бути. І тому ми буваємо дійсно щасливі тільки тоді, коли надіємося бути щасливими. Осягнена дійсність все менша від тої, на яку ми надіялися.

Надіятися — значить вірити і бажати. Хто надіється, той вірить у можливість бажаного. Ні-хто не надіється на те, що вважає неможливим для здійснення. Ніхто не надіється на те, чого со-бі не бажає, — хіба боїться, щоб таке щось не ста-лося. Але боятися — протилежне надіятися. Для Н. Сальванескі — «хто надіється, той нищить не-

вдоволення, параліжує сумніви, сіє успіхи, готує перемогу...»

І хоча Шопенгауер навчав, що всяке бажання — вияв невдоволення, а тим самим і болю і страждання, — але Шопенгауер був великим песимістом і Тільгер більш вірно підходив до життя, коли твердив, що далеко не всі наші бажання зв'язані з болем і стражданням, — навпаки, чимало їх в'яжуться з насолодою та втіхою, і то саме тому, що вони в'яжуться з надією, як передсмаком бажаного. Між теперішністю, якій все чогось бракує, і будучністю, вагітною на всякі можливості, надія, за щасливим виразом Тільгера, перекидає світляний міст радісного сподівання. Вона пристосовує будучність до теперішности, наближує в нашій уяві її здійснення, жене геть привиди непевних загроз.

«В надії, — писав Бергсон, — люди знаходять інтенсивну втіху, бо будучність, якою ми, по власній волі, в нашій уяві поряdkуємо, з'являється перед нами в тисячах можливостей. І тому уявна будучність все багатша, привабніша, ніж потім буде справжня будучність, — і тому ми знаходимо більше чар у надії, ніж у посіданні, у мрії, ніж у дійсності...»

Бо посідання — це вже нудний, одноманітний, завершений стан, тоді як бажання і надія посідання — це рух, боротьба, порив, життя. Тільки рухаючись, змагаючись, виявляємо ми своє життя й радіємо ним; тільки в русі, в боротьбі, зв'язаній з надією перемоги, можна знайти радість життя, — в глибокому кріслі, що дає відпочинок, радості життя ми не знайдемо.

Спіноза ставився зневажливо до надії, — він уважав її прикметою душевної кволости. Муд-

рець Спінози ні на що не надіється. Але, як зауважив Тільгер, мудрець Спінози занадто відійшов від життя. Він ним пересичений і як кожна пересичена людина, — знаходиться поза життям, нічого не бажає і тому ні на що не надіється. Він не вібує з життям, не відгукується на його заклики, не хвилюється, коли чує дзвінок коло дверей, бо вже нікого й нічого не жде.

І, якщо Леонарді підмітив, що надія — головна прикмета молодости, яка занепадає з старістю, як занепадає й саме життя, то треба зазначити, що старість буває не тільки фізіологічна. Буває й душевна старість, — у людей, життям пересичених. Ніби після доброго обіду засідають вони по глибоких кріслах, розщібують нижні гудзики камізельок і відчувають незносний тягар у всьому тілі — їм уже не хочеться ні думати, ні рухатися. Їм хочеться тільки спати. Вони вже поза життям.

В українському суспільстві людей, життям пересичених, мабуть, зовсім немає. Є багато втоми, але нема пересичености. Навпаки, є непереможне бажання жити, взяти від життя, що тільки можна взяти. І тому в нас багато надії. І в тому наше щастя.

Надія — справжній атрибут живого життя. Чим активніше людина живе, тим вона більше надіється. Надія спонукує діяльність, розпалює творчість, збуджує приховані сили. І тому найшкідливіша людина в суспільстві та, що вбиває надії. Загально кажучи, людина використовує тільки незначну частину своїх духових сил, — і саме надія їх мобілізує, пориває в непереможному ентузіязмі і — довершує великих діл.

Справжня краса не в речах, що нас оточують, а в тих прикметах, у тих барвах, що ми їх своєю

уваюю, своєю надією прикрашуємо. Християнство зробило з надії одну з головних чеснот правдивого християнина, бо якщо в поганстві смерть була кінцем усякої надії, то в християнстві, саме через смерть відкриваються людині безконечні перспективи в потусторонньому світі.

Тим самим і старість, якій перше не було вже на що надіятися, була осяяна в християнстві променем нової великої надії. Бог посланий ап. Павла (до Римлян, XV, 13 і до Колосеян 1, 5) — Бог надії. Недурно дехто дивиться на саме народження християнства, як на вибух колективної надії в мільйонах мас, **спраглих нової суспільної справедливості.**

Народні маси, — писав Ле Бон, — живуть не метафізикою, а надією. Нова ж віра приносила їм такі надії, що не могла не захопити. Вона приносила всім переможеним у цьому житті, всім бідним, кволим, убогим, знедоленим надію на скорий кінець цього царства несправедливості, утисків і гнету, та на прихід нового царства — Царства Божого, де вбогий робився рівним багатому і де могутні цього світу втрачали всі привілеї.

Та й розцвіт соціалізму хіба не був зв'язаний з поновленням цієї ж таки надії на здійснення на землі суспільної справедливості, на утворення таких умов земного життя, що при них і сама надія в християнський рай видавалася зайвою? «Рай на землі». Хіба ж ми не знаємо, як цю велетенську силу колективної надії на земний рай використали були на свою користь московські імперіялісти і як вони ще й досі її використовують?!

З цього одного тільки прикладу видно, яку колосальну роль відіграє надія в суспільному житті, — в історії і в політиці.

Якщо окрема людина не може жити без надії, уподібнюючись без неї живому трупові, то й ніяка людська громада так само без надії існувати не може. З-поміж політичних режимів тільки ті збуджують енергію й широкий творчий розмах народніх мас, які вміють збуджувати колективні надії, вміють указувати масам привабливі мети, вміють запалювати їх огнем ентузіазму та героїчних поривів. Ми бачили, яку життєву відпорність виявив навіть і советський режим, не вважаючи на всю абсурдність і облудність надій, які він розпалив був у зфанатизованих масах російського народу, що йшов «грабувати награбоване» і творити «безкласове суспільство...»

Коли людина втрачає надію, підпадає вона, — в залежності від власних духових вартостей, — або сірій, безпросвітній, пасивній безнадії, байдужій до свого оточення, — і тоді така людина стає в суспільстві мертвим тягарем, що лише заважає всякому живому рухові, — або віддається вона пристрасному розпачеві, що виявляє реакцію палких сильних душ.

Такі душі вміють захоплюватися, вміють горіти вогнем ентузіазму, але коли їхня надія не здійснюється, вони сприймають невдачу, як катастрофу. В своєму розпачі вони здатні навіть покласти кінець власному життю — бо як же жити без надії?! Але й тут існують свої градації, своє ступенювання.

Самогубство в розпачі виявляє душі надто егоїстичні, мало опановані, що дезертирують із поля бою, бо для них уже, мовляв, нема надії. Але справжні героїчні душі реагують інакше. Розпач сильних душ, як казав Унамуно, — це навчитель неможливого. Той, хто надіється, не йде за межі

можливого. Тому ж він і надіється, як ми вище вказали, що вважає свою надію здійсненою.

Але той, хто надіється, боїться, щоб якимось незручним кроком не зіпсувати справи, не перешкодити здійсненню своєї надії. Той, хто вже втратив надію, не має чого боятися. Він не потребує боятися за себе, бо і так уже, мовляв, усе втратив. Він не потребує боятися за свою справу, бо й так нема надії, що вона дійде до skutku. Тому він — ризикує. Він грає. Він знаходить єдину свою потіху й розвагу в ризику, в газардовій грі. Не маючи нічого до втрачення, він іде на неможливе. І тоді зроджується в ньому абсурдна, але, насправду, героїчна надія, що творить чудеса.

Таку героїчну душу, що не схилилася перед розпачем, а серед сірої безнадії, яка запанувала була серед величезної більшості українського громадянства, зломленого московською політичною національного гнету та систематичної русифікації, не переставала виявляти в подиву гідних творах свого непереможного духу, — мала Леся Українка, яка одного важкого дня написала:

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи сумні!

Приклад цієї великої душі і цих великих слів повинен присвічувати кожному, хто має причини до розпачу.

«Не говорім, що все вже втрачено, що все вже зруйновано, що все вже скінчено! Завжди лишається щось, що відживає, що відроджується, що починає знову. І знову всміхнена надія підливає оливи в лампадку терпеливості і розпалює

вогник енергії. І знову всімніена надія готує нам повні сакви волі і відкриває нам шлях до перемоги... І часто саме тоді, як уже, здається, загублено всі надії, бодай одна з них перетворюється в певність. Бо хіба ж ви не чуєте, що і в тому розпачі, — непомітно, може бути, для нас самих, — тремтить ще тужливий заклик святої надії, що не хоче, не може вмерти?.. (Н. Сальванескі).

НЕБЕЗПЕЧНІ І ШКІДЛИВІ ТУРБОТИ

Людина живе не тільки сучасним, не тільки тим, що з нею в даний момент трапляється, а — і в великій мірі — минулим і майбутнім.

П. Куліш писав свого часу: «Минуле зв'язане з сучасним органічно, і нема в сучасному нічого, що не мало б свого коріння в минулому.»

З минулого людина черпає досвід; минуле вона розкладає в довгу історію, пише про нього спогади, міркує над ним, тужить над ним, бере з нього повчальні приклади для виховання молодшого покоління. Є люди, — звичайно, вже старшого покоління, — що, властиво, вже тільки й живуть минулим, а сучасним цікавляться мало і залюбки нарікають на нього, вбачаючи краще в минулому:

«Це вже такий основний закон людського духа, — писав Лінаті в нарисі про «Старість», — що, коли ми живемо і змагаємося за життя, воно видається нам тяжким і непривабливим, але, коли воно залишається вже позаду нас, — вкривається в нашій пам'яті ніжним, мелянхолійним серпанком туги, туги за всім тим, що вже ніколи не вернеться...»

На думку Лінаті, ця здатність жити минулим, поринати знову в нього своїми думками, — вели-

кий дар від Бога, що дозволяє нам звільнитись від тої зарозумілості, якою відзначається молодь усіх народів, яка думає, що живе в найважливіший момент людської історії, і що та історія починається, власне, від неї.

Такої ж самої думки про минуле був і француз Пруст, відомий романіст, що дивився на своє мистецтво, як на «втрачений і віднайдений час», як на минуле, так тісно злите з сучасним, що мистець в ньому живе, як у позачасовому раї, весь у власній повній творчості, без жодних турбот про майбутнє, що отрує й лякає життя.

Люди, що занадто поринають в минуле, можуть видаватися їх сучасникам карикатурними типами, що викликають дотепні жарти чи співчутливе похитування головою; можуть видаватися людьми «не від світу цього», занадто далекими від реальних потреб життя; можуть іноді цікавити, як талановиті оповідачі давніх пригод, чи як мудрі навчателі накопиченого всією людськістю, чи якоюсь її галузкою, досвіду, — але ніколи і нікому (за винятком деспотичних урядів, на зразок московського, що фальшують історію і переслідують справжніх істориків, як відшукувачів небезпечної правди) не видаватимуться і не будуть небезпечними. В багатьох випадках вони, навпаки, знаходять вдячність пізніших поколінь, що вшановуватимуть їх титулами академіків і посмертною славою письменників.

Але так воно буває з тими, хто занадто турбується про майбутнє, хто занадто відривається від сучасного, щоб жити у будуччині, якої — саме такої, про яку думалося, — звичайно, ніколи не буває.

У місячнику «Селексіонес», себто в еспанському виданні американського журналу «Рідерс Дайджест», поширеного в мільйонах примірників у всьому світі, видруковано нарис А. Кроніна, про «Турботи, що викликають хвороби...»

А. Кронін, перше, ніж зробитися славнозвісним письменником, що його твори перекладено на всі світові мови, був довгий час лікарем і цікавився зокрема психічними хворобами. У вищезгаданому нарисі він пише:

«Мільйони осіб стають жертвою потаємного ворога, що завдає більше нещастя і страждань, ніж будьякий інший бич людства. Називається він — Турботи. Лікарі дуже добре знають, що турботи можуть викликати органічні хвороби. А коли й не викликають безпосередньо, все ж зуживають цілком марно силу нашої енергії і підмінують здоров'я, роблячи зрештою наше життя жалюгідним, мізерним і вкорочуючи його на цілі роки...»

Лікарська статистика встановлює, — пише далі А. Кронін, — що серед тих турбот, що так підточують людське життя, звичайно, тільки 8 % знаходять пізніше своє оправдання, інші ж 92 % можна вважати цілком марними, бо з них 52 % ніколи не трапляються, 30 % однаково не знаходять ніякої зарадки, а інші відносяться до таких дрібних і маловажних речей, що взагалі не варті уваги...

А тим часом люди, марно турбуючись про те, що має статися, руйнують своє життя, — і то не тільки собі, а й часто своєму близькому й дальшому оточенню.

Турбуватися про майбутнє — це привілеція людини, що відрізняє її від усіх інших тварин.

Сумна привілеія! Завдяки їй, страждання, що повинно б обмежуватися певним моментом, розтягається в безконечність, забарвлюється хворою уявою і робиться таким незносним, що людина, щоб його уникнути, псує сама собі життя (скупість, наприклад, в багатьох випадках походить від страху перед можливістю знайтися одного дня без засобів!), а іноді й накладає сама на себе руки... Зі страху перед уявними стражданнями людина завдає собі смерть!

Італійський філософ А. Тільгер розвинув з цього приводу цікаву теорію, що всі великі моральні науки мають на меті, власне, запобігти перебільшеним турботам про майбутнє. Їхні розходження походять тільки від різного підходу до справи і до різної тактики в розв'язуванні одної і тої проблеми — переборення страху перед майбутнім.

Людина терпить, страждає, турбується тому, що весь час чогось хоче, що щось любить. Багатий любить свої багатства і страждає від самої думки їх втратити. Гарна жінка боїться втратити свою красу. Амбітна людина боїться втратити становище в суспільстві, що дає їй шану і славу. І кожний з них через те терпить і страждає, турбуючись про те, чого може не статися. Досить звільнитися від усяких бажань, від усякої любови до марних речей, щоб не терпіти ані в сучасному, ані в турботах за майбутнє. Досить звільнитися від нашої захланности, від наших бажань, щоб усі привиди майбутнього втратили всю свою силу. На цьому побудовано етику буддизму.

Людина страждає і терпить, бо робить з себе осередок світу, тим часом як вона — лише цілком незначна піщинка в незмірному всесвіті, і все

людство — цілком незначний епізод в безконечному процесі всесвітнього життя. Досить поглянути на все, що трапляється з нами з точки погляду вічності; не так, як ми це тепер бачимо, а так, як бачив би безконечний, вічний Всесвіт, коли б мав очі, — щоб перестати надавати значення нашим теперішнім стражданням і турбуватися про майбутні події, які, мабуть, ніколи не стануться.

Це — етика стоїків і Спінози.

Ти страждаєш і терпиш, бо ти — квола людина, що стає здобиччю сильніших, які тебе поневолюють і визискують, і роблять твоє майбутнє непевним і загрозливим. Але не забувай, що і ти — сила в світі сил; коли ти занадто слабкий поодиноці,єднайся з іншими, такими, як ти, і твори з себе і з ними одну більшу велику силу для охорони себе і своїх справ. Змагайся, борися, — в боротьбі не думатимеш про непевну будучину, бо віддаватимеш усього себе й свої думки на поліпшення стану твого й твоїх ближчих, твоїх товаришів у спільній боротьбі за кращу долю. Ти страждаєш, бо зазнаєш невдачі і поразки? Але ж напруження в боротьбі і почуття солідарності і братерства до таких самих, як ти, хіба не дають тобі часом великої радості й задоволення? І що значать теперішні невдачі і поразки в порівнянні з вірою, з певністю budouчого спільного тріумфу?

На цьому ґрунтується етика модерного солідаризму.

Ти страждаєш і терпиш, і боїшся, що терпитимеш ще більше в майбутньому, але пам'ятай, що все, що з тобою трапляється, стається з волі Всемогутнього Бога, що любить всі свої творіння і хоче їм добра в духовому розвитку. Без волі Бо-

га ні одна волосинка не впаде з голови твоєї. Повір, що все те, що з тобою може статися, служить для твого ж добра, — і тому не думай про те, що має статися, але розв'язуй дані тобі завдання якнайкраще кожної хвилини, як вони перед тобою з'являються. Щоб бути певним свого майбутнього, мусиш бути тепер гідним свого призначення. Христос сказав: «Не журіться про завтра, бо завтра само журитиметься про себе. Доволі в кожного дня своїх турбот...»

На цьому стоїть етика християнства.

І на цьому, очевидячки, повинні всі ми стояти, щоб уникнути небезпечних і непотрібних турбот, щоб будувати не замки в повітрі, а конкретну, живу, **крашу дійсність**, що її руйнують і отруюють великі пристрасті, які походять з турбот про **краще майбутнє**.

Думати про майбутнє всі ми повинні. Всі ми повинні робити пляни, як влаштувати наше життя. Всі ми повинні робити розрахунки, як побудувати свою хату, щоб вона не розвалилася першого ж дня, як ми до неї вступимо. Всі ми повинні думати й про те, що ми маємо робити, щоб побудувати нашу велику Хату — нашу визволену з-під чужинецького ярма Україну. Але в ці наші думки, в ці наші розрахунки, в ці наші пляни ми повинні вносити якнайбільше холодного спокійного розуму, щоб уникати помилок в розрахунках, і якнайменше почуття й пристрасти, що той розум захмарюють і, замість будувати, руйнують...

Треба пам'ятати, що в наших передбачуваннях майбутнього ми майже завжди помиляємося. Французький великий історик Сеньобос писав у своїх «Студіях політики й історії»:

«Мене часто запитують, що станеться з Європою. Люди дуже схильні брати істориків за знавців майбутнього. Але на ці запити я завжди відповідав: «Я не чудесний Терезій, що бачив у минулому і в будучому; історія бачить лише в минулому, і то досить таки недосконало.» Тепер я волюю відповідати на ці запити також запитами: «Чи ви знаєте будь-якого в історії, що міг би передбачати те, що сталося п'ять років пізніше?» Або я пропоную таку товариську гру: коли б 1. червня 1914 р. яку ясновидку було запитано, хто стоятиме при владі в трьох імперіях — Російській, Німецькій і Австрійській, і вона відповіла б: Ленін, Гітлер і Дольфус, то чи не було б її проголошено божевільною?»

Правда, існує можливість передбачувати події, ґрунтуючись на основному студіюванні фактів, згідно з законом ймовірності. І на цих передбачуваннях часто люди базуються, твердячи, що «натура нон фаціт сальтус», — себто, що в природі і в людському житті все тісно пов'язане між собою, і одна подія невідмінно потягає за собою відповідну другу, але сучасна наука відкидає цю безперервність речей і твердить, що, властиво, в природі все робиться отими «сальтус» — отим скоком.

Згаданий вище Сеньобос зауважує: «Вистачає одного тільки маленького непередбаченого факту, одної піщини, щоб події пішли зовсім непередбаченим шляхом. Наприклад, для кожного ясно, що після революції 1789 р. Франція не могла вже повернутися до абсолютної монархії, ніким не контрольованої. Але уявім собі на хвилину один цілком можливий факт, а саме, що 15. серпня 1769 року Летіція Рамоліно, дружина Бо-

напарта, народила б на світ не хлопця (Наполеона), а дівчину. До цього було щонайменше 50 шансів на 100. Але хіба б хід подій від того в усій Франції, в усій Європі, та і в усьому світі не пішов би зовсім іншим шляхом?..»

Коли б ми мали можливість добре вдуматися в усі ці справи, побачили б, що величезна сила енергії, яку ми витрачуємо на поборення уявних небезпек, витрачається намарно. Наші передбачування — це тільки шкідливі й непотрібні турботи про те, що ніколи не станеться. Тим більше шкідливі й небезпечні, що більше вони пристрасні, що більше вони нетерпимі до інших передбачувань, таких самих, зрештою, непевних і шкідливих, поскільки вони перебаранчають у праці над живою конкретною дійсністю.

Всі ми хочемо визволення України. Всі ми хочемо, щоб Україна після визволення була країною із зразковим урядом, з модерною адміністрацією, з населенням, що жило б у добробуті, творячи великі духові й матеріальні цінності. Але всі ми — хто в більшій, хто в меншій мірі — маємо свої думки, свої передбачування щодо шляхів, якими ми могли б дійти до тої нашої найвищої, найсвятішої мети. В наслідок того, що значна частина нашої еміграції вкладає в ці свої передбачування забагато почуття і пристрасти, відбуваються часто жалюгідні сварки, непристойна полеміка в часописах, що в ній люди втрачають всяке почуття міри, і, замість любови до товаришів спільної долі, спільного товаришування на шляху до найвищої мети, розвивається ненависть і дика боротьба між своїми ж, що йде на користь тільки ворогові.

Треба опрацювати пляни будови будучого, треба думати над проблемами, що перед нами можуть виникнути в дальшому чи ближчому моменті, — сам процес думання буде нам корисний, і не поповнимо ми тої помилки, що її поповнив Ісав, продавши легковажно Ісаакові за тарілку сочевиці право первородства, — але треба також пам'ятати, що «Держава не твориться в будуччині, Держава будується нині» (Ольжич), — себто не в мріях, не в передбачуваннях, не в сварках і боях за шкуру ще не вбитого ведмедя, а в живій конкретній побудовній праці над живою конкретною дійсністю.

АТЕЇЗМ ЯК ВІРА

Атеїзм — слово грецького походження і означає воно — безбожництво, заперечення будь-якого потустороннього світу, будьякої душі. Атеїзм твердить, що в світі немає ніякого Бога-Духа, Бога-Творця, а є тільки — матерія, яка сама себе творить. Отже, атеїзм — це одна з найбільш логічних форм матеріалізму.

Але атеїзм — така сама віра, як і кожна відома нам релігія. В ньому переважають, як і в кожній релігії, так звані ірраціональні (позарозумові) твердження, що ґрунтуються на нічому не доказаному припущенні про неіснування потустороннього світу.

Довести розумом, що ніякого Божества і ніякого потустороннього світу не існує, ще менш можливо, ніж довести їх існування. Бо за існування Бога і потустороннього світу починає все більше і ясніше висловлюватися вся найновіша наука й різні Інститути Психічних Дослідів, що від десятиліть вже діють у Парижі, Лондоні, Нью Йорку та інших країнах, зібрали вже таку силу науково сконстатованих виявів потусторонніх сил, що кожна людина, вільна від упереджень і здатна кермуватися лише науковими аргументами, примушена тою величезною масою безперечних фактів визнати їх розумову переконливість.

Натомість в неіснування потустороннього світу ми можемо, якщо до того схильні, тільки **вірити**. Доказати того, що не існує, неможливо. Таким чином, якщо для побожних людей, що не мають можливості присвятитися студіям фактів, які призбирали вище згадані Інститути, не залишається нічого іншого, **як тільки вірити** в існування Бога і потустороннього світу, то і для т. зв. безбожників, чи атеїстів, нема теж іншої можливості, **як тільки вірити** в неіснування Бога і потустороннього світу. Тут кожний вибирає те, що йому більш підходить, що більше відповідає його натурі, не дурно ж Бог дав нам так звану свободу вибору (вільну волю).

Різниця між цими двома відмінними, чи навіть суперечними, вірами полягає в тому, що релігія, віра в Бога, намагається зміцнити самосвідомість і самопошану людини, піднести її **гідність** через зв'язок із **вищим** чи, як кажуть трансцендентальним світом, світом Божеським, світом високо ідеальним: атеїзм же ніби намагається досягнути того ж самого шляхом позбавлення всякого відношення до того ідеального світу, і тим натурально досягає протилежних наслідків: людина, замість духово зростати, вдосконалюватися згідно з високими духовими ідеалами, постійно упідлюється, втрачає людську гідність і сходиться на щабель тварини, а то й звірини.

Атеїзм хоче вмовити в нас, що наш духовий світ, наша душа — не від Бога, а від звичайного зв'язку з природою, яка сама творчески розвивається і з одноклітинної, безформної амеби, що має в собі лише один шлунок і нічого іншого, розвинулася аж до людини, незвичайно розвиненої в усіх своїх функціях і що являється, мовляв,

вінцем, закінченням того процесу природної творчості.

Як бачимо з цього, атеїзм ще більше ірраціональний, себто позарозумовий, ніж будь яка віра в Бога. Бо — що більш раціонально, згідно з розумом, — чи вірити, що існує якась Вища Сила, що творить світ в усіх його найрізноманітніших проявах, чи вірити, що людина розвинулася з одноклітинної амеби, яка невідомо звідки, і як, і чому опинилася на землі? Що більше раціонально — вірити, що в безмежному всесвіті, що нас оточує, і що в ньому навіть наше ніби величезне сонце, не кажучи вже про землю, ледве помітна порошинка в порівнянні з іншими небесними світилами, — існують інші істоти, безмежно вищі й розумніші і могутніші за нас, — чи вірити, що на людині, що розвинулася з одноклітинної амеби, все кінчається?

Що більш раціонально, чи думати, що хтось мудрий створив цей світ з його безконечним багатством і доцільністю всіляких механізмів, не кажучи вже про всі оті незрозумілі з точки погляду чисто матеріальних інтересів пориви саможертвенности, героїзму, любови, що ми їх спостерігаємо щодня серед знайомих нам людей, — чи думати, що все це розвинулося «само» з матерії? Яка неможлива «гра випадків» могла, напр., привести до того, що витворилося в нашому організмі — око, з усім його скомплікованим апаратом нервів? Чи вухо? Чи будьякий інший орган? Невже можна припустити розумом, що такі складні організми могли витворитися «самі собою»?

Матеріялісти намагаються пояснити кожний організм, як складний механізм, але не помічають величезної різниці, що існує між організмом

і механізмом — кожний механізм можна розкласти і потім знову скласти. Ні одного організму, розклавши його, назад не скласти. В ньому все бракуватиме **життя**, себто внутрішнього господаря, що кермує кожним живим організмом.

Люди релігійні вірять, що життя — від Бога. Атеїсти вірять, що життя вийшло з матерії. Яким чином? Вони не знають. Вони **вірять**.

Релігійна віра, віра в Бога являється натуральною підставою розвитку людства, бо кожний етап розвитку людства вимагає **вибору**, відокремлення добрих зерен від злих. І кожна релігія, поскільки вірить в ідеальний, потусторонній світ, має таку міру, що з її допомогою робить вибір.

Але як знайти таку міру в атеїзмі, який обмежує свій світ на самі земні добра? В змаганні за якнайбільшим задоволенням звіринних інстинктів та за осягненням якнайбільшої втіхи? В розвитку застрашаючого в своїй непогамованості егоїзму? В такій самій застрашаючій погоні за владою, чи то політичною, чи то грошовою?

Італійський філософ Віко казав, що навіть і найосвіченіші народи вступали в світ з віруваннями, що видаються їм тепер забобонами, але ніде атеїзм не витворив ні одного освіченого народу. Бо атеїст, що **вірять** у те, що за його світом ніякого іншого не існує, не цікавиться ніякими духовими проблемами, і натурально його духове життя не розвивається, а те, що не розвивається, занепадає.

Кожна релігія, кожна віра в Бога **в'яже** людину подвійним зв'язком — з тим потустороннім світом, в який людина вірує, і з тими людьми, що разом з нею вірують. Звідти й сама назва **релігія**, що походить від латинського слова «релігере» —

в'язати, зобов'язувати. Саме тому кожна релігія — суспільна, вона скеровується на поліпшення відносин між людьми. Тим то й французький революціонер Робесп'єр казав, що атеїзм — занадто аристократичний, занадто індивідуалістичний, він означає розрив не тільки метафізичних (себе-то, потусторонніх), але й суспільних зв'язків.

Зрештою, і Сталін це чудово розумів. Знищивши культ Христа, він намагався поставити на його місце власний культ, підкорив собі московську православну Церкву і наказував своїм вірним, замість Різдва Христового, святкувати його день народження. Та Сталін помер, і ідол лежить уже в болоті... Тим то Москва намагається повернутися назад до релігії Маркса і Леніна. Атеїсти виявляють на кожному кроці, що без віри в ідолів вони не можуть утриматися.

Але ми воліємо вірити в Єдиного Правдивого Христа Бога Нашого!

В СТОЛІТТЯ СМЕРТИ ГОГОЛЯ

Четвертого березня 1952 р. за новим стилем, минуло сто років, як помер у Москві зовсім ще в молодих літах (всього 43 років) наш великий земляк Микола Гоголь. Увесь культурний світ святкував цю соту річницю смерти геніяльного письменника, що його твори перекладено на всі світові мови, і що його ім'я згадується по всіх усяодах поміж іменами найбільших письменників світу.

На жаль, Микола Гоголь писав по-московському. Жив він у тих часах, коли українське культурно-національне життя знаходилося в найбільшому занепаді, коли українська літературна мова ще тільки вбивалася в колодочки, коли українську народню мову вже витіснено було з шкіл та з суспільного життя; коли висмівали її, як якийсь курйозний діалект, що ним говорять тільки селяни в Україні; коли над усім життям владно панувала московська бюрократія, що старанно викорчувувала залишки українських державних традицій.

То були люті часи поневолення України, і нізвідки не видно було жодного проблеску надії на можливість визволення. Влада Москви, чи, вірніше, Петербургу, була абсолютна. Україна пере-

творювалася в глуху провінцію, де можна було ще багато жити, добре їсти, навіть добре бавитися, — але де не було вже перспектив на широке духове життя, де не було вже місця для людей гоголевого розмаху, гоголевої геніяльності... Щоб рости і розвиватися, щоб мати можливість виявити свою небуденну особистість, треба було шукати ширших обріїв. І Гоголь, дев'ятнадцятилітнім хлопцем, їде до Петербургу, столиці імперії. Він їде шляхом, що ще перше від нього проклали інші наші земляки, талановиті Б. Рубан, М. Богданович, В. Капніст, В. Наріжний, М. Гнідич та інші, що писали на українські теми, вживаючи московської мови. Тільки М. Гоголь був безмірно від них більший...

І от пройшло сто років від його смерті, і весь культурний світ шанує його пам'ять академіями, статтями, книжками... Скільки вже написано статей і книжок про Гоголя на всіх мовах! А серед нас відновлюється полеміка — чи М. Гоголь наш чи не наш... Ось проф. М. Чубатий пише в американській «Сводобі»: «Для автора цих рядків немає сумніву, що Микола Гоголь — не український, а російський письменник. Це — письменник малорос, тим більше небезпечний для українського народу, що саме такі типи Росія завжди пропагувала, як ідеал українця, залюбленого в українську природу, в козацького гопака, в український борщ і вареники, але прив'язаного до одної імперської ідеї, одної Росії. Ідеальним типом такого «українця» був Микола Гоголь».

Трудно в цьому погодитися з шановним автором. Що москалі використовують і будуть використовувати Гоголя в своїх інтересах, про це нема ніяких сумнівів. А хіба вони не використовув-

ють навіть і Т. Шевченка, запевняючи, що Шевченко виріс на московській культурі і дуже її любив, і проповідував любов до москалів, серед яких мав багато приятелів, і — зрештою — теж писав московською мовою і свої повісті, і свій щоденник, і т. д. Москалі можуть використовувати все і всіх, як вони то вважають собі за найкраще, але це не значить, що ми від того, що вони використовують, мусимо самі якнайскорше відмовлятися.

Адже світ, що шанує Гоголя, знає, що він українець, що його твори перейняті любов'ю до України, що тільки через твори Гоголя та Україна з своєю чарівною природою, з своїми козацькими та селянськими симпатичними, романтичними типами здобула в тому світі свої перші симпатії... А ми мали б тепер заявляти, що він — не наш, а російський письменник, тільки тому, що писав він московською мовою! А хіба ж славнозвісна «Історія Русов», що була своєрідним евангелієм для Т. Шевченка та для інших тодішніх українських патріотів, була написана якоюсь іншою мовою? То були часи, коли ті, що хотіли дати себе почути в світі, мусіли вживати російської мови, як колись французькі, німецькі та інші письменники вживали для своїх писань латинської мови, але лишалися французькими й німецькими письменниками, бо були — французами й німцями.

Проф. М. Чубатий пише в своїй статті: «**До якої національності себе зараховував Гоголь?** Про національну приналежність рішає виключно сама людина, це ж її переконання особисті зовсім так само, як переконання релігійні... **Микола Гоголь, очевидно, зараховував себе до російської національності:** його все життя та літературна

творчість говорили б, що на українську національність дивився він очима тодішньої офіційної Росії себто, що Україна — це провінція Росії з мовним діалектом простолюддя. Таким чином національно **Микола Гоголь був росіянином малоросійського походження...**»

І знову не можемо погодитися з шановним автором. Маємо досить свідоцтв від самого Гоголя, що він, — дарма, що рано виїхав з України, — дуже гостро відчував національну різницю між собою й москалями, що його оточували. Правда, іноді **набута московська стихія** ніби намагалася брати верх над **природженою українською** і тоді Гоголь мучився і писав, що **сам не може визначати, — «яка у мене душа, українська, чи російська»,** але зараз же й додавав: **«Ніяк не дав би переваги росіянинові над українцем.»**

В відомому листі до проф. Максимовича М. Гоголь одверто закликав його покинути «кацапію» і повернутися на «гетьманщину», себто в Україну: **«Жалко мені, що ви хворієте. Киньте справді, Кацапію, та їдьте у Гетьманщину. Я сам думаю це зробити і на найближчий рік махнути звідцільа. Дурні ми, справді, як подумати добре. Для чого і кому ми жертвуємо всім...»**

І пізніше: **«Що — їдеш, чи ні? Залюбився у тій старій бабі Москві, від якої, крім щей і матерщини, нічого не почувеш. Сідай у диліжанс і махай...»**

Іншим разом: **«Дякую тобі за все: за лист, за думки в ньому, за новини й інше. Уяви собі, я теж думаю: туди, туди! В Київ, у давній чарівний Київ. Він наш, не їхній, хіба не правда? Бо там, або навколо нього, відбувалися великі події старовини нашої». «Тепер я взявся за історію на-**

шої єдиної, бідної України. Мені здається, що я напишу її, що я скажу багато того, що переді мною не говорили...»

Коли в 1836 р. М. Гоголь виїхав за кордон, зустрівся в Парижі з польськими патріотами — поетами Міцкевичем та Б. Залеским, і читав їм доповідь про «Потребу для України відділитися від азійської Москви». Б. Залеський, сам з Київщини, сам закоханий в Україні (належав до т. зв. «української школи» в польському письменстві) так писав про це в 1859 р. в листі до Фр. Духінського:

«... На жаль, не видержав він у цьому близькому співжитті з нами, але тоді ми часто сходилися вечорами на літературно-політичні балачки... Очевидно, ми говорили найбільше про москалів (Залеський брав участь у польському повстанні 1830 р., Є. О.), осоружні для нас і для нього. Питання їх фінськості було постійно на столі. Цю фінськість піддержував Гоголь із усією своєю українською загонистістю. Він мав у себе під рукою значні збірники народніх пісень у різних слов'янських мовах. Отож, із приводу фінськості москалів уклав був нам знамените писаннячко. Доказав у ньому, порівнявши і поставивши побіч себе пісні чеські, сербські, українські тощо, з московськими, різниця, що впадають в очі, духа, обичаїв і моральности москалів і іншої слов'янської братії. Про кожне людське почування була окрема пісенька: тут наша слов'янська, солодка, лагідна, і обік зараз московська, понура, дика, нерідко канібальська, словом, чисто фінська. Що це писаннячко сердечно задовольнило Міцкевича й мене, можете собі, шановний земляче, уявити. По багатьох роках у Римі задумав я зажадати в Го-

голя цієї паралелі, але він уже перекинувся був на оборонця царя і православ'я, — отже, я дав йому спокій...»

В 1845 р. Гоголь був у Карльсбаді. А. Бем, німецький дослідник, знайшов з того часу Карльсбадський альманах 1846 р. — себто виданий у французькій мові реєстр усіх відвідувачів Карльсбаду в 1845 р., і там на ст. 17 стоїть: Микола Гоголь, українець. Так визначив свою національність М. Гоголь на курортнім листі.

У своїй статті проф. М. Чубатий забуває, на жаль, про т. зв. історичну перспективу, — себто прикладає до минулого сучасні мірки. Але ми повинні прикладати до Гоголя мірку тих далеких часів, дивитися на нього очима не наших сучасників, а очима сучасників Гоголя.

Серед українських сучасників Гоголя найбільш визначною постаттю, особливо з точки погляду національної гідності і українського патріотизму, був, без сумніву, Т. Шевченко. Як же цей наш великий національний поет, пророк і рушій національного нашого відродження дивився на Гоголя? Чи він, подібно, як проф. М. Чубатий, дивився на Гоголя, як на «письменника малороса... небезпечного для українського народу»? Нічого подібного!

Як відомо, Т. Шевченко, 30. грудня 1844 р., коли М. Гоголь давно вже перебував закордоном, майже цілком уже себе виявивши, присвятив Гоголеві поезію «За думою дума роєм вилітає», в якій він Гоголя називає своїм «великим другом», якому він тільки й може довірити свою інтимну, задушевну думу:

... Кому ж її покажу я?

І хто тую мову

Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах — байдуже!..
Ти смієшся, а я плачу,
Великій мій друже!
А що вродить з того плачу?
Бур'ян, мабуть, брате!

Тут Т. Шевченко звіряє свою зневіру до майбутнього, бодай близького, свій гіркий жаль:

Не заревуть в Україні
Вольнії гармати,
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю України.
Не заріже: викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві... Себто, бачиш,
Легга удовиці
Престолові, «отечеству»,
Та Німоті плата..
Нехай, брате! А ми будем
Сміятись та плакати...

Отже, Т. Шевченко вбачав в ідкій сатирі російського життя, писаній російською ж мовою, М. Гоголя таку саму зброю проти московського поневолення, як і його власний «плач». Правда, він не обіцяв собі з того плачу, як із Гоголевого сміху (тоді ж були уже написані «Ревізор» і «Одружіння» та підготовлялися «Мертві Душі») ніяких швидких наслідків, але...

«Нехай, брате! А ми будем

Сміятись і плакати...»

себто, робитимемо далі своє діло!

Т. Шевченко намалював портрет М. Гоголя. Нарешті, в листі до княжни В. Репніної 1850 р. Т. Шевченко писав: «Перед Гоголем треба благоговіти, як перед людиною, обдарованою любов'ю до людей. Гоголь — справжній провидець серця людського. Наймудріший філософ і найбільш надхнений поет повинен із побожністю ставитися до нього, як до народолюбця...»

Ось якими очима дивився на Гоголя найбільш авторитетний для нас його сучасник, найбільший український патріот. Коли б хто мав право кинути каменем у Гоголя, то хіба тільки Шевченко, — але він, як бачимо, не тільки каменем не кинув, а ще й висловив до нього перед сторонньою людиною своє благоговіння»...

Не губімо історичної перспективи і не віддаваймо москалям того, що наше!..

В. К. ВИННИЧЕНКО І ЙОГО ОСАМІТНЕННЯ

6 березня 1951 р. помер на своєму хуторі Володимир Кирилович Винниченко, талановитий український письменник, ще до-революційний український революціонер, потім голова першого українського Уряду, автор універсалів Центральної Ради, що проголосили незалежність України, пізніше голова Директорії, одна з найяскравіших постатей яскравих днів нашого національного відродження, що в зустрічах із нею кожний відчував багату, обдаровану від Бога, натуру, швидкий розум, бурхливу, непогамовану енергію, творчу ініціативність...

Повз смерть такої особи не можна пройти мовчки, хоч уже довгі роки повз її осамітнене життя проходило мовчки ціле покоління старшої української еміграції, що колись на нього мало не молилось, йому вірило, ним захоплювалося, готове було йти й на смерть по його слову. Та від довгих років ця старша українська еміграція вже залишила В. К. Винниченка в осамітненні й ніби забутті.

Для нової української еміграції, що прийшла з-поза залізної заслони, де кожного визначного українця в еміграції, незалежно від його дійсних переконань, незалежно від його дійсної постави, московська пропаганда змальовувала однаково,

як «зрадника робітничо-селянської класи», як «ворога народу» (не знати тільки, якого), як «за-
проданця буржуазії», «нациста», «фашиста» і т. д.
і т. д., і де й твори В. Винниченка, що досить дов-
гий час вільно друкувалися й поширювалися, бу-
ли зрештою заборонені, — таке відношення стар-
шої української еміграції до славного українсько-
го письменника й ніби «ворога» радянської чи со-
ветської влади було цілком незрозуміле. «Укра-
їнські Вісті», напр., як орган значної частини тієї
нової наддніпрянської еміграції з приводу сьомиде-
сятиліття (народився 27 липня 1880 р. на Хер-
сонщині) В. К. Винниченка минулого року писа-
ли: **«Ніяк не можемо примиритися з тим, що че-
рез «помилки» (лапки належать «Укр. Вістям» Є.
О.) В. Винниченка, як політика, викреслюють з
української літератури, його — найбільшого з
сьогодні живих українських письменників...»**

Думаю, що «викреслити» В. К. Винниченка з
української літератури ніхто не мав і не має на-
міру, бо це була б справа безпотрібна і безнадій-
на, але й відмежування В. К. Винниченка, як пи-
сьменника, від В. К. Винниченка, як політика,
теж була б справа непотрібна й безнадійна. Зреш-
тою, сам В. К. Винниченко написав про це цілком
ясно «Українським Вістям»: «Літературна робота
і боротьба моя була нерозривно зв'язана з соція-
льно-політичною, і соціяльно-політична неодмін-
но знаходила відбиток у моїй літературній праці.

І далі: «Мені дуже трудно мовчки ставитись
до того, що іноді деякі люди умисно, чи через не-
знання, відзначають тільки літературний бік мо-
єї діяльності і замовчують соціяльно-політич-
ний... Зазначення тільки моєї літературної діяль-

ности й замовчування соціально-політичної було б виявом ворожості до цієї останньої...»

Цілком ясно! На думку В. К. Винниченка, не можна писати про нього, як про письменника, не пишучи одночасно про нього й як про політика. І така його категорична заява примушує нас спробувати кинути жмут світла на досі незрозуміле нашій новій еміграції явище психологічного й фізичного осамітнення одного з наших найбільших письменників, що, як висловлювалися «Укр. Вісті», «вивів українську літературу із стану етнографічності на рівень світової літератури», що його «праці перші перекладались на чужинні мови», що «його п'єси ставились на європейських сценах, пропагуючи українське ім'я, творячи ґрунт для ширення ідеї української державности в опінії західних народів».

Стародавні римляни казали: «Де мортуїс аут бене аут нігіль» — себто: «про мертвих (висловлюватися) або добре, або ніяк». Але такі визначні особи, як В. К. Винниченко, по своїй фізичній смерті, ще довго не вмирають. Вони продовжують жити в своїх творах. Вони залишають великий духовий спадок, що живе своїм власним життям і впливає на життя сучасного й прийдешніх поколінь. Смерть В. К. Винниченка, на жаль, не ховає до могили давнє минуле, а навпаки наливає його новим життям і зроджує нові непотрібні тертя й непорозуміння між новою й старою еміграцією. Щоб усунути ці тертя й непорозуміння, необхідно пригадати речі, про які давно вже не згадувалося і які саме тому залишаються новій еміграції невідомі. А залишаючись невідомими, зроджують оті непорозуміння...

Пригадаємо у першу чергу, що старша українська еміграція в Європі — то все політична еміграція, переважно воєнна, що провадила боротьбу з московським імперіялістичним комунізмом на життя і смерть, і що для неї В. К. Винниченко, який не раз маніфестував свої комуністичні симпатії і вів пропаганду за повну капітуляцію перед тим московським комунізмом, не міг бути нічим іншим, як тільки зрадником визвольної української боротьби.

Пригадаємо, що не далі, як у 1934 р., себто вже після ліквідації численної української інтелігенції в постишевському терорі, після самогубств Хвильового й Скрипника, після жахливого голоду 1933 р. В. К. Винниченко видрукував брошуру «За яку Україну?», що викликало оправдане обурення всіх українських патріотів.

В цій брошурі В. К. Винниченко м. і. наводив текст свого листа до політбюра КП(б)., в якому писав: «Я прохав дозволити мені повернутися до СРСР і взяти участь у справі будування соціалізму. Дією, роботою, боротьбою за цю велику справу я найкраще розвіяв би як усякі непорозуміння та обвинувачення, так і дію їх на прихильних до мене українців. А так само я цим самим провадив би серед них пропаганду за участь у будуванні соціалізму... Мені на ці прохання весь час одмовлялося в найзневажливішій формі: мені навіть не відповідалося на них. «Тоді я звернувся до єдиного засобу, що лишався мені — до літератури.. Я хотів здаля, з-за кордону брати посильну участь у роботі й пропаганді цієї роботи. Я старався викладати тези соціалізму й комунізму в різних літературних формах і таким чином діяти на читачів на Україні...»

Не дурно, отже, і пізніше В. К. Винниченко, пишучи «Укр. Вістям», стверджував, що ніхто не повинен відмежовувати його, як письменника, пропагатора «тез соціалізму і комунізму», від політика що хотів «дією, роботою, боротьбою» взяти «участь у будіванні соціалізму».

Проте, большевики не пустили його до ССРСР і відмовилися друкувати його нові пропагандивні речі (мали досить своїх, випробованих пропагандистів), і В. К. Винниченко, в тій брошурі «За яку Україну?» з огірченням питав: «Яка причина того чудного факту, що людину, з усією ширістю віддану справі комунізму й революції, що поділяє цілі й способи (навіть терор і винищування українського народу голодом?! Адже це було написано після голоду 1933 р.! Є. О.) їх досягнення компартії, керівні центри цієї самої партії хочуть представити, як ворога і комунізму, і революції, і партії, і радвлади, як агента капіталістичних держав, прихильника інтервенції, організатора повстання проти радвлади, реставратора капіталізму і т. д.?»

Винниченко скаржився, а українці, поневолені Москвою, вірили, що колишній голова Директорії, автор Універсалів, визначний український письменник-емігрант і справді «організує повстання проти радвлади» та виступає, як «ворог комунізму і (комуністичної) революції та партії», і плекали в душі своїй культ до незломного оборонця прав українського народу на вільне, незалежне життя. Тому й ті українці, яким пощастило не вмерти від шгучно зорганізованого голоду та від інших «способів» компартії, які схвалював В. К. Винниченко в 1934 р. в своїй брошурі «За яку Україну», опинившись в свою чергу на

еміграції, поза залізною заслоною, обурюються, що стара українська еміграція звертає уваги на якісь невідомі їй ближче «помилки» В. К. Винниченка, як політика, і не доцінює його як письменника.

Щоб ще краще в'яснити психологічне підложжя, на якому виросло й розвинулося осамітнення В. К. Винниченка серед української еміграції, наведемо кілька довших уривків із дуже докладного відвертого листа до В. К. Винниченка п. Ф. Мелешка, що друкувався в кількох числах львівського «Діла» в вересні 1934 р.

Ф. Мелешко, як сам пише в тому числі — «син бідної селянки-вдови, яка при проклятущо-му царському режимі ще с'як-так могла викормити своїх четверо дітей, але з 1932 р., коли Ваші товариші по переконанню найактивніше почали переводити свою «ідею» в життя й забрали їй останній гарнець збіжжя — померла з голоду... Так закінчилася її сумна життєва «кар'єра» при тому «соціалізмі», який ми з Вами здобували нашому народові. Ви стали соціалістом у 1901 р., а я трохи пізніше, бо молодший, у 1905 р. У р. 1907 я проявляв уже настільки революційну активність, що попав до в'язниці, і потім познайомився, як відчиняються у царських в'язницях двері, починаючи від Єлисаветграду і кінчаючи на далекій півночі. От цього вже й досить, щоб Вам було ясно, що цього не пише ворожа Вам людина по «клясовій приналежності».

Наводимо ми уривки саме з цього листа, бо походячи він від давнього соціаліста, сина незможних селян, якнайкраще відповідає й на той лист В. К. Винниченка, що був видрукований в «Укр. Вістях» під заголовком «Маленьке пояснен-

ня» і що в ньому В. К. Винниченко несправедливо обвинувачував українську еміграцію в «однобічності», себто в незацікавленості соціальним визволенням, а лише національним.

Отже, п. Ф. Мелешко, прочитавши брошуру «За яку Україну», пише:

«Ви ще, мабуть, тямите, як за Центр. Ради були першим нашим міністром. Тоді ми, селянські сини, мало підготовлені, прикладали весь свій хист та запал, щоб переводити на місцях нові, з Вашою участю випрацьовані, закони та розпорядження. Пам'ятаєте Ви й те, як підготовляли повстання й революцію проти гетьмана Скоропадського, проголошену Національним Союзом. Знаєте Ви й те, що на Ваш поклик, як голови того Союзу, ми, сини незаможного селянства пішли у бій з національними та соціальними нашими ворогами. Тоді ми, коли ще не цілком розторожили експлуататорів нашого народу, то все ж вирвали з рук тої кляси владу. Ви стали на чолі нової зверхньої влади — Директорії. Та революційна влада скликала виборців українського трудового народу — Трудовий Конгрес. Він і похвалив усе те, що Ви зробили. Представники народу довірили Вам, пане Винниченко, високий почесний та благородний пост: стояти на чолі зверхньої влади, на чолі Директорії, себто займати найвищу почесну і відповідальну позицію в Українській Народній Республіці. Без Вашого підпису не міг бути ні один закон дійсним, без Вашого відома не міг бути післаний в чужу державу посол, Ви приймали чужих послів, Ви підписували акти про війну та мир із чужими державами і т. д., і т. д. Під Вашою зверхністю український трудовий народ розправився з своїм унутрішнім ворогом.

Тоді насувався на відновлену, молоду Українську Народню Республіку зовнішній ворог. І Ви того ворога, як голова Української Народньої Республіки, у своїй декларативній промові на пленарних зборах Трудового Конгресу так схарактеризували: «На нашу молоду Народню Республіку з дикої півночі насувається жорстокий ворог. На наш трудовий народ тепер, коли ми розправилися зі своєю буржуазією, комуністична партія Московщини посилає свою червону армію. В рядах ворога йдуть на нас лотипці і китайці. Ворог грабує наше населення. Доходить до того, що навіть шибки з вікон виймають і вивозять у свою Московщину».

«Ви, як голова держави, закликали всіх до оборони тієї держави. Тоді Ви сказали гірку правду, яка й понині осталась непохитною і яку лише Ви самі знехтували, а саме: «Москалі всіх мастей, однаково ворожі до України».

«Цими словами Ви раз назавжди сказали, за яку Україну ми маємо боротися. І за малими вийнятками (в тім числі й Вас самого) всі українці тим словам, хто їх чув, залишаються й понині вірними...

«Отже, Трудовий Конгрес, який складався на 80 % з представників незаможного селянства, обдарував Вас повним довір'ям. Ви покликали селянські маси до повстання, і вони пішли. Ви покликали їх на війну з червоною Московщиною, і вони пішли. Що їх належно не використано, то це вже вина керманичів. Однак Ви скоро знехтували те високе становище, яке Вам довірено. Чому і як те сталося, в те входити не буду. Скажжу тільки, що ні один дійсний патріот у ніякій державі цього не зробив би. Ви ж добре знаєте, що

ще мало вміти кермувати державою, треба вміти за неї й вмирати. Ви ж нас, селянських синів, покинули серед шляху, коли найбільше треба було вмирати за ту саму Українську Народню Республіку, що Ви її проголосили.

«Чому саме Ви тоді виступили з Директорії, ми на фронті точно не знали. І без огляду на те, чим Ви потім і тепер мотивували б Ваш виступ та резигнацію з того високого посту, на який Вас поставила воля народу, Ви не мали права того робити... До серпня 1920 р. я не знав, що Ви не тільки нас полишили, але й ошукали. Щойно тоді дістав я відпустку з фронту і поїхав до Львова... Тоді ж таки купив я «Діло» і з нього довідався, що Ви наш недавній президент, ба — навіть ще й не позбавлений законно свого найвищого становища в УНР, опинилися в Харкові. Себто в таборі того ворога, проти якого самі проголосили війну, і війна та була ще в повному розпалі. Чогось подібного ми не могли чекати навіть від останнього неграмотного козака... Ви й донині не хочете признатися, як Вас московські більшовики використали в 1920 р. для своїх цілей, як політичного «гастрольора» з ворожого табору.

«Ви тільки уявіть собі, пане Винниченко, що, напр., сказав би французький народ і армія, коли б під час світової війни президент Пуанкаре, оголосивши війну Німеччині, потім знайшов собі якісь «ідейні міркування», відмовився від президентства, покинув свою батьківщину і поїхав собі на поклін до німецької влади. Ви відповісте, що це абсурд, такі речі попросту неможливі. Ану ж, пане земляче, будьте чесні з собою та признайтесь, що у Вас така річ не тільки була можлива, а що Ви її й вчинили. Хіба ж большевицька Мос-

ковщина в 1920 р. для Української Народньої Республіки була менше ворожою, ніж Німеччина у 1915 р. до Франції?..

«Отже, вже у 1920 р. Ви, пане Винниченко, для мене і подібних мені селянських активних синів України, на яких Ви спиралися і могли спиратися, остаточно погасли. Завдяки своєму внутрішньому розхристанню, Ви відвернулися від тої кляси, з якої вийшли і якої інтереси, за законами біології, повинні б боронити. Московсько-малоросійсько-жидівська робітничо-пролетарська маса Вас теж не прийняла до себе, бо Ви для неї були чужі. Той пролетаріят мав своїх проводирів, відповідних йому по духу, ментальності та мові... І хоч Ваш авторитет для мене погиб, я все слідкую за тим, чим Ви «збагачуєте» нашу культуру. Але... віє від тих багатств» уже одна нудьга... Нема більше «Краси й сили», «Федька Халамидника», «Щаблів життя» (які можуть бути щаблі життя на еміграції?!), «Чорної Пантери», «Брехні» (брехня залишилася у большевиків, і вони її вдосконалили), а «Кирпатий Мефістофель» заглядає у примітивну «Соняшну машину» і пече з домішкою власного поту «цілющі» перепічки... (О, як би та машинка придалась в большевицькому раю!.. Коли б вона там була, то може й наше селянство не вигинуло б із голоду). Може, заблистів би ще новий твір «Щастя», але лиходії злякалися й не хочять його видати... Певно, їм і без того «щастя» добре живеться на Україні за рахунок селянства, що вигибає... І врешті останній Ваш твір — коротенька сповідь у зеленій обгортці (чому не в червоній?!) — «За яку Україну».

Не подаємо дальшого докладного розбору цього, тоді останнього, твору В. К. Винниченка

прокомуністичної пропаганди, який зробив у тому «відкритому листі» п. Ф. Мелешка, — і з вищенаведеного видно повний осуд Винниченка не тільки, як політика, але й як письменника, що, викладаючи, як сам пише, «тези соціалізму й комунізму», цілковито змарнував великий, даний йому від Бога талант, який був дозволив йому написати — ще в докомуністичні часи — низку творів, головню оповідань, що надовго залишаться окрасою української літератури.

Для повного вияснення причин цієї життєвої невдачі, треба було б ще спинитися над підставою особистої філософії В. К. Винниченка — над ідеєю «чесности з собою», що була провідною в його житті й діяльності, але це вимагало б окремої статті.

Т. ШЕВЧЕНКО — АБО ЧЕСНІСТЬ З БОГОМ

Український нарід, і навіть чужинці, друзі і ворог оцінили, як слід, петлюрівську «чесність з ідеєю» і вкоронували постать Петлюри вінком героя й мученика, що все матиме культ на вітварі Батьківщини.

Але є ще одна чеснота, що її втілення необхідне в кожній здоровій суспільності, — це чесність з Богом, велика етична чесність, яка творить святих і пророків, яка творить апостолів духового відродження і навчає великому мистецтву праведне життя. У нас втіленням цієї чесноти з Богом був наш великий національний поет і пророк — Тарас Шевченко.

Бог Шевченка не був, правда, Богом офіційного християнства, що про нього навчали по церквах і школах, і що викликав у самого Шевченка не раз саркастичні завваги, як от у поемі «Кавказ»:

... У нас
Святу біблію читає
Святий чернець, і навчає,
Що цар якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив — тепер на небі.
От бачите, які у нас
Сидять у небі! Ви ще темні,

Догматами не просвіщені.
У нас навчіться!
В нас дери,
Дери та дай,
І прямо в рай,
Хоть і рідню всю забирай!
У нас — чого то ми не вмієм!
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм, продаєм,
Або у карти програєм
Людей — не негрів, а таких,
Таки хрищених, та — простих,
Ми — по закону!

І тут Шевченко вибухає святим вогнем обурення:

По закону апостола
Ви любите брата!
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону...

Несподівано Шевченко звертається до самого Бога:

За кого ж Ти розпинався,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за олово
Істини, чи, може,
Щоб ми з Тебе насміялись?
Воно ж так і сталося!
Храми, каплиці і ікони,
І ставники, і мірри дим
І перед образом Твоїм
Неутомленії поклопи
За кражу, за війну, за кров:
Щоб братню кров пролити просим,
А потім в дар Тобі приносим
З пожару вкрадений покров...

Ні! Бог Шевченка не був тим Богом православної офіційної Церкви, на чолі якої стояв зненавиджений московський цар, тиран і кат колись вільного українського народу. Цього офіційного

московського Бога, якого узурпувала собі Москва, як і наше руське ім'я (у «Кавказі» він вкладає в уста москаля звичайне їхнє чванство: «У нас і храми, і ікони, і все добро, сам Бог у нас!» Шевченко просто таки зневажає, називаючи його «візантійським Саваофом», і тим дає привід москалям різних гатунків, а за ними і нашим московським вихованцям, що на все дивляться московськими очима, називати Шевченка безбожником, атеїстом.

А тим часом Шевченко був глибоко релігійною, побожною людиною. Тількищо його Бог, — саме тому, що глибоко християнський, — був одночасно українським Богом, і цього вистачало ворогам українського народу й українського духового відродження, щоб проголосити Шевченка безбожником і атеїстом. Досить приглянутися до того, що роблять із Шевченком московські комуністи та їхні прислужники в Україні та й на еміграції!

Для Шевченка і його друзів з Кирило-Методіївського Братства, що уложили були десь коло 1846 року «Книгу Битія українського народу», цю справжню національну біблію тієї пори, кожна нація повинна бути духово самостійною; українська ж нація, мовляв, мала для цього ще й особливі підстави, бо на думку Шевченка й братчиків, вона була в усій історії найсправедливішою, найрелігійнішою, найморальнішою й найкультурнішою, бо Україна, перша на Сході Європи, запалила світло Христової віри і ніколи не творила нікому ніяких капищ, ніяких ідолів, ні живих, ні мертвих, вірила в єдиного Бога, Вседержителя землі і неба, а найголовніше — морального правопорядку, і одного Його шанувала, не

визнаючи ніяких посередників в якихось то царях, чи взагалі в світських посередниках.

Шевченко був сином романтичного віку, що клав Бога та містичне Його пізнання в основу всього буття. Щоб люди могли пізнати Бога, Бог дав людям крім Св. Письма, ще дві книги — природу, в якій Бог відкривається безпосередньо, і мистецтво, в якому Бог відкривається через мистців — Божих обранців, що Йому служать, і що через них Він промовляє. Шевченко завжди дивився на своє мистецтво, як на місію, як на службу народові й Богові. Його спів — це розмова з Богом. Цей погляд Шевченка знаходимо вже в його найраніших творах, як от у «Перебенді», що символізує поета взагалі:

... Старий заховавсь
У степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули, бо то — Боже слово,
То — серце по волі з Богом розмовля,
То — серце щєбече Господню славу...

Але розмова з Богом, на самоті, в степу, де ніхто не чує, не може бути ціллю життя, вона може бути тільки засобом, щоб пізнати Господню волю, щоб пізнати, наблизитися до самого Господа, що в природі, як ми вже зазначали, безпосередньо відкривається тим, хто Його шукає...

В дуже скорому часі Шевченко переконується, що його Бог — Бог любови і правди, що царює не в далекому небі, а в людському серці:

Молітьєсь Богові одному,
Молітьєсь ПРАВДІ на землі,
І більше на землі нікому
Не поклонітьєсь...

Як бачимо, в Шевченка Бог ототожнюється з правдою. Так само ототожнюється з правдою і Син Божий, Христос:

Тоді вже сходила зоря
Над Вифлеемом: ПРАВДИ слово,
Святої правди і любови
Зоря всесвітня зійшла...

Христос, ще «неповинним дитятком» навчає
в поемі «Марія»:

... «Як на світі жить, людей любити,
За ПРАВДУ стати, за ПРАВДУ згинуть,
Без ПРАВДИ горе...

Та, розглядаючись навкруги себе, поет при-
ходить до гіркою висновку:

Розбійники, людоїди правду побороли..
Щодень, Пілати розпинають,
Морозять, шкварять на вогні..
Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить..
Немає сем'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб не заплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі...

Цей сумний стан речей і розмови з Богом
приводять Шевченка до пізнання великої, жертв-
венної місії на службі Богові правди, Богові лю-
бови:

На те й лихо, щоб із лихом битись!

І от в ті часи, як наші малоросійські земляч-
ки, на чолі з самим Миколаєм Васильовичем Го-
голем, піддаючись ласощам нещасним, продавали
матір «за шмат гнилої ковбаси» і йшли на службу
Москві, Шевченко виходить на нерівний бій з
московською неправдою в Україні, проголошую-
чи вустами Гуса:

Поборюсь! Зо мною Бог! Да совершиться!..

Він знає, що в умовах тодішньої боротьби
добра йому не ждати, але хай його спалять, як
спалили Гуса, він від своєї місії, що доручена йо-
му від Бога, не відступить до самої смерти.

В тій боротьбі він уживає тільки одної зброї
— слова:

Ну, що б, здавалося, слова?!
Слова та голоє — більш нічого!
А серце б'ється, ожива,
Як їх почус. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть між люди...

Неначе срібло куте, бито
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, словеса
Твої, о, Господи, такі;
Розкинь же їх, Твої святі,
По всій землі...

... Пошли,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий,
І голос розумом святим
І оживи, і просвіти...
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І по Україні понеслось,
І на Україні освятилось
Те слово чистее...

З свого слова поет бажає викувати

До старого плуга
Новий леміш і чересло

щоб орати «свій переліг — убогу ниву» з надією,
що «добрі жнива колись-то будуть...»

«Слово» тим тільки й дороге Шевченкові, що
воно служить у нього за зброю Божої правди
якої він шукає все своє життя, якої незломним
вірником він усе залишався, як сам зазначає,
звертаючись до своєї долі:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, у нас нема
Зерна неправди за собою...

І до України він теж звертається з палким благанням:

Скажи, що правда оживе,
Падхне, накличе, нажене
Не ветхее, не древле слово
Розтлінее, а слово пове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської...

Правда й справедливість повинні лягти в основу нового й праведного ладу в Україні. Правда й справедливість, а також братерство — етичні підвалини нового суспільного ладу, що повинен бути розбудований в Україні.

Для Шевченка не може бути злочину, страшнішого за братовбивство.

В поезії «За байраком байрак» він оповідає словами одного такого національного братовбивці:

Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло,
І земля не приймає...
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата;
Крови брата впились
І отут полягли
У могилі заклятій...

«І земля не приймає»... За українськими народними віруваннями, які Шевченко дуже добре знав, тільки за найжахливіщі злочини відмовляється земля приймати мертве тіло...

Проти братовбивчої гризні кличе Шевченко до братерського єднання та любови:

Обпіміте, брати мої, найменшого брата,
Нехай мати усміхнеться, заплакана мати,
Благословить дітей своїх твердими руками
І діточок поцілує вольними устами...

Якщо таке станеться —

Забудеться срамотня давня година,
І оживе добра слава, слава України,
І світ тихий, невечірній тихо засіє...
Обіміться ж, брати мої, молю вас, благаю...

Тільки в такій Україні — «оновленій землі»

... врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі...
І ми помолимося Богу
І не багаті, і не вбогі...

Якщо так станеться, то —

Встане правда, встане воля...
Встане Україна
І розвіє тьму неволі
Світ ПРАВДИ завітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти...

На думку Шевченка, тільки через правду, братерство та любов можна дійти до бажаної волі. Тому й до «гетьмана» — уосіблення державної незалежності, звертається Шевченко з такими вимовними словами:

Спи, гетьмане, поки встане ПРАВДА на цім світі!

Неволя ж у Шевченка ототожнюється з найбільшою неправдою, бо там, де «людей запрягають у тяжкі ярма, орють лихо, лихом засівають», там, де «продають або у карти програють людей», де «правдою, людською кров'ю торгують», де «кати знуцаються» над людьми, нічого доброго виступити не може:

Де нема святої волі
Не буде там добра ніколи.

Поруч культу Бога правди стоїть культ Бога любови, — і в цьому культі Шевченко здійснюється до верховин справжнього християнства, які в нас дуже рідко досягаються. Бо, хоча в Шевченка

й з'являється іноді й «правда-пімста», що загрожує страшними карами злочинцям, найчастіше й найхарактерніше для нього все залишається поєднання правди з милосердям. І хоч поет сумує й побивається над неправдою людською і нераз зриваються з його вуст вислови гніву й обурення, все ж він бажає безталанному не почуття помсти, а щоб приснилося йому

І люди добрі, і любов,
І все добро...

Бо тоді він не отруений почуттям гніву й заздрости,

... встане рано
Веселий і забуде знов
Свою неволю: і в неволі
Пізнає рай, пізнає волю
І всетворящую любов («Відьма»)

І іншим разом Шевченко завважує:

Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить:
Нераз такому любо стане,
Нераз барвінком зацвіте...

Шевченкова «відьма», не зважаючи на жахливі нещастя й насильства, що їх зазнала, «все забула», «всіх простила», — простила навіть тому панові, що занапастив і її саму, і дітей її: навіть йому знайшлося слово дійсно християнського прощення.

А в «Неофітах», іншій поемі Шевченка, знаходимо ми чудову картину пророкування Неронові його останнього часу:

Прилинуть
І прилетять зо всього світу
Святії мученики — діти
Святої волі; круг одра,
Круг смертного твого представуть
В кайданах і... тебе простять...

Кара всепрощення — християнська велич духа, до якої мало хто може піднятися. Та для Шевченка, великого страдника, ворог, що вже більше не може шкодити, перестає бути ворогом, а робиться тільки огидним спомином минулого, від якого найкраще звільнитися якнайскорше, йому простивши.

Шевченко ставиться з великою любов'ю до байстрят і покриток, що все життя терплять жорстоку кару зневаги жорстоких людей. В «Марині» Шевченко оповідає, що своїми поезіями він хотів би збудити людський жаль до безталанних:

Щоб милость душу освітила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб отало жаль
Моїх дівчат, щоб научились
Путями добрими ходять,
Святого Господа любить
І брата милувать!

Це глибоко християнський погляд.

Так само, як глибока християнська, і релігійна у нього любов до України:

Свою Україну любить,
Любить її во время люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа молить!..

Шевченкові закидали, що ця його палка любов до України доводить його іноді до зневаги Бога:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляву святого Бога,
За неї душу погублю..

(«Сон»)

Той, хто знаходить тут «зневагу Бога» в намірі Його «проклясти», забуває, що і в цьому намірі Бог лишається для Шевченка «святим», ли-

шається його найбільшим святощем. Але й найбільшу святощ, найбільше своє добро, саме християнин, саме людина релігійна здатна пожертвувати, як дар найвищої любови. Для людини безбожної, для атеїста, «погубити душу» — це порожній вираз, для людини ж релігійної — це найбільша жертва, на яку вона може піти. Не дурно і в нашому національному гимні ми співаємо:

Душу й тіло ми положим
За нашу свободу...

Власне, не тільки тіло, але й душу... Тільки для дійсно релігійної людини згуба душі — страшна втрата.

Але, як ми вже зазначили, глибока релігійність Шевченка — це не звичайна церковна формальна релігійність, що виявляється в зовнішній обрядовості та в підпорядкованості тим чи іншим церковним властям. Ні, глибока релігійність Шевченка походить із надрів його серця й ґрунтується на палко відчутій правдивості Христового навчання про людське братерство і любов, що тільки й можуть врятувати людей від пекла на землі і принести їм «мир і радість».

Щоб краще зрозуміти істоту шевченківської релігійности, треба вдуматися в уривок із поеми «Лікері», написаний в 1860 р., себто вже майже напередодні смерті:

Мій ти друже,
І не кленись і не молись,
Моя ти любя! Не хрестись
Нікому в світі. Збрешуть люди,
І візантійський Саваоф одурить.
Не одурить Бог, —
Карать і милувать не буде,
Ми — не раби Його, ми — люди.

Цікава тут насамперед ота різниця між «візантійським Саваофом», що «одурить», і Богом,

себто правдивим Богом Шевченка, що «не одурить».

Дуже гарну інтерпретацію цього уривка дав найкращий наш шевченкознавець акад. Ст. Смаль-Стоцький:

«Всі формальності в релігійних справах, — писав він свого часу, — для Шевченка людська брехня. І урядова церква, «візантійський Саваоф», що всю вагу кладе на форму релігії, на те, щоб хреститися, присягати, молитися, а не на етичний бік людських діл, дуриє людей, бо самим додержанням форми людський вчинок не робиться моральним, а неморальному вчинкові сама церковна форма не може надати печатки моральності (пригадаємо собі притчу Христа про фарисеїв, Є. О.). Про згідність чи незгідність людських вчинків із етичними ідеями науки Христа не одурить нас тільки один правдивий Бог. Він без кари й милування скаже нам, що добре, а що зле. Він «карає й милує не буде», бо «ми не раби Його, ми — люди». Бо тільки «раби невольники недужі», що «заснули, мов свиня в калюжі, в своїй неволі» не в силі самі розпізнати, що добре, а що зле, інакше, як по тім, чи буде їх пан за щось карати чи буде їх милувати; тільки раби можуть боятися кари, можуть очікувати помилування. Для «людей» же, не-рабів, єдиним мірилом етичності їх діл є їх згода чи незгода з етичними ідеями науки Христа. **Не з боязні перед карою, не в очікуванні милування** поступає правдивий чоловік, сам собі пан, пан своєї волі в своїм моральнім чи неморальнім діянні, — він оглядається тільки на те, щоб його діла були в згоді з християнськими етичними ідеями...»

Можемо, отже, зрозуміти, додає акад. Ст. Смаль-Стоцький, що урядова офіційна церква могла за такі думки поставити деякі поеми Шевченка на індекс, але це не може змінити факту, що Шевченко був справді глибоко релігійною людиною, і жив дійсно чесно з Богом, відповідно до етичних приписів свого Бога, все своє життя.

Тим-то його поезія все залишається для нас живою й актуальною, бо в ній відбиваються вічно живі принципи Божої правди, яким служив Шевченко, виконуючи довірену йому від Бога місію народнього пророка і поета:

Жива

Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах.
І ми, читая, оживаєм,
І чуєм Бога в небесах.

ПРО ФАТАЛІЗМ, ДОЛЮ ТА ВИПАДОК

Під час війни з Сове́тами, що відбувалася в Україні, в якій брав участь і Італійський Експедиційний Корпус, італійські журналісти, в своїх дописах з фронту, однозгідно твердили про «фаталізм» української душі, який нби виявлявся в тій байдужності, з якою українське населення приймало на свої груди неймовірні терпіння, зв'язані з большевицькою спадщиною, трагедією війни, окупації та спустошень.

Думаю, що в тих поміченнях італійських журналістів було багато правди.

Бо й що інше залишалося знесиленому, втомленому, виголодженому населенню, як не прибрати на себе вигляд пасивної байдужности, що за нею, як за охоронним панцером, воно ховало свої нестерпні болі, свої зражені надії, своє безсилля супроти сил, більших за нього.

Ще Шопенгауер писав свого часу:

«Пізнати власні нахили й власні можливості, а також і межі, яких не можна переступати — це найпевніший шлях до найбільшого власного задоволення. Бо нема більшої потіхи, як цілковите усвідомлення негнutoї необхідности. Віда, що спадає на нас, не знесилює нас так цілковито, як думка про засоби, якими можна було б її не допустити (так звані «Спізнені жалі» С. О.). Ні-

що отже не може заспокоїти нас краще, як прийняття подій з точки погляду їх неминучості, як знаряддя непереможної долі, як неминучий наслідок збігу внутрішніх і зовнішніх обставин. Звідси й фаталізм. Тому то ми, кажучи поправді, плачемо й кричимо тільки доти, доки надіємося вплинути цим на інших або піднести власну енергію до найвищих зусиль. Але, чи то дітьми, чи то вже дорослими, ми вміємо дуже добре користися, як тільки бачимо цілком ясно, що те, що сталося, вже неможливо змінити... І саме тому стільки людей зносить байдуже безконечну низку нещасть... бо знає, що внутрішні чи зовнішні обставини не дають можливості нічого змінити, а тим часом люди, більш щасливі, не розуміють, як можна витримати стільки біди й горя...»

Ці слова німецького філософа, взяті з його славного твору «Світ, як воля й уявлення», дарма, що писані десь в першій половині XIX ст., ніби звернені до всіх тих чужинецьких журалістів, які, споглядаючи злидні українського населення під час останньої війни, дивувалися, як «фаталістично» воно їх зносило.

Нема ніякого сумніву, що оте ніби фаталістичне наставлення було тільки охоронним засобом для самозбереження народнього організму, який намагався за всяку ціну витримати свою духову рівновагу, щоб перетривати жахливі моменти і розпочати потім нове життя.

Не треба забувати, що до цього ніби «фаталістичного наставлення український нарід приходить після довгих років неймовірно-героїчної боротьби, в якій він витратив цвіт своєї молоді і величезні скарби духової та фізичної енергії, не треба забувати, що до цього ніби «фаталістичного» наставлення він прийшов після довгих і повторних років страшного голоду, навмисне зорганізованого большевицьким урядом для знесилення українського народу; до цього «фаталістичного» наставлення він прийшов після безчисленних

спроб невдалих повстань, нелюдських виселень, жорстоких колективізацій, що в них кожний спротив виявлявся неминуче засудженим на невдачу супроти організованої сили большевицьких посіпак. Потім прийшла війна з таким протиставленням неймовірно могутніх, майже стихійних сил, що супроти них особиста воля розпорощених українців видавалася безсилим кволим листочком в крутіжкі несамовитих вихрів. Коли вибухає величезний вулкан, або раптом хвилі землетрусу перекидають в румовище велике рідне місто, людина спинається в почутті своєї безсилости й приймає також фаталістичне наставлення, — вона чекає, поки перейдуть грізні події, незрівняно сильніші за неї.

Нема чого й говорити, що таке наставлення у неї тільки тимчасове. Людина знає, що й розбурхані стихії, супроти яких її воля безсила, ввійдуть в свої нормальні рамки, і тоді перед нею знову відкриються можливості творчої діяльності, тоді перед нею виникне знову можливість відбудувати все поруйноване.

Треба вважати, щоб ніби фаталістичне наставлення українського народу, що його так одностійно відмічали чужинецькі спостерігачі, було тільки тимчасовим, щоб воно не закорінилося, не зробилося звичним і традиційним, як ми бачимо в народі московським, віддавна відомим всьому світові своїм пасивно-лінивим фаталізмом, — виплеканим під довговіковою тиранією московських царів, від Івана Лютото почавши і на Сталіні кінчивши.

«Що більше уряд деспотичний, — писав Гюйо в передмові до «Проблем історії» Мужоля, — тим більше доля мільйонів народу залежить від сва-

волі і від випадку», і тим більше він схильний до фаталізму.

Дослідник психології московського народу Жюль Легра, професор Сорбони, так писав в своїй книзі «L'Âme russe», 1934 р.:

«Пасивна покора, з якою росіяни зносять нестерпне ярмо і яка вражала всіх відвідувачів Росії протягом чотирьох століть, не походить у них із почуття втомленої раси, що піддається силі і не має більше сили для нової боротьби. Не має вона, як треба думати, і тієї лицемирної постави супроти сильнішого противника, що приховує свою гру та збирає нищом сили в навмисній бездіяльності, щоб вступити в нову боротьбу, коли буде певність перемоги. Ні, ані втома, ані розрахунок не входять в цю московську покору... Покора росіян споріднюється з якимсь фаталізмом, що виявляється в найменших рухах цих людей. Коли ви розмовляєте з ними по-приятельському, помічаєте, що мало не в кожній їхній відповіді звучить ця фаталістична нотка... Смерть, що приносить розв'язку будучності, їх зовсім не турбує, бо вони живуть виключно сучасним моментом. Їхня притаманна їм тільки дуже добре припасовується до цього своєрідного фаталізму... У нас, в Західній Європі, в підставі всіх кощепцій, і найбільш лінивих, лежить чисте, позитивне почуття. У росіян навпаки: їх притаманне почуття істотно пасивне, недбале, негативне... Вони чекають завтрішнього дня, замість йти йому назустріч...»

Треба вживати зусиль, щоб тимчасове ніби фаталістичне наставлення українського народу не перетворилося в отой постійний пасивний фаталізм, і то тим більше, що саме внаслідок різних московських, — і, як ми зараз побачимо, і не тільки московських, — впливів, небезпека такого перетворення існує.

Один із дослідників української духовності, д-р Арсен Річинський навіть вважає, що такий постійний фаталізм в українському народі вже живе:

«Первісна відсутність дуалізму в староукраїнській релігії, — пише він, — сприяла укоріненню в народній

вдачі одної знаменної прикмети: це природний оптимізм, що спирався на уявленні Бога, як людського Добродія, такого близького до нас справедливого Господаря Світу. Те зло, яке неминуче трапляється в людському житті, а над яким терпить сам Господь, залежить не від якогось Зла-Абсолюта, рівнозначного Богові, як у дуалізмі, а лише від такої вже Долі (ближче неозначеної), персоніфікованого Випадку. Звідси відомий фаталізм українців, що вкупі з природними (полудневими) ліноцями привів до нашої славнозвісної інертності й пасивності, — національних рис, які так тяжко заважили в українській історії...» («Проблеми української релігійної свідомости».)

Фаталізм, про який говорить Річинський, не має нічого спільного з тим фаталізмом, що його залишали нам большевицька спадщина та німецька окупація, бо тим часом, як Річинський виводить фаталізм із оптимізму, большевицька спадщина залишала нам фаталізм песимістичний.

Оптимістичний фаталізм — явище не тільки українське, а загальноєвропейське, походження чисто літературного. І хоча Річинський і виводить його з християнської віри в Боже Провидіння, в дійсності він прийшов до нас, — себто до української інтелігенції, а не до народу, — від західноєвропейських раціоналістів та позитивістів. Але про це пізніше.

II.

Але що ж таке властиво фаталізм? Чому він може бути і песимістичний і оптимістичний? Які наслідки за собою потягає?

Фаталізм — це вірування, що події відбуваються цілком незалежно від людських бажань, зусиль чи волі, згідно з раз на все визначеною чи присудженою долею. Як віра в якусь найвищу істоту, що визначає людську долю, фаталізм наближається до релігії, в'яжеться з нею.

Накидаючи людям покуру супроти всього того, що трапляється внаслідок вияву вищих сил і вищих законів, фаталізм наближається до моралі. Але від релігії відрізняється він тим, що не припускає можливості інтимного містичного зв'язку людини з Вищою Силою і, заперечуючи всяку можливість будьякої зміни в раз визначеному чи присудженому, відкидає потребу молитви.

А від моралі відрізняється тим, що не визнає свободи волі і — значить — виключає відповідальність людини за її вчинки.

Слово «фаталізм» походить від латинського «фатум», що означає «божий вирок» чи присуд, себто божу волю, що не може бути ніким змінена. В множині це слово означало вироки ворожбитів, які відносилися до будучої долі людей, а потім і саму долю.

Але якщо слово походило з Риму, то сама ідея фаталізму віднаходиться в найглибшій давнині нашого світу і знайшла своє точне викреслення вже в Вавилонії, де вона стояла в зв'язку з астральним культом і астрологією.

Вже з найдавніших часів, люди, намагаючись зрозуміти світ, в якому жили, пояснювали всі події життя, як вияв чинности вищих істот, і намагались впливати на них чи то молитвами, жертвами, благаннями, побожністю чи то спеціальними обрядами, що мали ніби то в'язати вищі істоти та підбивати їх людській волі (магія).

З найдавніших часів прийшов і поділ цих подій на дві великі групи — на події родинного й особистого життя, в яких боги брали велику участь, роблячи часто людям не все приемні несподіванки; до другої групи належали явища

природи, що відбувалися з великою регулярністю, як зміна дня і ночі, схід і захід сонця і т. д. Перших не можна було передбачити, але на них можна було вплинути шляхом молитви і жертви; на другі не можна було вплинути, але до них можна було пристосуватися, з огляду на регулярність їх повторювання.

Але так само з давніх часів люди помітили, що поруч цих двох груп щоденних фактів, відбувались події, які в своїй жахливій трагічності і невблаганній неминучості не підходили ані до одної, ані до другої групи. Поруч богів, що керували явищами природи і привчали тим самим людей до регулярної точності й повторності одних і тих самих явищ, знаходилась ще якась третя, незрозуміла сила, яка не піддавалась ніяким молитвам та благанням і хоча й чинила з неминучістю сил природи, відрізнялась від останніх своєю несподіваністю, неможливою до передбачення, своєю безсистемною неповторністю, що виключала можливість будь-якого пристосування до її несподіваних ударів.

За віруванням давніх арійців, ця таємнича й невблаганна сила, цей найвищий закон всесвіту, що нікому не підлягає, але всіх під себе підбиває і що називається в «Ведах» Рта, а в «Авесті» Аша, була найсильнішою за всіх богів і у давніх греків навіть Зевес, не кажучи вже про менших богів, мусів визнавати над собою владу Мойри, яка за Гомером, визначає кожній людині «присуджену їй частину життя».

За пізнішими віруваннями Мойра була не сама, а творила трійцю з трьох сестер: Клотос, Ляхезис та Антропос. Греки звали їх «прялями», бо вони ніби пряли основу життя кожної людини.

Назва ж третьої сестри — Антропос-Незмінна — вказує, що виткана ними доля людини не підлягала вже ніяким змінам. Атрибутом Антропос, як і однієї з римських Парк, що відповідали грецькій Мойрі, була дощечка до писання: на ній ніби було відразу написано все людське життя. Звідти й вираз, що в нас досі затримався: «Йому так на роду написано...»

Грецькій Мойрі та римським Паркам чи Фатам, себто Дівам Долі, відповідали у пізніших романських народів Феї, а у германських Норни та Валькірії. В слов'янському світі їм відповідали Рожаниці, що у болгарів називалися Урісницями. Болгари вірили, що до всякого новонародженого з'являються три або чотири давні Диви і присуджують щасливу або нещасливу долю. Назва цих Дів Долі — Урісниці нагадують дуже близько українські Уроки.

Існують добрі й злі Урісниці і вони постійно воюють між собою. Із трьох добрих одна дає розум, друга — здоров'я і красу, третя керує людиною під час всього її життя.

На нашій Гуцульщині записано таке вірування про Дів Долі, що перетворилися в 12 старців:

«Коли жінка починає родити, двері й поличне вікно зачиняються, а застівне вікно трохи відхилюється, щоб приходили дванадцять судців і судили дитині долю. Всі дванадцять судців засідають на варцабу застівного вікна, як тільки жінка зберуть злоги, і судять там безперестану, аж поки не вийдуться дитина. Кождий судця має свою хвилину, бо в дванадцять хвиль в кожній дитині, що родиться... Якої хвилини дитина родиться, чи доброї чи злої, такою й буде... Все то те дванадцять судців усудять після тих хвилин, в яких дитина уродиться. Найменувають їй свій суд і долю. Призначають одну зізду на небі, яка світить аж до смерти дитини, а відтак гасне, як умре та дитина...» («Мат. до укр. етнол.» т. XVIII, ст. 100).

Віра в судців, що «присуджують долю», не має в собі нічого оригінального, — вона цілком відповідає таким самим віруванням в усіх інших арійських народів, що воліли, правда, Дів, а не Старців. Паралелю Старцям знаходимо, проте, в давньому Єгипті, де спочатку людською долею займався бог мудрости Тот, що й записував її в спеціальну книжку, але потім, на зміну Тотові, прийшла ціла громадка менших богів.

Перейдімо тепер й інші українські вірування, зв'язані з долею та фаталізмом.

Найбільш відомий приклад, що вживається на доказ питоменного українського фаталізму, це легенда про смерть київського князя Олега, якому було провіщено:

Не на крилах стріл Перуна
Принесеться смерть твоя,
Ти загинеш, славний князю,
Від коханого коня... (Олесь).

Вражений цим віщуванням, Олег наказав забрати від нього коня геть. Але, по чотирьох роках згадує за нього і довідується, що кінь уже давно здох. Олег віднаходить кості і, наступаючи ногою на череп, глузує з віщування. Але з черепа виповзає гадюка, і від її вкущення князь умирає.

Вже Костомаров виявив свого часу, що ця легенда тільки й має в собі українського, що її було застосовано до українського князя. Насправді ж, вона — тільки варіант давнішого міфу, що його сліди ми знаходимо в багатьох інших народів.

Так, в скандинавських сагах оповідається про славного богатиря Орвара Одда, що йому було також напророчено смерть від улюбленого коня. Скандинавський герой забив його, але по багатьох роках (казкова сага надає йому 300 років

життя) з кінського черепа виповзла ящірка, і богатир гине, як князь Олег.

Подібні легенди знані в Сербії. Одна з них цілком збігається з легендою про кн. Олега, тільки, замість українського князя, в ній фігурує турецький цар, а замість старого віщуна, двірський лікар. Друге оповідання переносить дію на жіночу особу. Царя було попереджено, що його єдина доня має загинути від укусу гадина. Цар вибудував для доньки скляний палац, щоб до нього не могла залізти ніяка гадина, але одного дня царівні забажалося винограду і коли їй його принесли, з грона вискочила гадючка і вкусила царівну.

Серед українського народу теж записано оповідання, що стоять в певному зв'язку з циклом Олегової легенди. Якомусь панові було наворожено смерть від дерева, що росло в нього в саду. Пан наказав порубати дерево на дрова. Але, кидаючи сам поліно до пічки, загнав собі скалку в руку і від того вмер. До цього ж самого циклу належить і легенда про Саву Чалого, якого вважали за характерника, що його ніяка смерть не бере. Та якийсь ворожбит відкрив його ворогам, що Саву зможе знищити той, хто стоятиме одною ногою на польській, а другою — на українській запорізькій землі. Отже, Іван Голий наклав собі до одного чобота запорізької землі, а другу ногу залишив босою, і так поїхав до Польщі, де жив тоді Сава Чалий, і там забив його.

Поширення таких мотивів у всьому світі вказує, що в цих легендах відбивається не стільки фаталістичний погляд українського народу, як вплив світових мандрівних казок, що передіставалися в Україну чи то шляхом письменства, чи то шляхом усної передачі. В усякому разі їх

вплив на український світогляд не міг бути більший від того, який мала в Зах. Європі загально відома грецька легенда про царя Едіпа, спопуляризована в усьому світі такими геніяльними письменниками, як Софокль, Сенека, Корнейль, Вольтер та інші.

Коли в тебського короля Лая та його жінки Йокости народився син Едіп, віщуни відкрили, що Едіпові було присуджено найжахливішу долю: вирощи, він мусів забути батька й побратися з рідною матір'ю. Щоб уникнути такої лихої долі, батьки Едіпа наказали викинути його на поталу диким звірям. Але один пастух знайшов його в лісі і відніс до корінтського царя Поліба, який й виховав його за сина. Але, коли Едіп дізнався про присуджену йому долю, він, вважаючи Поліба та його жінку за батька й матір, покинув їх. Блукаючи світами, зустрів він якогось діда і, посварившись з ним, забув його — це був старенький Лай, його батько. Подорожуючи далі, Едіп забив потвору Сфінкса, який тероризував околиці Теб, і в винагороду за свій геройський вчинок, дістав тебську царюцю за дружину, від якої й мав дітей Антигону, Полніка, Ізмена та Етеокла. Але потім правда вийшла на світло Боже, Йокаста, його мати і жінка, повісилась, а сам Едіп вирвав собі очі й пішов сліпий на вигнання.

Отже, як бачимо, що не робив Едіп, щоб уникнути присудженої йому долі — уникнути її не зміг.

Цікаво, що грецький письменник VI ст. Прокопій, оповідаючи про українських предків Антів, виразно зазначав, що вони «не знають фатума, себто долі, і зовсім не признають, щоб він мав якусь силу над людьми: як хто має перед собою видиму смерть, чи в хворобі, чи на війні, обіцное богові, що коли не пропаде, дасть якусь жертву і, врятувавшись, дійсно жертвує обіцiance та й думає, що ним порятував собі життя...»

Пізніші вістки ніби заперечують цю вістку Прокопія і напр. в Слові о Полку Ігоревім фата-

лістичний погляд на життя відбився в словах віщого Бояна: «Ні хитру, ні горазду, ні птичу горазду суда Божія не минути», при чому під «судом Божим» розуміється власне долю, присуджену Божим вироком. Але багато даних вказують, що всі ці уявлення про «присуджену долю» виникли у нас досить таки пізно і то під впливом саме грецького письменства.

Ми маємо навіть безпосередню вказівку на те, як впливало перекладне грецьке письменство на витворення пізніших уявлень українського народу про долю чи недолю.

Однією з персоніфікацій людської недолі виступають в українському фолкльорі Злидні, виведені між іншим і в славній «Лісовій Пісні» Лесі Українки.

Злидні — це невидимі старці жебраки, які, де оселяться, переводять на нівець увесь добробут господаря. Отже, цей вираз Злидні, що в українській народній уяві прийняв образ нужденних старців, приходиться уперше в перекладному «Слові о Лінєвих», відомому в відписах з XV в. і буквально відповідає такому ж грецькому виразу в грецькому оригіналі, де оповідається про п'яницю:

«Прив'язалась до нього злая ліность, як люба жона, а сон, як отець, а охання, як любі діти, а злі дні (злидні) на нього дивляться, ловлять його, як свиню...»

Отже, цей пізній утвір української народної мітології, чи демонології, що розвинувся шляхом уосібнення літературного виразу, не має в собі нічого фаталістичного і хоча дехто й скаржитись, що «просилися злидні на три дні, та й вигнати тепер не можна», і що «щастя дочасне, а злидні довічні», проте козацький дух українського народу

не може погодитися з духом таких скарг і вважає, що Злидні не тільки можна, але й треба гнати від себе, вживаючи на те найрізноманітніших засобів.

Виявляється, що Злидні можна спіймати, утопити, закопати. Для цього треба тільки енергії й хисту:

«Причепилися Злидні до одного бідолахи, але той увігнав їх у глечик та й закопав у землю. А брат-багач підгледів та, гадаючи, що то гроші закопані, і відкопав їх. Отож вони до нього й вчепилися, і пішло у нього з того часу все багатство нанівець...»

Перестудіювавши й інші матеріяли про українські вірування, зв'язані з Долею, не можна не визнати їх великої суперечности та невироблености, що знову таки вказує, що ці вірування не дуже то відповідали духові українського народу та прищеплювалися головно з-зовні, в різні часи і з різних середовищ. Ось що пише про це такий авторитетний дослідник, як Мих. Грушевський в своїй «Історії української літератури», т. I:

«Доля, Недоля, Злидні — комплекс образів, доволі хитких і складних, які то наближаються до чисто поетичних уосіблень людського життя і незрозумілого бігу обставин, що його ломить, то переходять у більш конкретизовані фантастичні образи істот із самостійним існуванням. Різномодність понять і широке розгалуження їх та зв'язки з різними літературними й фольклорними мотивами, свійськими й чужинецькими, живо займали дослідників, які пробували привести до якоїсь яснішої системи ті мотиви і вислідити зв'язок їх різних категорій з мотивами чужими... Нераз в народніх переказах або поетичних творах ідея долі так щільно зливається з ідеєю життя, з його істотою, його душею, що вона трапить всяку окремішність, являється тільки абстракцією життя і того, що присуджено людині тими силами, які кермують її життям: предками, родом, роженицями, матір'ю, Богом, усудом, чи взагалі ближче невиясненою

правлячою силою. В інших випадках, Доля чи Недоля зливаються з генієм житла, домовиком, спорідненим, очевидно, з предками, з родом. Нарешті, ця Доля являється сством, доволі механічно зв'язаним із людиною, яке вона шукає, здибує і може так само розв'язатись із ним, як і зв'язалась... Отут головно Доля чи Недоля, чи Злидні стають об'єктом казки — як людина позбувається доброї долі, або направляє її...»

З цієї цитати дуже добре видно, як по суті мало фаталістичним був світогляд українського народу, що не вважючи на загально-поширені в усьому давньому світі вірування про незломну і незмінну долю, хоча й зареєструє в своєму так званому скарбі народньої мудрости фаталістичні погляди, виявлені в таких приповідках, як: «Не розлучить ні батько, ні мати, ні чужа чужина, коли судилась дружина»..., або: «Судженої конем не об'їдеш...», або: «Не нарікай, доню, на Божую волю, а нарікай, доню, на лихую долю...» — де Божа воля протиставляється долі та одночасно й намагається поборювати їх, витворюючи казки, в яких оповідається про людей, що зуміли позбутися лихої долі, або направити її в якийсь спосіб.

Зрештою, і ті фаталістичні погляди, що виявляються в народніх приповідках, ясно виявляють чужинецькі впливи: приповідка про «суджену» чи «судженого», яку чи якого «конем не об'їдеш», поширена в усьому слов'янському світі, а, напр., приповідка «Лежень лежить, а Бог для нього долю держить», що її дехто визнав би охоче за питоменну власність українського народу з його ніби «лінивим фаталізмом», знаходить цілковиту паралелю в французькій приповідці «A aucuns les biens viennent en dormant», яку знали ще за часів короля французького Людовика XI.

Так, Вердье писав свого часу, що одного ранку Людовик XI, знаходячись в Клерійському соборі, ніяк не міг відчепитися від одного з своїх двораків, що просив у нього якогось маєтку. Не бажаючи йому його дати, король повів навкруги очима і помітив якогось бідолашу, що спав у кутку. Король наказав збудити його й проголосити, що король дарує йому маєток, і то на ствердження приповідки, що «для декого доля працює, навіть коли він спить...»

Талеман де Рео приписував цю історію королеві Генрикові III і називав навіть ім'я щасливця.

Я навмисне навів це оповідання, щоб виказати, як мало підстав уважати, як то робив Річинський, ніби український нарід мав фаталістичний світогляд. Ввесь той матеріял, що ним розпоряджають в цій справі дослідники, ніяк не перевищує подібних матеріялів у всіх інших європейських народів.

Не-фаталістичність українського народнього світогляду виявляється також у незвичайному багатстві різних обрядів, що супроводять всі важливі акти людського життя — народини, весілля, смерть. Для того, хто напр. мав нагоду студіювати український весільний ритуал, або бодай приглядатися йому, не може бути сумніву, що коли б український нарід був дійсно фаталістичний, всі обряди, що походять з далекої давнини і мають на меті забезпечити щастя молодих, не мали б рації існувати, бо для фаталіста своєї долі однаково не оминуть.

Український нарід дуже багатий на різні прикмети, які теж мають забезпечувати від нещастя. Напр., якщо кому сниться каламутна вода або болото, це значить, що йому в дорозі має при-

ключитися хвороба. Щоб не було хвороби, треба почекати з виїздом 9 днів.

Взагалі з виїздом зв'язується в українському народі дуже багато різних осторог. Перед самим виїздом, треба звичайно сідати. Донька Миколи Лисенка оповідала в львівських «Наших Днях», як то наш славний композитор, перше ніж іти до в'язниці, волів посидіти хвилинку й примусив сісти навіть поліцаїв, що були прийшли по нього.

Тепер звичайно уникають виїздити з дому в понеділок — «тяжкий день». Можна думати що давніше подорожні уникали середи, бо читаємо в пісні про Авраменка:

Ой, не їдь, синку, да не їдь, Климку,
У велику дорогу,
Пережди, синку, цей день середу...

Син не переждав і — загинув. Але з тексту пісні виходить, що, коли б переждав, нічого б із ним не сталося... Отже, де тут неминучість долі?

Таких прикладів можна було б набрати дуже багато, бо всі вони зв'язуються з давнеукраїнськими віруваннями про «добру» й «лиху годину», що так само заперечують незмінність долі й фаталистичний світогляд.

Усе життя наших предків поділялось на добрий і лихий час, — і такі самі вірування були поширені і серед греків та римлян. Подумане, сказане, зроблене в добру годину, чи хвилину, йде на добро людині, і навпаки: подумане, сказане, зроблене в лиху, чи чорну годину, приносить їй нещастя. На такому розрізненні часу, виникло в нас чимало говірок: «Дай, Боже в добрий час речі, а в лихий не погадати!» або й просто: «В час

добрий!» І навпаки: «Побила б тебе лиха година!» або: «І чого тебе понесла лиха година!»

І в цих розрізненнях часу на добрий і злий, ми не бачимо «неминучості долі», треба тільки вміти регулюватися, треба вміти **в и б и р а т и**. Так, вибирати. Прошу звернути особливу увагу на це слово!

Доля робиться неминучою тільки після того, як уже **в и б і р** зроблено. Але кожному вільно вибирати. Саме в цій можливості вибору лежить велика моральність українського світогляду, бо вона залишає кожній людині відповідальність за її вчинки. Це так, як би хто зупинявся щохвилини на перехрестю доріг: на кожній дорозі, що стелиться перед ним, визначено його долю: піде наліво, буде забитий; піде направо — оженився; піде просто, скорб знайде. І так — щохвилини.

Саме завдяки такій можливості вибору, зв'язаній з його невідкличністю, зв'язаній з його неминучими наслідками, нарід напас таке значення прикметам і має їх таку силу-силенну. Бо він знає, що не тільки людина залежить від долі, але **доля залежить від людини**: треба тільки вміти прислухатися до віщих голосів, — вміти вибирати.

Цікаво що в останні часи й так звані метафізичні науки, що студіюють прояви медіумізму та ясновидіння, прийшли до висновків, що саме такі погляди, які ми оце відзначили в українському народньому світогляді, відповідають дійсному станові речей.

Так, Ернесто Боццано, в прецікавій і дуже обґрунтованій книзі про «Понадприродні явища серед примітивних народів», що вийшла в «Серії

метафізичних студій», (Верона, 1942), — оповідає цікавий епізод з полк. Повлеєм, який мав їхати, разом з генералом В., автомобілем на якісь виборчі збори. Зустрівшись випадково з пані Монтегю, донькою другого англійського генерала, славною серед своїх знайомих даром ясновидіння, він почув від неї попередження:

— Якщо поїдете з генералом на збори, загинете в автомобільній катастрофі; якщо відмовитесь від цієї поїздки, матимете в найближчих днях сповнення одного вашого бажання.

Полк. Повлей думав все таки їхати на збори, та тієї самої ночі справдилось інше віщування ясновидки, і це так вплинуло на полковника, що він не поїхав. На другий день було знайдено автомобіль, яким він мав їхати: він лежав перекинений коло дороги, а в ньому — труп забитою в катастрофі генерала. Кілька днів пізніше, полк. Повлей отримав відзнаку, якої давно бажав.

Цей епізод і кілька інших, офіційно зареєстрованих і наведених в книзі Боццано, цілком відповідає українським народнім віруванням про те, що доля кожної людини визначається не при народженні, а при кожному свободному виборі: полк. Повлей мав перед собою в відповідний момент дві можливості, дві дороги, і на кожній з них його чекала відповідна невідклична доля, але ніхто, поза полк. Повлеєм не міг би вирішити, яка саме йому має припасти.

III.

Придивляючись до проявів фаталізму в віруваннях українського народу та в інших народів, поскільки вони мали вплив на український світогляд, не можна обійти мовчанкою ще один рід фаталізму — ніби наукового, чи детерміністичного, який, перейшовши до нас з Західної Європи,

з її так званих поступово-демократичних кіл, затруїв був на деякий час і духовість української інтелігенції, — не народу, підкреслюю, а інтелігенції.

Спостерігаючи явища природи, людина з давніх часів запримітила в них саме ту «неминучість», що була невідмінною приналежністю кожної згори «присудженої» долі. Ніщо не могло змінити ходу сонця або місяця на небі. А якщо рідкі затьми цих небесних світил і вказували на чиїсь спроби затримати чи змінити їх небесну путь, дуже скоро всі ці спроби закінчувалися невдачею і сонце та місяць продовжували світити ніби й нічого не сталося.

Вавилонські астрологи з найдавніших часів почали говорити про «незломні» закони, що кермують життям і рухом небесних світил, і звідти ті «незломні закони» перейшли й на людське життя, бо в основу астрології лягло правило, що все, що відбувається на землі, з'являється, як наслідок і відтворення того, що відбувається на небі...

Звідси й логічний висновок, що всі людські події визначено наперед не тільки тією Вищою Силою, що ми її називаємо Долею, але й цілком природною необхідністю, яка впливає з незломних законів руху світил життя й життя всієї природи.

В класичному світі цей погляд знайшов був дуже яскравий вияв в філософії стоїцизму, який визнавав, що всі факти природи залежать від залізного закону, встановленого від найвищого Розуму. Тому всі спроби затримати чи змінити натуральний хід речей були б цілком марні, і то тим більше, що отой натуральний розвиток подій, не вважаючи на тимчасові сучасні лиха, приводять

необхідно до перемоги Добра. Це — оптимістичний фаталізм. *Fata volentem ducunt, nolentem trahunt*, — казали стоїки.

Християнство заперечило фаталізм. Воно відразу дуже твердо зазначило, що доля кожної людини залежить виключно від неї самої, від її діяння. Замість віри в Долю, приходять віра в Промисл Божий, в всемогутню Волю Божу, без якої «і волос не спаде з голови...», але на яку можна впливати молитвою та добрими ділами.

Але впливи класичного фаталізму були ще такі сильні, що вже в XI ст. бенедиктинець Готескалька заперечив свободу людської волі, яка нічого не може супроти Божої Волі, і почав проповідувати про те, що кожна людина здавна («зроду») визначена — хто на вічне життя, а хто на вічні муки. Ніхто й ніщо не могли врятувати відвічно засуджених, так само, як ніхто й ніщо не могли привести до згуби відвічно обраних. І хоча різні синоди Церкви осудили це вчення Готескалька, його ідеї продовжували кільчитися й віджили знову в XIV та XV вв., перше в проповідях англійця Вікліфа та чеха Івана Гуса, осуджених на Констанських соборах 1414 та 1418 рр., а пізніше в кальвінізмі та пуританізмі, що захопили особливо англосаксонський, а почасти й германський, світ..

Таким чином знову виникло питання чи дійсно людина в кожному своєму вчинку кермується власною свobodною волею, і сама визначає свою долю, чи навпаки, в кожному своєму вчинку вона тільки кориться предвічно визначеній долі, яка примушує її невідклично робити тільки те, що їй згори визначено.

Релігійні погляди кальвінізму та пуританізму дуже гармонійно зливалися з вищезгаданими філософськими та науковими поглядами на природу, як на низку явищ, пов'язаних між собою залізними законами, і насамперед законом причиновости.

За цим законом, кожна людина в кожному своєму вчинку кориться довгій низці причин і наслідків, які примушують її робити саме той крок, що вона його ніби добровільно робить. Ніякого іншого кроку вона в дійсності й не могла б зробити. Вибір, що його людина ніби робить при кожному своєму рішенні, це тільки оманна ілюзія. Ніякого вибору свобідної волі нема. Наші рішення неминуче випливають із нашого фізичного та морального стану. Спіноза казав, що коли б камінь міг відчувати і думати, то падаючи, він думав би, що падає добровільно. Але це міркування зовсім не переконливе, бо, хоча ми й відчуваємо й думаємо все ж, падаючи, зовсім не думаємо, що робимо це добровільно, а навпаки робимо всі можливі зусилля, щоб утриматися на ногах і — не впасти. Іноді це нам удається, іноді — ні.

Залізний закон причиновости, що владно запанував був на вівтарях позитивістичної та матеріалістичної науки XVIII та XIX вв., поскільки залишався в царині матерії та фізичних явищ, виявив не тільки свою життєвість, але й зробився тією міцною підвалиною, що на ній вибудовано було модерну науку та техніку. Завдяки його засаді, що все має свою причину, і що ніщо в світі не відбувається без причин, було не тільки просліджено довжелезні низки фактів та встановлено між ними певні зв'язки, але й відкрито широкі вікна в майбутнє, виявлено можливість передба-

чати навіть такі далекі події, як затьми сонця й місяця за сотки років наперед.

Пророкувати майбутнє можна тільки в тому разі, якщо воно не минуло, якщо воно кориться таким законам, яких ніхто й ніщо не може змінити. І віщування, що збуваються, тільки стверджують цей незмінний і неминучий стан речей.

Чи треба ж отже, дивуватися, що незломний закон причиновости було застосовано не тільки до світу фізичних явищ, до світу матерії, але й до світу психічних та моральних явищ, до світу духа. Адже ж і в царині духа нам весь час приходиться стикатися з вірою в можливість віщування, та й не тільки з вірою, але й з фактами, що ту віру стверджують.

Кожний з нас, в нашому приватному житті мав, мабуть, нагоду зустрічатися з людьми, що їх в давнину звали ворожбитами, чи ворожками, а в наші часи звуть ясновидцями та ясновидками. Різні Інститути психічних дослідів, головно в Парижі, Лондоні та в Америці, повидруковували вже сотки томів, переповнених детально перевірюваними випадками неймовірних віщувань, що точно справджувалися. (В ЛНВ р. 1924, т. VII-IX, видруковано К. Флямариона «Теперішнє майбутнє й парадокс часу»).

Отже, якщо ті ясновидці можуть у якийсь спосіб передбачувати події будучого, якщо взагалі можна бачити будуче, значить, те будуче вже десь — бодай потенціально, існує, значить, воно вже десь і кимсь визначене, значить, воно не минуло.

Але ми вже бачили, на прикладі полк. Пов-

ля, в якому змислі треба розуміти ту неминучість.

На жаль, загально кажучи, мало хто спинявся над тим обмеженням поняття неминучости, що ясно випливає з віщувань ясновидців.

І таким чином, фаталізм почав охоплювати все ширші кола в и щ о ї культури, і то не тільки позитивістів та матеріялістів, що взагалі відкидали духовий світ, зводячи все до виявів матерії, але навіть і психологів що відрізняли дух від матерії.

Під назвою наукового детермінізму, давній фаталізм в новому одязі захоплював все ширші кола людей, що студіювали, що думали, людей, що були мозком і духовим мотором зах. європейських націй, людей, що своїми писаннями, лекціями, розмовами впливали на спосіб думання й поведження широких мас, які хоча й не мали самі охоти ані можливости заглиблюватися в наукові розвідки, зате залюбки читали талановиті книжки, в яких популяризувалися здобутки нових дослідів.

Таким чином, залізні закони причиновости із світу матерії були остаточно перенесені в царство духу, але — ніби на потіху! — додано до них ще й не менш залізні закони постійної еволюції та поступу.

Ті, що йшли за новою фізикою та зв'язаною з нею механічною світоуявою, всі оті наслідувачі Кеплера, Галілея і Ньютона, твердили що в минулому були тільки неуцтво, хиби, недосконаленість, і що людство постійно й нестримно — не м и н у ч е — йде все вперед, і що напереді, в тому непереможному ході людства, жде його всезнання, міць та всестороння досконалість.

Тепер ми знаємо, скільки оманної ілюзії саме в цих твердженнях людей, певних своєї непомильності. Археологічні відкриття останніх десятиліть вказують нам на існування давніх високих цивілізацій, які безслідно зникли, але залишили деякі докази, що у них не панувало неуцтво (про це мій нарис «Атлантида — фантазія поетів чи історичний факт» в ЛНВ, 1925 р.).

З другого боку, якщо в царині техніки ми дійсно можемо констатувати великий поступ, майже ніякого поступу не помічається в царині етичного життя чи моралі. Досить пригадати собі все те, чому ми були свідками за останні 35 років, хоча б на українських землях!

Але в XVIII в. віра в неминучий поступ зробилась була вірою всіх тих що вважали себе передовими людьми. Тільки вона підтримувала Кондорсе, коли він, ховаючись на горищі від якобінців і тримаючи коло себе наготовлену отрую, поспішався закінчити працю про... саме про неминучість поступу. Вольтер твердив, що розум за останні двадцять років прислужився більше справі поступу, ніж фанатизм п'ятнадцяти попередніх століть. Тому й християнство вважалось за присуджене зникнути. Французька революція інакше й не розуміла поступу, як знехристизування.

Дев'ятнадцяте століття намагалось обґрунтувати теорію неминучого поступу якнайнауковіше. Найбільш типові в цьому відношенні Конт і Маркс.

Для Конта поступ — це натуральний природний факт, він кориться не людській волі, а законам природи.

Наука Маркса про поступ ніби відрізняється від Контової науки, але по суті з нею не розходиться. Історія, мовляв, веде до вдосконалення, але шляхом діалектики, себто шляхом постійної боротьби та обопільного нищення суперечних засад. Замість Контових законів природи у Маркса фігурують не менш могутні закони господарського розвитку.

Але і Конт, і Маркс сходилися на переконанні, що кожний день, без особливих зусиль з нашого боку неминуче веде нас від гіршого до кращого і наближає нас таким чином до вдосконалення (чи не звучить це іронією тепер для нас, коли ми згадаємо про ті «вдосконалення», що їх зазнала Україна під ярмом марксистів?).

Роля особистости при цьому або цілковито заперечується або зводиться до нуля.

Не треба, проте думати, що таке фаталістичне наставлення було тільки в творців пізнішого соціалізму та демократизму, які знайшли своїх вірних учнів і в українській передреволюційній інтелігенції, твердо переконаній, за словами вчителів, що Україна, шляхом неминучого поступу та еволюції, без особливих зусиль і жертв, дійде своїх національних ідеалів; ми знаходимо його і в такого стовпа консерватизму, як Де Местр, який думав, що «зовсім не люди ведуть революцію, а революція послуговується людьми...»

Бонапарт, на його думку, був тільки «наймитом долі».

Політика, глузував Ремі де Гурмон, залежить від державних мужів приблизно так, як час від астрономів. Клемансо, в передмові до свого підручника історії для шкільного вжитку так висловлювався:

«Автор накреслив у загальних рисах історію народу, бо він переконаний, разом із майстрами історичної науки, що історія країни не висловлюється в чинах та руках кількох осіб...»

Як дивно нам тепер це все здається, нам що бачили на власні очі вплив на історію та події цілого світу таких особистостей, як Ленін, Сталін, Гітлер, Мусоліні, Черчіль, Рузвельт...

Проблема «коли б» в історії вже давно займає дослідників. І то не тому, що вона дає можливість марно й довго фантазувати, а саме тому, що вона заперечує фатальну неминучість подій і виказує їх випадковість.

Французький філософ Ренувьє написав навіть спеціальний роман «Укронія», яким виявляє всю вагу проблеми «коли б» в історії.

«Укронія» — це вигадана історія, — історія, якої ніколи не було, так само, як «Утопія» — країна, яка ніколи не існувала. На жаль, Укронія Ренувьє далеко менш знана й популярна, як Утопія Томаса Мора. Укронія описує розвиток європейської цивілізації, який міг би бути, коли б, наприклад, в середніх віках перевагу було віддано не релігії (вірі), а розумові.

Окрім другорядної цілі — протиставити одному ідеалові цивілізації другий — твір Ренувьє переслідує ще й іншу, важливішу мету: зруйнувати не теоретично, а конкретно, переконливими прикладами, фаталістичну концепцію історії, як процесу, що в ніякому разі не міг би розвинутися інакше, ніж розвинувся. Ренувьє в своєму творі дуже ясно виказує, що розвиток подій, відмінний від зареєстрованого, не тільки був можливий, але й логічно послідовний та переконливий.

В позитивістично-матеріалістичному світі доти не визнавалося існування якоїсь речі, аж поки

хтось не був в стані представити її моделі. Так і Ренан свого часу писав, що сучасна йому наука не може припустити можливість будьякого явища, поки його не буде відтворено дослідним методом. Ренувье відтворив в лябораторії свого мозку світ європейської цивілізації, який міг би бути, але якого ніколи не було — і в тому його велика заслуга.

Зрепшто, сучасна нам наука знає вже дуже добре, що існує й на небі й на землі багато явищ, яких ніколи не вдасться відтворити в лябораторіях, і все ж з їх існуванням приходиться рахуватися.

Сучасна наука вже визнає, що, поруч твердого світу залізних законів природи, існує ще й цілий світ непередбачених випадків і вийнятків, які підлягають не необхідності причинового зв'язку, але — творчості, яка характеризує всяке життя в відмінність від мертвої матерії. Досить тут згадати модерну фізику так званих квантів, що відкидає абсолютний детермінізм, а дотримується теорії ймовірності, за якою одна причина може мати кілька наслідків, а не один, як думали перше.

Для матеріалістів що ще живуть віджилими уявленнями минулого, живий організм — це звичайна собі машина, яка кориться законам всесвітньої механіки. Але вони забувають, — казав Бергсон, — що машину ми можемо розібрати на часті й знову її скласти, і машина працюватиме далі, як працювала. А живий організм, що складається з різних змеханізованих частин, має в собі ще й життя, що виявляється в творчості, і що, покинувши організм, залишає його раз на все непридатним до будьякої діяльності. На життя

особи не можна дивитися, як на зміну різних станів, що приходять один на зміну другого, як причина і наслідок. Життя неподільне. Якщо ж ми й виділяємо з нього якийсь момент, якимсь одне переживання, ми робимо тільки ментальну абстракцію, якій в дійсному житті ніщо не відповідає.

В своїй діяльності, живий організм кориться не стільки механістичному законові причиновости, скільки творчому чи життєвому порикові, про який писав Бергсон. Але сучасних філософів не задовольняє вже й життєвий порив Бергсона. Так, Радль зазначає:

«Навіть і Бергсон підпав під вплив еволюціонізму. Його життєвий порив, як би на нього не дивитися, це все ще тільки сила природи, — він занадто німий, занадто біологічний; філософія Бергсона ще переповнена дискусіями про всякі зміни, про переходи з одного стану в другий; занадто мало місця в нього відведено історії, особливо історії літератури, науки, політики, в яких панує власна вільна творчість.»

Радль особливо підкреслює значення для філософів студіювання історії, де «сучасність і минуле зв'язані не еволюцією (в якій одна форма переходить в другу), але свобідним чином людини, що вибирає в минулому саме ті ідеї, які їй більш підходять, і на них будує свою дійсність...»

Другий учень Бергсона, Жак Шевальє так само стверджує, йдучи в цьому за Фюстель де Кулянжем, що історичні події мають причини, але не мають законів, бо коряться тільки творчості свобідної волі. Він особливо підкреслює оригінальний неповторний непередбачливий характер кожної події:

«Наші науки, — каже він, — можуть говорити тільки про можливість тих чи інших подій, але не можуть передбачати вибору, що й буде самою подією.»

На його думку, наука досі звертала замало уваги на ролію випадку.

Тим часом, уже Шопенгауер твердив, що «випадок відіграє в кожній людській справі таку величезну ролію, що коли ми намагаємося, ціною величезних жертв, запобігти якійсь небезпеці, що нам загрожує здалека, дуже часто ця небезпека, через новий непередбачений збіг подій, сама по собі зникає... Тому, запобігаючи майбутньому, не повинні ми забігати занадто наперед, але рачувати й на випадок та сміливо зустрічати кожну нову небезпеку...» («Афоризми про мудрість» — 1923, 210).

Але що ж таке випадок?

Італійський філософ Тільгер, в книжці про «Критичний казуалізм», пише:

«Якась дахівка впала з даху: цей наслідок має свої причини — вітер, що зірвав дахівку з місця і жбурнув в порожнечу; а те, що зірвалась саме ця дахівка, а не яка інша, походить від того, що саме вона була слабше зв'язана з своїми товаришками; а що була слабше зв'язана, це залежить від того, що робітник, ходячи по даху, підірвав її і потім не подбав, щоб приладити її, як слід.

«Саме тоді якийсь урядовець ішов хідником, і цей факт має теж свої причини — урядовець щодня ходив в цей час на службу, а що ходив на службу, це залежало від таких і таких обставин його життя і т. д., і т. д.

«Але що дахівка впала саме тоді, як проходив урядовець саме в тому місці, де вона впала, це мені видається — пише Тільгер — випадком, бо в ланцюгу причин, що приводять до падіння дахівки, і в ланцюгу причин, що приводять до появи в тому місці урядовця, нема ніякої необхідності, що наказувала б зустріч цих двох ланцюгів саме в цьому пункті часу й простору.»

Подія «падіння дахівки на голову урядовця» представляється отже, як випадок, що неможливо зв'язати його з жодним з двох вищезгаданих

причинових ланцюгів... Досить, отже, призадуматися над тим, що нам ніколи не вдасться і не може вдатися звести до одного ланцюга причин різноманітність проявів всесвіту, і що кожна подія з'являється перед нами, — і мусить так з'являтися, — як точка схрещення численних, невизначальних причинових ланцюгів, які розум ніколи не зможе зв'язати в єдність єдиного ланцюга, щоб зрозуміти, що в кожному нашому знанні причин все мусить бути елемент випадковості» (с. 95-96).

Отже, — що таке випадок?

Випадок — це ота творчість живого життя, що відрізняє організм від машини і що не хоче і не може вкладатися в сухі формули залізних незломних законів.

Випадок — це заперечення фаталізму, бо хто вірить в випадок, не може бути фаталістом. Фатальне, себто — неминуче, наперед визначене, не може підлягати ніякому випадкові, бо воно, не вважаючи на всі випадки, не вважаючи на будь-які обставини, мусить таки відбутися, бо так йому «на роду написано».

Фаталізм — це неминучість, невідкличність, це пасивне чекання того, що має статися, це інерція і параліза всіх творчих сил, що не мають рації змагатися без надії на будь-який успіх.

РІД У СВІТОГЛЯДІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

Ідея роду, як зазначила Кат. Грушевська в своїй розвідці про Думу про Олексія Поповича, була могутнім чинником української духовости в побуті від найдальшої давнини аж до передодня сучасности.

«Повість временних літ» каже, що українці в XI - XII вв. жили «родами».

Правда, це слово розуміється різно щодо об'єму і щодо правної ваги тих родів, але й ті дослідники, що беруть рід у його найвужчим розумінні, вказують все таки, що він складався з кількох родин під управою старшого і був, між іншим, об'єднаний правом пімсти. Властиво постановою Руської Правди про право пімсти й вказує на обсяг цього староруського роду: право пімсти охоплює батька і синів, племінників — оце й був би звичайний склад тіснішого роду (М. Грушевський «Історія України-Руси» I, с. 357).

Очевидячки, це був — мінімальний склад роду, бож закон у тім часі не диктував обов'язку пімсти, але — навпаки — намагався обмежити число управнених месників. Почуття родової солідарности, певно, простягалось значно поза коло названих родичів, а різні господарські та юридичні зв'язки, як спільне господарство та маєтко-

ві права, як також авторитет і влада голови роду, мусіли робити старий рід в Україні дуже тісно об'єднаним і морально сконсолідованим. А в часах розселення, як завважує проф. М. Грушевський, він, певно, був ще більше об'єднаним. Отже, можливо, що він навіть персоніфікувався, уосіблявся в якомусь «Роді», якому приносилися жертви одночасно з жертвами померлих родичів, і який зближався з Домовиком, або навіть із Долею, від якої залежали живі люди.

Найкращий доказ внутрішньої міцності цього роду — це його живучість: об'єднання окремих родин із неподільним майном під управою голови — переважно старшого в роді, існувало у нас під назвою «дворищ» ще в XIV - XVI вв., зустрічалися подекуди навіть і в XVIII ст., а на Бойківщині існувало аж до большевицького панування.

Вислови цієї родової солідарности та її моралі знаходимо ми ще досі в багатьох наших народніх піснях та в обрядовості, головню весільній.

Адже всільний обряд в своїй основі — це договір двох родів молодого і молодої, який доконують їх голови — старости при участі всіх інших членів одного й другого роду. Ця сторона весільних обрядів, це, як завважив М. Грушевський:

«найбільш повний і дорогоцінний відгомін родового пожиття, який ми маємо в нашій традиції. Не вважаючи на свою фрагментарність, на поміщення з іншими мотивами, він доносить до нас не одно з тих старих, допереселенських часів, коли родово-племінні відносини були підставою соціального ладу, моралі і обичаїв». (М. Грушевський, «Історія української літератури», I, 238).

Ось кілька тих родових тем, для прикладу, що їх наводить М. Грушевський:

Ой, сій, мати овес
На наш рід увесь,

Щоб наш овес рясен був,
Щоб Івасів рід красен був..
А в полі овес рясен,
А в нас ввесь рід красен,
А нашому роду не буде переводу,
Од старшого до меншого,
Суди, Боже, до мизинного...

Ой, роде, роде багатий,
Даруйте товар рогатий:
Даруйте, роде, овечки,
А ви, сестрички, телички,
А ви, сусіди, намітки,
А ви, братіки, коники.

(Мат. Укр. Етн. НТШ, ІХ, 167)

Обидва роди, які зав'язують новий подружній зв'язок між двома своїми молодими членами, підкреслюють на кожному кроці добровільний, радісний, веселий (тому воно й «весілля») характер цього союзу, що творить новий зв'язок між двома заприязненими, спорідненими родами, скріплює й затісняє їх відносини. Це маніфестують особливо жінки — «сторожі домашнього вогнища і його мирного життя», як їх називає М. Грушевський (Іст. укр. літ. I, с. 243). Такий характер має, наприклад, поява «світилки», дівчини з роду молодого, яка приходить, як заложниця чи обмінниця на чолі поїзду молодого, гарантуючи, що рід, віддаючи свою дівчину, може дістати собі іншу дівчину навзаєм. Ще виразніше виступає це при тім же акті весільної драми, коли дві свахи, одна з роду молодого, а друга з роду молодої, зустрічаються на порозі хати молодої з хлібом-сіллю і з за-свіченими свічками: ставши правою ногою на поріг, вони цілуються і зліплюють свічки до купи, на знак повного єднання нової пари (Чубинський, IV, 332). При цьому співають:

Мир з миром мировалися,
Дві сванечки цілувалися
На першій порозі, на лютім морозі,
Да зліпили свічки до купки,
Да зведено діти до парки.

(Чубинський, IV, ч. 887)

Яскраво ця ідея роду виступає також при робленні й розподілі весільного короваю.

На весільний коровай складається мука з усього роду і його ліплять жінки-молодиці з усього роду, а при розподілі короваю урочиста церемонія набирає характеру загально-родового причастя до «святого короваю»:

— «Сходися, роде, коровай ся крас».

(Ів. Франко «Приповідки», III, 295)

Обов'язкова форма цього причастя підкреслюється формою розподілу, що в ній нікого не повинно забракнути. В давнину існував навіть звичай засвічувати свічку та шукати по всіх кутках хати, чи часом хтось не залишився без того причастя (Чубинський, IV, ч. 1074). У всякому разі і пізніше старший боярин, що розподіляв коровай, мусів був тричі запитувати, чи всі дістали коровай. Ті, що діставали коровай, звичайно клали на тарілку срібні гроші і обіцяли різні дарунки. До родичів, які чомусь не могли бути на весіллі, молоді або самі завозили пізніше шматок короваю, або відсиляли із сватами. Загальне причастя короваєм мало скріплювати зв'язок нової родини із усім родом.

У давнину увесь рід діставав за дівчину викуп. А рід, приймаючи ті дарунки, ніби ручив за її «чесність» і докази цієї «чесности» звичайно звеселяли увесь рід, бо підносили його репутацію солідарности та родової чести в очах інших родів

племени, а виявлення «нечесности», навпаки, за-
смучували рід і викликали його гнів:

Ой, піду я в луг по калину,
Да вилومлю калинову вітку,
Да застромлю за білу намітку.
Я ж стережуся, я ж бережуся,
Щоб цієї калиноньки (символ дівочтва, Є. О.) не роз-
давити,

Своєї родиноньки не розгнівити.
(Чубинський, IV, ч. 1346)

Або:

Ой, стояла Маруся на ганку,
Ой, краяла червону катанку:
— Ой, до мене, родоньку, до мене,
Не буде вам сороба в мене.
(Чубинський, IV, ч. 1346)

З другого ж боку, якщо в весіллі виявляється й підкреслюється ідея родової солідарності, то в піснях про людину, **відірвану від роду**, виявляється цілком виразно ідея, що поза родом немає людині порятунку:

Ой, тим же я погибаю,
Що роду не маю..

Незвичайно гостро й безоглядно, як висловлюється проф. М. Грушевський, цю ідею виявляють деякі варіанти думи про бурю на Чорнім морі. Праведний гнів Божий настає на морі грішних людей. Вони потопають і в останній хвилині сповідають свої гріхи, каються й зарікають, що коли б порятувалися, ніколи б більше так не грішили. Одначе, рятує їх не щирість каяття, а те, що в цей критичний момент може заступитися за них перед Богом їх рід. Серед цих людей два брати сповідають низку гріхів, що на погляд українського народу тих часів були найтяжчини:

Що ми, як у охотне військо виряжались,
Од отця-матері прощення не приймали,
Да старую матусю ми од себе стременами одпихали,

Старшого брата у себе за брата не мали,
Сестру середульшу марно зневажали,
Близькому сусіді хліба й соли ізбавляли,
Проти Божих церков їжджали —
Шличків із голів не здіймали,
На своє лице хреста не клали,
Да по вулицях кіньми вигравали,
Да проти себе нікого не стрічали,
Діток малих кіньми розбивали,
Крес християнську на сиру землю проливали...

Проте, зложивши покуту і відкликавшись до «отцевої-материнної молитви», пообіцявши за свій порятунок отця-матір «чтити-поважати», вони знаходять ласку Бога:

Став Господь милосердний їм помагати,
Стало Чорне Море утихати,
Стали ті два брати к берегу припливати,
Стали за білий камінь рученьками брати
Да на край вихожати...

Натомість третій подорожній гине, «помирає», — і то не тому, що був більш грішний, — навпаки, про його гріхи дума нічого нам не каже, — але він «безрідний і безплемінний», «чужа-чужениця». Він не має за собою родичів, з якими міг би принести Господеві колективну молитву-покуту; він не знає батьків і не може відкликатися до їх молитви; не має роду і не може приректи покуту, вигладження своїх гріхів послугами родові:

Добре, отець і мати, нам було на Чорному Морі гуляти,
Тільки недобре було. отець і мати, чужому-чужениці на Чорному Морі потопати,
Йому опрощення ні від кого прийняти
І на чужині порятунку дати.

М. Грушевський в своїй «Історії української літератури» (т. IV, ст. 660-666), навів багато ще інших прикладів із українських дум і пісень того значення, що український народ надавав родові в

житті кожної окремої людини, і нема потреби тут довше над цим спинятися. Зазначимо тільки, що й народні приповідки, згідно з піснями, твердять, що «хто виречеться роду, того й рід виречеться», бо «нема більшого гріха й сороба, як вирікатися свого роду» (Ів. Франко «Приповідки», I, с. 186), і «якби я вирікся тата-мами, то мене й Бог вирікся б» (там же).

Відповідно до цього, злочин супроти роду тяжко карається, — а що може бути більшим злочином супроти роду, як відмова його продовжувати? Тому, якщо молодих, що беруться продовжувати рід, весь рід святкує, вшановує, величає, до неодружених і бездітних ставиться з великим осудом: «Нежонаті і невіддані, взагалі бездітні, люди не поступають царства, бо за них нема кому молитися...» Ті ж, що умисно спричинюють собі безплідність, підлягають найважчим карам. Цій темі присвятив був свого часу В. Гнатюк спеціальну розвідку «Пісня про неплодну матір і ненароджені діти» в «Записках» Львівського НТШ (т. 133), і на ній ми теж спинятися не будемо.

З усього вищенаведеного випливає цілком ясно велике значення ідеї роду в духовості українського народу. Іноді ця ідея обмежується до рамок вужчої родини, що складається з батька-матері і дітей — братів і сестер, але часто вона виявляється і в ширшій концепції, що охоплює не тільки дальших родичів, але навіть і сусідів, ближчих і дальших, поширюючись зрештою аж до меж національного солідаризму.

Цей процес слідно протягом всієї історії українського народу, і його дуже влучно підмітив

свого часу О. Ольжич, поклавши в основу свого розуміння українського націоналізму:

«Цей міт роду, як ми його назвали, можна історично ствердити, як великий рушій української свідомості, і знайти в ньому притаманне українське схоплення суті національної спільноти. Так українське розуміння відрізняється від державного (романського) та природничого (кров) германського розуміння істоти нації, як відрізняється воно теж від панівного територіяльного патріотизму, який знало недавнє минуле. Є в ньому момент походження, схоплення більш містично, нематеріально. Поняття роду ховає в собі теж ідею покликання роду.»

Таке розуміння роду, як національної спільноти спільного походження, знаходимо ми вже в стародавньому літописі: «Ми — от роду руского».

Проглядає воно і в «Слові о Полку Ігоревім», що говорить про Русичів, як — про «Дажбожих внуків», і в пізніших виразах козацьких часів — «козацького роду», «чесного роду», «славного роду» і т. д. Всі вони виявляють один і той самий струмінь психічної солідарності, що його корінь знаходиться в ідеї старо-руського роду, зв'язаного в своїй солідарності правом і обов'язком кривавої пімсти, в якій «один за всіх і всі за одного».

З часом свідомість цього права і обов'язку, — головню під впливом християнства, — значно слабне, але не тільки не затрачується, а ще й поширюється далеко поза рамки властивого роду, що набирає все більше рис не тільки кровного, а в великій мірі і духового зв'язку, наближаючись до сучасного нам поняття національної спільноти, як духової єдності і солідарності супроти спільного минулого, спільних завдань сучасного і спільних ідеалів будучого. Цей процес мусів бути дуже повільним, але він полишив помітні сліди в пам'ятках народньої творчості, і найбільш за все в уже обговореній нами частинно весільній обря-

довості, де, замість традиційного роду, пов'язаного тільки кровним зв'язком, виступають усе частіше «сусіди», себто члени спільної сільської громади:

«Молода запрошує на весілля всіх сусідів, або і все село, і ці сусіди титулюються по традиції родом.» (М. Грушевський «Істроія України-Руси», I, 358).

«Правдоподібно, — писала також Кат. Грушевська в «Первісному Громадянстві» (Київ, 1926 I, с. 7) про пізніший рід, об'єднаний у т. зв. «дворищі» XIV-XVI стг., — цей «рід» не складався з самих тільки кровних родичів, але і з чужих елементів, адаптованих. Але це не могло зменшувати його єдності. Всюди, де громадське життя опирається на родову організацію, ідея роду має тенденцію підноситися понад зв'язок крові і, на певних умовах, цей тісний рід приймає до себе чужих і дивиться на них, як на своїх. Але в кожному разі єдність такої громадської цілості велика і мусить виростати в свого роду моральний закон.»

Я вже згадував про незвичайно важливий момент весільної, як дехто висловлювався, літургії, коли відбувається розподіл і споживання «святого» коровай, як своєрідне причастя всіх членів роду. В пізніші часи в цьому родовому причасті беруть уже участь не тільки родичі, але й всі присутні на весіллі, що ставали членами роду, кровно до роду не належачи.

І в козацьких думках, особливо в такій, як «Дума про бурю на Чорнім Морі», що в них відбивається ще дуже ясно ідея роду, бачимо ми, що в переліку пріхів супроти роду, знаходиться й гріх супроти сусідів:

Як я дома проживав
Відних сусідів з хліба-соли збавляв...

Так поволі ідея роду шириться і набирає значення спільного походження вже не стільки фізичного, як духового — від родичів до сусідів, від

сусідів до земляків, від земляків до національно свідомих співгромадян...

І цікаво, що в цьому процесі, навіть і такий специфічно родовий термін, як «батько», теж набирає в українського народу особливого, тільки йому притаманного значення — не тільки старшого в родині, чи в роді, але й провідника, старшого своїм духовим досвідом і розумом, в різних «братствах», не тільки церковного, але й військово-лицарського, або навіть і економічно-добутового характеру (різні артілі, чумацькі валки тощо), що в них «братчики» тісно в'яжуться між собою почуттям взаємної солідарності та слухняності й пошання до свого батька-отамана.

«Батько — це той, що дає підвладному певність, що він, підвладний, є членом роду» (Ю. Липа. «Призначення України» ст. 182).

Український націоналізм, що поклав у підвалини своєї ідеології національний солідаризм, фактично спирається на дуже давню — і чисто українську — традицію й ідею солідарності роду — людей спільного походження, які заступили давній кровний зв'язок чисто духовим і ідейним зв'язком пов'язання між собою як у Т. Шевченка всіх «мертвих, живих і ненароджених» українців, що визнають себе приналежними до одної, всім спільної, соборної української нації.

ГЕНІЯЛЬНІ ДІТИ

Коли ми говоримо про геніїв, відчуваємо якусь мимовільну пошану, якийсь подив: щось незвичайне, незрозуміле, щось божеськи-творче з'являється тоді перед нами і дає світові вияви ще незнаної досі краси чи невідомої досі сили. З кожним генієм в'яжеться незрозуміла нам таємниця: звідки походять у нього ті невичерпні сили духа, що підносять людину, яку ми звемо геніяльною, на недосяжні вершки творчости, що робить її богоподібною?

Гете і Едісон, один геніяльний поет, а другий геніяльний винахідник, говорили, що генії — наслідок 2 відсотків вродженого таланту, а 98 відсотків впертої над собою праці та скерованої і концентрованої на визначену ціль уважності. І ми могли б їм повірити, наколи б мали справу тільки з дорослими геніями. Але про яку вперту працю й сконцентровану уважність можна говорити, коли перед вами нараз з'являється якась геніяльна дитина, — що говорить речі неприступні й дорослій талановитій людині?

Стоїмо тоді перед таємницею, що чарує нас і інтригує. І то тим більше, що коли ми приглядаємося до батьків тієї дитини, то в більшості випадків спостерігаємо, яка безодня ділить духові сили тих, зовсім таки не геніяльних, батьків і духові

сили геніяльної дитини, що ніби з неба впала в оте своє родинне оточення.

Так, ніби з неба...

Для матеріялістів, що дивляться на мозок, як на своєрідну машину, що «продукує» думку, факт існування чотири- чи п'яти-літніх дітей, у яких мозок не міг розвинутися навіть до розмірів мозку найзвичайнісінької середньої людини і які, проте, виявляють себе вже готовими геніями, не можна знайти ніякого вияснення. Бо геніяльні діти служать найпереконливішим доказом того, що мозок може служити дуже добрим знаряддям, інструментом, приладом для виявлення творчої думки, як телефон для порозуміння між двома співрозмовцями, але сам мозок насправді нічого не творить. Справжній творець знаходиться десь поза мозком, так само, як співрозмовець знаходиться десь поза телефонним апаратом. Дуже часто телефон необхідний для скорішого й кращого порозуміння, але коли нема кому порозуміватися, телефон мовчить.

В 1900 р. на Конгресі Психології в Мадриді відбувся концерт, на якому виступив Петіто Аріоля, хлопчик трьох з половиною років, що грав на піаніно, імпровізуючи власні мелодії. Відомий французький вчений, психолог Шарль Ріше, видрукував з цього приводу спеціальну розвідку, в якій, між іншим, згадує, що цей самий Петіто грав також перед еспанським королем і королевою шість власних творів, які тут же були записані, бо сам хлопець не вмів ані читати, ані писати, ані тим менше знав ноти.

Про саму творчість маленького хлопця Шарль Ріше так висловився:

«Коли Петіто починає імпровізувати, йому ніколи не бракує надхнення і дуже часто він знаходить незвичайно цікаві мелодії, присутнім зовсім невідомі. Є в них завжди інтродукція, середня тема і фінал, закінчення. Крім того, в усій грі помічається така різноманітність, таке багатство звуків, що вони могли б здивувати і в професійного музики, а в дитини трьох з половиною років вони просто вражають...»

В 1911 р. увесь Париж був захоплений концертами симфонічної оркестри, якою диригував Віллі Фереро, що мав тоді... п'ять років. «Ле Журналь» писав з цього приводу: «Віллі Фереро викликає подив Парижа своєю певністю, уважністю, мистецтвом і фантазією, з якою він диригує оркестрою...»

«Л'Ентрансіжан» в числі з 22. червня писав:

«П'ять років, і навіть того менше. Довге каштанове волосся, що кучерявиться, і повне обличчя, як у купідонів Буше. Мої приятелі бачили його, як він із непорушним спокоєм і подивугідним авторитетом керував оркестрою. Я ж бачив його в його батьків, в світлій кімнатці, обклесній квітчастими шпалерами, яку він наповняв рухом здорового хлопчини. Ніщо не зраджувало в ньому геніяльної дитини. Він зовсім не пишався своїми заслугами і навіть не думав про свої успіхи.

Я взяв собі на коліна найменшого в світі диригента оркестри, а він мені:

— Розкажи мені казку, добре? В понеділок я виїжджаю звідси. Який я радий! Я їду до Торіно, де побачу бабусю і диригуватиму в концертах класичної музики, — це краще, як оті вальси та шансонетки...

— Хто ж тобі найбільше подобається споміж тих, яких ти знаєш?

— Я дуже люблю симфонію Гайнда і марш з «Тангойзера», але особливо мені подобається «Танець Аніти» Гріга. Я чув його в Канн, в одному класичному концерті з татом і я йому тоді сказав: «Треба, щоб я це вивчив, я хочу це диригувати. І тато мене навчив, і я буду диригувати цей танець на виставці в Торіно...»

Молодий диригент злазить з моїх колін і починає бавитися з дерев'яним негром, а його батько й мати опо-

відають, що, маючи тільки рік від народження, він уже знав напам'ять чимало довгих музичних творів і біг на сцену вітати публіку після того, як батько й мати закінчували там свої виступи.»

1949 р. концертувала в Буенос Айресі, диригуючи симфонічною оркестрою, Джанелля дель-Марко, дівчинка п'яти з половиною років, яка перед тим виступала з великим успіхом, перше в Римі (Театр Адріана), а потім в Мадриді. Вона, як писав буенос айреський часопис «Ель Мундо»,

«не знає нот і не вмє грати на ніякому інструменті... Її граційність, симпатична оквавість, русява дитяча краса дають не менш насолоди, як різні симфонії... А все ж збуджує деяку тривогу думка, що для геніяльності не треба вже, як казав Гете, «довгої тривалості». Як здається, геніяльні діти ростуть в Італії після війни, як гриби після дощу.»

В березні цього року диригував у Буенос Айресі симфонічною оркестрою другий маленький італієць — П'єріно Гамба, 13 років. Батько молодого диригента оповів місцевому часописові «Іль Джорнале д'Італія» його історію:

«Коли я був хлопцем, вивчав скрипку, але, побачивши, що з того нічого надзвичайного не вийде, залишив і віддався торгівлі. Але пристрась до музики в мене залишилась і, коли П'єріно скінчив 9 років, 5. вересня 1945 р. посадив я його за піаніно. Вже три місяці пізніше П'єріно грав перцу симфонію Бетховена, переписану для піаніно, і виявляв нахил до диригування. Мені пощастило зібрати 18 оркестрантів з Королівської Опери і П'єріно, на загальне здивування, витримав перший іспит диригента оркестри. Про це довідався М. Скалера, відомий кінематографіст, який заангажував мого сина до фільму «Велика Зоря». А 3. січня 1946 р., себто точно чотири місяці після початку студій, П'єріно вже диригував оркестрою в Базиліці Масенція в Римі, після чого з усіх сторін пішли запросини і контракти...»

Буенос Айреська «Ля Пренса», відома своїми суворими музичними критиками, рецензуючи ви-

ступ П'єріно Гамба в Буенос Айресі, писала 16. березня 1950 р.:

«П'єріно Гамба виявляє незвичайну пам'ять. Він дирижує оркестрою без партитури з абсолютною певністю, з тонким музичним відчуттям, точністю і ясністю батуги і гнучкістю та виразністю лівої руки, що визначає й передає оркестрі його чуйність підрустка, що перейняла зобов'язання виявити емоції архітворів романтичної музики. П'єріно осягнув від оркестри, знаяддя гнучкого й дисциплінованого, те, чого хотів, щодо сили й ритмічної різноманітності та звукових відтінків, і здобув від публіки голосні оплески, до яких приєдналася й оркестра...»

14. травня 1950 р. дав свій перший концерт на піаніно сьомилітній Роман Рудницький, син визначного нашого диригента і композитора Антона Рудницького та відомої оперової співачки Марії Сокіл, що тепер перебувають у ЗДА. У виданні американського щоденника «Томс Рівер Ньюс» з 19. травня читаємо з цього приводу:

«Роман мав поважну програму, яка могла б дати призначення й дорослому артистові. Вона складалася з двох великих композицій Баха, з сонати оп. 49, Бетховена; трьох мініатюр із українських пісень Барвінського (Коліскова, Танок і Дума), а крім того, з творів Лабунського, Скота, Гайдена, для яких оркестрову частину батько, Антін Рудницький, грав на другому фортепіані. Сьомірічний хлопець відіправ всю програму з найбільшою легкістю, певністю себе й рівновагою справжнього ветерана концертних залів, Ніколи не було й знаку нервовості...»

Часопис згадує, що батько, розмовляючи про талант свого сина, зазначив, що він має ятєсь вроджене відчуття, щось в роді «шостого змислу», що дає йому зрозуміти досконалу якість звуку без допомоги інструменту, а крім того хлопець має дуже сильну пам'ять, завдяки якій моментально схоплює мелодії. («Свобода» — 3. червня, 1950 р.)

Відходячи трохи від сучасного до минулого, пригадаємо собі, що й Бетховен, без огляду на ду-

же несистематичні й безладні студії з різними маловартісними вчителями, маючи одинадцять років, заступив свого вчителя, маестра Готлобне-ефа, в грі на органі, а рік пізніше був призначений заступником директора державного театру. Гендель, хлопцем 10 років, komponував уже духовні пісні, які виконувалися в церкві в Галле. Відомо, що Моцарт почав свою музичну кар'єру з чотирьох літ, коли виконав одну велику сонату, а на одинадцятому році він уже скомпонував дві опери «Фінта сімплісе» і «Бастієн і Бастієнна». Маєрбер, відомий французький композитор, автор опер «Африканка» та «Гугеноти» (називаючи більш відомі) почав концертувати від 6 років життя. Паганіні, геніяльний скрипаль, викликав загальне захоплення слухачів, починаючи з першого свого концерту, який дав, маючи 9 років, у Генуї.

Відомий італійський композитор і один з найбільших світових піаністів, Джованні Стамбаті, почав давати концерти 5-літнім хлопцем в палаці князя Лучіяна Бонапарта; 6-літнім хлопцем уже давав публічні концерти, співав у церкві і скомпонував свій перший твір церковної музики. Не маючи ще 15 років, Стамбаті зустрівся в Римі з Лістом, який відразу зрозумів, що за великий талант має Стамбаті, і зробив його своїм найулюбленішим учнем. Він доручив йому диригувати свою «Дантову Симфонію» і коли хтось зауважив, що Стамбаті ніколи перед тим не диригував оркестрою, Ліст відповів:

— Стамбаті починає там, де багато людей закінчують.

Зрештою й Франц Ліст належав до тієї ж категорії незвичайних людей, що виявляють свою

геніяльність ще в дитячих роках. Оповідують про нього, що шостилітнім хлопцем він часто залишав свої дитячі гри, щоб споглядати з захопленням олійний портрет Бетховена:

— Хочу бути таким, як він.

Коли нарешті, після безконечних прохань, батько дозволив йому студіювати піаніно, він так віддався цим студіям, що тяжко захворів і ледве не вмер. Але й в нестямі маячення, музика його переслідувала і супроводила. Перші концерти Ліст почав давати 9-літнім хлопцем. А 10-літнім хлопцем отримав від свого обожуваного Бетховена, що в свою чергу захопився незвичайним молодим музикою, благословенний цілунок, найкращу нагороду й найкращий поштовх до дальших студій і успіхів. Коли мав 13 років, Королівська Опера в Парижі виставила його першу оперу, і захоплені слухачі понесли молодого композитора в тріумфі серед грому оплесків.

Сарасат уже в 11 років виявляв ту свою незвичайну чистоту звуку й стилю, що зробили з нього одного з найбільших скрипалів наших часів. Сен-Саенс дав свій перший концерт, коли мав 11 років, а коли мав 16 років, у Парижі виконали його першу симфонію.

Але залишімо музиків і звернімося до малярів.

Гірляндайо, якому віддали були на вчення малого Мікель Анджелио, коли учневі минуло 8 років, відмовився його далі вчити, бо, мовляв, учень уже й так перевищив вчителя. Французький маляр Марсель Ляваллярд виставив свою першу картину в Сальоні, коли мав 12 років.

Паризький щоденник «Фігаро» в січні 1935 р. повідомив про югославського 7-мілітнього хлопця Совака, який зробив виставку сотки своїх об-

разів, акварель та олійних, виконаних дійсно помистецькому.

12. серпня 1873 р. жорстока смерть вихопила з життя десятилітнього хлопця Ван де-Кефггора, що залишив після себе 350 образів, поміж якими, як запевняє Адольф Сіре, член Бельгійської Академії Мистецтв, було чимало таких, що під ними могли б підписатися Коро, Сальватор Роза, Діац і інші. Другий критик, сам маляр, Ріхтер, блискучий французький кольорист, побачивши випадково яку двадцятку образів геніяльної дитини, поздоровив її власника з такою гарною колекцією ескізів Теодора Руссо, — треба було чималих зусиль, щоб переконати його, що він має перед собою творчість малого хлопця, а не відомого мистця. Він тоді не міг втримати сльози жалю про такий зарано втрачений талант.

В 1934 р. було зроблено в Іннсбруці виставку картин 14-тилітньої Розвіти Біттерліх. Цю виставку було зорганізовано з ініціативи професорів місцевого університету, філософів та критиків мистецтва, які були захоплені, як писалося в часописах, «надприродною силою незвичайної артистки, в якій ніби було дві душі: одна тихенької, скромної дівчинки і друга — справжньої демонічної натури».

Що особливо вражало всіх дослідників «явища Розвіти», як тоді висловлювалися, це те, що Розвіта малювала свої архітвори (їх інакше й не називали!), не отримавши жодних лекцій ані з рисунку, ані з перспективи, ані з теорії малювання, ані з естетики, ані з історії мистецтва. Вона не мала уявлення ані про існування якихось там стилів, відмінних мистецьких шкіл, чи напрямків, і коли її запитували, чому вона сприймала чи

виявляла якусь ідею так, а не інакше, вона тільки широко розплющувала очі, не знаючи, що відповідати. За проф. Манфредом, що спеціально займався мистецтвом Розвіти, її творчість — «наслідок не студій чи навчання, але внутрішньої візії...»

Другий німецький критик мистецтва — Вольф Людвік Штайн, якого я зустрів в Асоціації Зак. Журналістів в Римі, порівнював твори Розвіти з творами Греко та Гойя. Він, між іншим, писав:

«На превеликий жаль, неможливо віддати навіть приблизно тієї жахливої сили, що виявляється, напр., у «Воскресінні Мертвих», де покійники хапаються своїми метафізичними пальцями за розкуйовджену й порепану землю поміж хрестами, що падають, і будинками, що хиляться. Малюнок «Божевільний», зроблений апокаліптичними жовто-червоними мазками, дорівнює пекельним гротескам Гойя. І подумати тільки, що це — творчість маленької дівчинки, що мала тоді 12 років!»

Від малярства перейдімо до літератури й науки.

Відомо, що Тарас Шевченко почав складати свої опезії дуже рано, але від тих ранніх поезій до нас нічого не дійшло. Леся Українка почала писати на дванадцятому році життя, — це вже час, що нас не цікавить.

Віктор Гюго, великий французький поет, маючи 13 років життя, був уже нагороджений за свої поезії літературною премією на конкурсі в Тулюзі. Його тоді назвали «незвичайною дитиною», але фактично дитиною він уже не був.

Натомість маємо ми Михайлину Шедід, що не вмє ні читати, ні писати, а зробилась уже поеткою світової слави. Її книжечка, що з'явилася 1951 р., під назвою «Мала книга» Мішеліни Шедід, коли дитині було всього чотири роки, викли-

кала справжню сенсацію: американський журнал «Ляйф» вислав до авторки аж чотири телеграми по 100 слів кожна з захопленими поздоровленнями. «Таймс», що друкується в 7-ми мільйонах тиражу, хотів помістити на першій сторінці світлину малої поетки, але батьки її відмовилися від такої реклями, вважаючи її шкідливою для дитини. Один американський видавець зажадав дозволу для перекладу книжки Шедід в тиражі 10.000 примірників. Поетичні візії молодої поетки, що, як ми зазначили, ще не вміє писати, списано з її слів стенографічно. Батько Шедід — француз, уродженець Лібану, що працює асистентом проф. Куріє в Медичному Інституті Франції (в Парижі). Сама Мішеліна — прегарна дівчинка, русявка, з дуже великими, блискучими очима.

Геріх Геннеке, народжений в Любеку в 1721 році, почав говорити майже від дня народження. Маючи два роки життя, він уже знав три мови. В кілька днів він навчився писати і вправлявся в красномовстві. Двох з половиною років він витримав іспит із географії та історії. Помер 17. червня 1725 р., на п'ятому році життя, висловлюючи надію, що буде жити на другому світі.

Американець Вільям Сідіс умів читати й писати, коли йому було заледве два роки. Чотирилітнім говорив уже чотирма мовами, а на 12 році життя був прийнятий до Технологічного Інституту в Масачусет, де звичайно приймають студентів по скінченні 21 року життя, і тримав там, на здивування всіх професорів вищої математики, виклад про четвертий вимір простору.

Гос де-Брунсвік почав розв'язувати складні математичні проблеми від 3-го року життя. Славнозвісний інженер Еріксон уже з дитинства вияв-

ляв такі знання механіки, що 12 років від народження був уже призначений шведським урядом на інспектора морського каналу, де він керував працею 600 робітників. Умер у 1629 році.

Юнг, який винайшов теорію світлових хвиль, з найменших років виявляв незвичайні інтелектуальні здібності: в два роки вільно читав, а на восьмому році знав ґрунтовно 6 мов. Вільям Гемілтон трилітньою дитиною вивчив старожидівську мову, а на 13 році він знав уже 12 мов. Коли він мав тільки 8 років, він дивував усе оточення своїми знаннями, і один ірландський астроном сказав тоді про нього: «Я не знаю, що з нього вийде, але він уже й тепер перший математик».

Жан Пилип Баратьє, народжений в 1721 р., в Швабаху, помер в 1740 році. Сьомилітнім хлопчиною він знав мови: німецьку, французьку, латинську і давньожидівську. Два роки пізніше він склав словник трудніших слів. Тринадцятилітнім хлопцем він переклав з жидівської мови на французьку Подорож Беньяміна Тюделя, а рік пізніше був уже магістром Університету в Галле.

Ці приклади можна було б помножити подвійно і потрійно, але ми не хочемо втомлювати ними читача.

Думаю, що й наведених досить, щоб установити з певністю, що виявлення таких незвичайних здібностей з раннього дитинства ніяк не дозволяє припускати твердження матеріялістів, що розумові й душевні здібності — це породження мозку, чи взагалі організму. Навіть коли б припускати, що значну роллю відіграє тут спадковість (але в величезній більшості випадків інтелектуальна якість батьків та дідів тих геніяльних дітей виключає таке припущення), все ж залишалось

би незрозумілим, в який спосіб ледве сформований дитячий мозок міг би породжувати такі незвичайні сили, такі незвичайні таланти, що ми їх зустрічаємо у т. зв. геніяльних дітей.

Можна себе запитати, в який спосіб Жан Баратьє міг виявити просто із коліски таку колосальну пам'ять, таку здібність асиміляції знання, яка видається незвичайною й у талановитих людей. Хто пробував вивчати латинську чи давню жидівську мову, знає, скільки треба зусиль і втом, щоб протягом довгих років опанувати ці мови, а Баратьє їх опанував на сьомому році життя та ще й разом із німецькою, теж не легкою.

Тут доводиться приймати до уваги цілком інші, відмінні гіпотези, що стоять у тісному зв'язку з вірою, що наше існування на землі тільки один із етапів безконечного життя невмирущої душі, яка, в рідких випадках геніяльних дітей, як і в деяких інших, ще рідших, — зберігає пам'ять колись набутого знання.

Енцо Джеміньяні, що видрукував у «Іль Джорнале б'Італія» в Буенос Айресі цікаву статтю про П'єріно Гамба, пише в ній:

«Мене не дивує техніка П'єріно. Великий розум, колосальна пам'ять можуть дати несподівані наслідки. Але мені здається понадприродним, божеським, що хлопцеві 13 років може надавати свого власну інтерпретацію симфонії Бетховена, що він може наблизитися, зрозуміти, увійти в звукові таємниці людини такої незвичайної, просто стихійної сили, що про її музику Гете казав, що вона породжує захоплення, споріднене з жахом. Не розумію, як в 13 років можна інтерпретувати безконечне, бо, як казав про Бетховена Віктор Гюго — «отой глухий, схилений у темряві, відчував безконечне». Як можна в 13 років інтерпретувати розпачливу пристрасність Трістана, всю пристрасність Вагнера, що її навіть ніжне прощання Вотана з донькою не може приглушити?.. П'єріно інтерпретує, віддає, підноситься, коли стоїть на

своєму диригентському підвищенні, до найвищих вершків, де сміється весна з небесною грайливістю Моцарта; де голоси природи лунають з громовою могутністю Бетховена; де останні тремтіння романтизму увічніюють богів музики... Потім П'єріно сходить з свого підвищення і якщо ви дасте йому цукерку, він схилить голову, почервоніє і пробурмотить ледве чутне «спасибі»... Коли П'єріно входить на своє підвищення, накидає своєю волю й авторитет сотці професорів оркестри, звиклих слухатися і критикувати найславніших диригентів. Кажуть, що тут маємо явище фізико-біологічне, явище ніби ненормального функціонування залоз. Геній, мовляв, завжди виявляється в неправильному функціонуванні залоз. Батько П'єріно, може бути, знає про цю матеріялістичну інтерпретацію, але воліє іншу, більш поетичну:

— Я вірю, — каже він, — в переселення душ. Мій хлопець, мабуть, уже десь раз жив, і душа великого музики, великого диригента перетілилась в ньому...

І мені здається, що батько має рацію...

ПРОБЛЕМА ПЕРЕСЕЛЕННЯ ДУШ В СВІТЛІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДІВ

«Свобода», наш найстарший американський щоденник, видрукувала 3. червня 1936 р. таку замітку:

«В індійським місті Делі з'їхались учені та лікарі, щоб дослідити небуденне явище: 9-літня дівчинка Шанті Деві оповідає подробиці про своє попереднє життя. До цих її оповідань спочатку ставилися скептично, переконані, що вона вигадує. Тим часом перевірили, що всі факти, подані нею, правдиві. Вона з закритими очима знайшла дім, в яким ніколи не була, і описала всі предмети, що там знаходяться. Вона передає якнайточніші подробиці з життя зовсім невідомої їй особи, якою вона почувалась, як би продовжувала її життя в іншій формі.»

Ця звістка мене зацікавила, і я почав шукати більших подробиць. Знайшов в італійському науковому журналі «La Ricerca Psichica» («Психічні розшуки») за листопад 1936:

«Призначено в Делі (Індія) комісію з лікарів і науковців, щоб вона простудіювала один випадок реінкарнації, незвичайно цікавий. Іде мова про 9-літню дівчину Шанті Деві, яка ось уже шість років оповідає своїм батькам про «своє попереднє життя». Народжена в Делі, з якого вона ніколи не виїздила, вона часто виявляла бажання побувати в Мутрі, щоб побачити там, як вона казала, свого чоловіка, комерсанта готового одягу. Дитина так настоювала, що батьки зрештою вирішили поінформуватися і мусіли сконстатувати, що твердження

дівчинки відповідали правді. Деякі родичі комерсанта, що його Шанті Деві називала своїм чоловіком, навідалися до Делі. Дівчинка негайно їх пізнала. Тоді й здогадний «чоловік» прибув несподівано, щоб побачити «перевтілюгу». Ледве він увійшов до кімнати, як Шанті Деві кинулася йому на шию, заливаючись сльозами:

— Ось мій чоловік прийшов до мене!

Вона пізнала також свого «сина», якого породила, як казала під час свого «першого життя».

Шанті Деві оповіла подробиці з свого попереднього життя, і вони виявилися правдивими.

Вона народилася вперше 1902 р. і звалася Люджі.

Ці відомості зворушили все місто, і було вирішено зробити ще одну пробу.

Шанті Деві повезли до Мутрі і вона негайно пізнала на залізничній станції всю родину того, кого називала своїм колишнім чоловіком.

Тоді її посадили на візника і зав'язали очі. Вона точно вказала, якими вулицями треба було їхати, і називала, один по одному, всі пам'ятники, які минала. Нарешті спинила візника:

— Ось тут моя хата!

Якийсь дід з'явився на порозі, і Шанті Деві, здіймаючи пов'язку з очей, привітала його:

А ось і мій тесть!

Шанті Деві зовнішньо нічим не схожа на покійну Люджі, але голос, характер і темперамент ті ж самі. Тому вже й колишній чоловік перекопався, що Шанті Деві — його колишня Люджі і хоче обов'язково забрати її до себе.»

На превеликий жаль, історія на цьому кінчається, і ми так і не змогли довідатися, що ж зробила призначена комісія з лікарів і науковців.

Проте, в дальших розшуках ми змогли переконатися, що випадок із Шанті Деві, хоч і як дивний, не єдиний в своєму роді.

Багато з них зібрано в цікавій, науково обгрунтованій книзі французького дослідника Габрієля Делянна «Documents pour servir à l'étude de la Reincarnation» («Документи для студій реінкарнації»), грубій книжці на 408 ст., виданій в 1924 р. в «Біб-

ліотеці Модерної Філософії і Психічних Студій» в Парижі. Тут на стор. 217., автор оповідає про цікавий випадок з кн. Вишневським. Цей випадок, що його оповіджено в книзі Леона Деніса «La Probleme de l'Être et de la Destinée» («Проблема Буття і Долі» ст. 289.

«Я знав особисто кн. Вишневського, — пише автор, — і він завжди видавався мені людиною, гідною довір'я». Мадам Неггерат, авторка книжки «La Survie» («Посмертне життя») також чула це оповідання від князя і звернула на нього увагу п. Дероша, відомого дослідника психічних явищ. Ось воно:

«Князь Адам Вишневський, що живе по вул. Дебаркадер 7 в Парижі, передає нам таку доповідь, що її можуть свердити також свідки, що з них деякі ще живуть, і що погодилися, щоб я їх визначив тут лише ініціалами.

«Князь Галіцін, маркіз Б..., граф Р... зібралися були літом 1862 р. в Гомбургу, на водах. Одного вечора, дуже пізно, вони прогулювалися в парку, коли нараз помітили бідну стареньку, що лежала на лавці. Підійшовши до неї і розпитавши, вони запросили її до себе в готель. Тут вона повечеряла з великим апетитом, а князь Галіцін, що був магнетизером, спробував її приспати. Після численних «пасів», це йому вдалося. Яке ж було здивування присутніх, коли старенька, що перед тим висловлювалася тільки погашеньким німецьким діалектом, тепер, у глибокому сні, заговорила нараз гарною французькою мовою, оповідаючи, що вона мусить провадити нужденне життя в кару за злочин, поповнений за її попереднього життя в XVIII в. Тоді вона жила в одному замку в Бретані, на березі моря. Зійшовшись з коханцем, вона захотіла звільнитися від свого чоловіка і скинула його в море з високої скелі. Вона точно визначила місце свого злочину.

«Завдяки цим її вказівкам, князь Галіцін і маркіз де Б., змогли пізніше, відвідавши Бретань, кожний окремо, перепроводити досліди, наслідки яких були то-тожні. Спочатку, розпитуючи значну кількість осіб, вони

не могли добути ніякої важливої інформації. Але потім вони познаходили старих селян, які пригадували оповідання своїх батьків про молодод й гарну власницю замку, що скинула свого чоловіка в море. Все те, що оповіла стара жінка в Гомбургу в сомнамбулічному стані, виявилось правдою.

«Князь Галіцін, повертаючись назад через Гомбург, відвідав комісара поліції, якого розпитав про стару жінку. Комісар йому заявив, що ця жінка була цілком неосвічена, вміла говорити лише поганим німецьким діалектом і жила з нужденної пенсії, як жінка солдата.»

В цьому оповіданні, що його вірогідність стверджується свідченнями людей, вартих довіри, звертає на себе увагу головний факт, що жінка, яка в нормальному стані не знала ні одного слова по-французькому і поводитися, як цілком неосвічена особа, приспана, починає нараз говорити гарною французькою мовою вищих шарів суспільства XVIII в., і оповідає подробиці свого попереднього життя, про яке присутні досі нічого не знали.

Серед магнетизаторів, що намагалися шляхом присипляння досягнути відомості про попереднє життя приспаних людей, треба згадати особливо досліди вже згаданого полковника Де Роша, дуже відомого дослідника безсумнівної чесности, що оголошував наслідки своїх дослідів у французькому науковому журналі «Annales des Sciences Psychiques» («Річники Психічних Наук») в Парижі. Де Роша оповідає між іншим про одну дівчину 18 років, на ймення Жозефіна, яка, приспана, була примушена пригадувати важливіші епізоди свого життя, йдучи взад аж до самого дитинства. Жозефіна оповідає про свої хвороби і видужання, починає писати дитячим письмом, то-тожним із тим, що зберігся в її дитячих зшитках, і доходить аж до стану справжнього немовляти.

Потім мовкне. І нараз чується інший голос — голос старої людини. Вона знаходиться на передсмертному ложі і оповідає про своє життя. Потім нова мовчанка. І от чується знову інший голос — голос жінки, що оповідає про своє попереднє життя. Нарешті, Жозефіну збуджують і знаходять її в стані крайнього знесилення і поденервовання.

Італійський сенатор Коррадо Річчі, славнозвісний мистецтвознавець, що довгий час стояв на чолі департаменту Старовини і Мистецтва в Міністерстві Виховання в Римі, в книзі «Між історією і легендою», присвяченій «пам'яті Люкреції Гіслієрі, яку я любив в XVI в.», оповів незвичайно цікаву історію про цю свою давню любов, — історію, що набирає особливого значення з огляду на особу автора, відомого науковця, що користується в Італії загальною повагою і ніколи не мав нахилу до будь-яких містифікацій.

Коррадо оповідає, що опинившись 12-літнім хлопцем вперше в Больонії, він відчув дивне почуття, ніби давні, старовинні будинки цього міста йому були дуже добре знані, тим часом, як нові вулиці, пам'ятники й будинки, хоча й бачені на світлинах, зовсім не збуджували в нього цього почуття. Йдучи іноді давньою вулицею, він ніби вже наперед бачив те, що потім перед ним з'являлося — водограй, якийсь дворик, портик. Це його вражає, і він починає сам собі дивуватися: чи це все він вже колись бачив? Яким чином? Коли?

І от, однієї ночі, в напів-сні, бачить він перед собою якусь вуличку без портиків, з якоюсь ніщою ліворуч і дзвіницею з невеличким обеліском в далечині коло гайку на горбку. Удосвіта поспі-

шає він з дому на вулиці міста в надії знайти ту вуличку. Але марно блукає з місця на місце. І так проходить шість днів, але вимріяна вуличка не знаходиться.

— Хлопче мій, — каже йому напередодні його від'їзду з Больонії старенька пані, що його гостить, — вуличка, яку ти шукаєш, знаходиться не в Больонії, а в царстві твоїх снів.

Хлопець почуває себе найнещасливішою людиною в світі і гірко плаче. На другий день залишає Больонію...

Але в 1878 р. вертається студентом університету і залишається тут 15 місяців. Два факти турбують його душу і збуджують спогади давно минулого.

Одного вечора, проходячи під порожнім портиком Баракано, почуває в собі щось дивне, незрозуміле, ніби якесь передчуття. Нараз із протилежного боку вулиці відчиняється вікно, і якась жінка, спершись на підвіконня, голосно гукає:

— Альберте!

Мабуть, кликала свого чоловіка, що допіру вийшов.

Але я, — пише Коррадо Річчі, — мимоволі озирнувся і спитав:

— Чим можу служити?

— Вибачайте, — відповідає жінка, — я не вас кликала...

— Але чому ж я, — продовжує Коррадо Річчі, — відповів їй так без всякого вагання, ніби мое ім'я було — Альберто? Чи було колись воно дійсно моїм? Чи душа зберегла якийсь спогад про це, мандруючи з тіла до тіла, в просторі і часі? Чи, може, мали рацію ті, що вірили доктрині Пі-

тагора? Чи дійсно була певність, що ота вимріяна вуличка таки не існує, чи ніколи не існувала? Чи не жив я колись в Больонії? І коли саме? І ким я тоді був?

Другий факт стався ввечорі 6. листопада 1880 року і видався йому ще дивнішим. Прохворівши цілий місяць внаслідок не важкої, але впертої перестуди, Коррадо Річчі нарешті видужує і виходить з дому. Увечорі, глибоко задуманий, повертається додому і несвідомо звертає в вулицю Делля Санта, тим часом, як його помешкання знаходиться в зовсім іншій частині Больонії. Дійшовши до одного старезного портика, він нарешті спиняється перед дверима, що, як йому здається, він уже бачив тисячу разів. Він, мабуть, увійшов би до них, коли б дверник не спинив його запитом, чого йому треба.

Потім проходять ще місяці й роки. Коррадо Річчі давно вже скінчив університет і працює бібліотекарем в університетській бібліотеці.

Одного дня, переглядаючи різні рукописи, знаходить стару запорошену книжку, на першій сторінці якої написано: «Хроніка подій в Больонії, що починається в 1502 р. і кінчається в р. 1549». І — дивна річ! — листуючи рукопис, Коррадо Річчі при кожній сторінці переживає те саме, що колись хлопцем при перших відвідинах давніх вулиць: йому навіть не треба кінчати читання рукопису, — він уже наперед знає, що має статися. Всі враження, всі постаті давнього життя встають перед ним, наче магічно викликані з другого світу. Він пізнає будинки, сади, залі, панів і пань, а серед цих останніх особливо одну, прегарну, з русявим волоссям, блакитними очима і тонкими, ніби срібними пальчиками.

Зворушення зростає до страждання, до страху, коли він читає:

«В ніші муру будинку пана Гаспара де Фантуці, по вулиці Ріальто, першого липня відкрито найкращу Мадонну, яку будьколи написав маєстро Альберто Да ле Армї. Говорили, що в цій Мадонні маєстро Альберто зпортретував пані Люкрецію Гіслієрі, молоду й гарну, сповнену всіх приваб...»

Коррадо Річчі кидає хроніку і вибігає на вулицю. Запитує першого, хто йому трапляється, чи є в Больонії вулиця Ріальто і де вона знаходиться. Серце йому мало не вискакує з грудей, коли дізнається, що вул. Ріальто дійсно існує і знаходиться в далекій частині міста, в напрямку на гори.

«Як міг би я оповісти, — пише Коррадо Річчі, — все те, що я пережив, коли звернувши за ріг Кастелляти, знайшов раптово вуличку, яку шукав стільки років? Не було сумнівів — це була вона: без портиків, з своєю дзвіницею і гайком на горбку».

Але — ніша? І любий образ? Увесь тремтячи, він спиняється на хвилинку ніби перед зачарованим місцем. Потім іде далі. І ось на мурі якогось будинку відкриваються перед ним рештки образу: горішня частина майже непопсована, обличчя добре збереглося, і блакитні очі дивляться задумано й привітно. Скільки думок вирує в голові Річчі! Це ж він сам намалював цей образ, — тепер він це цілком добре собі пригадує, і пригадує, що дійсно образіві Мадонни надав риси своєї коханої...

Продовжуючи читання Хроніки, Коррадо Річчі знаходить другу звістку великої для нього ваги:

«Дня 21 жовтня 1542 р. маєстро Альберто Да ле Армї, живе в будинку проти церкви Делля Санта, відкрив запрестольний образ в каплиці церкви й...»

Так от чому він машинально опинився в вулиці Делля Санта перед домом, в якому колись жив!

Хроніка відмічає далі:

«О годині 5. померла Люкреція Гіслієрі» — і було це 16 серпня 1549 р.

Читання цих кількох сторінок викликає в нього жакливе пригноблення — він плаче, ніби вона ось-ось тепер померла... Чи був він колись щасливий в цьому коханні? Чи її уста колись його цілували? — душа не відповідає на ці запити:

Але, якщо мій дух віджив в новій оболонці, чому б і її дух не міг перевтілитися? і — ця думка зроджує в ньому надію пізнати в якійсь гарній жінці Люкрецію Гіслієрі, як він пізнав себе в Альберті Да ле Армі.

Та в усякому разі, — додає сенатор Коррадо Річчі, — «в тому, що я жив у XVI столітті в Болоні і що я намалював Мадонну вулиці Ріальто в образі мосі коханої, — в цьому я не міг більше сумніватися...»

Не будемо переповідати інших, численних випадків, що в них ті особи, що їх переживали, чи були їхніми свідками, вбачають ясні докази реінкарнації, себто перевтілення душі, що вже колись жила на землі.

Вірування в реінкарнацію, себто в перевтілення душі, що вже раз жила на землі, дуже давне. В Індії вона прийняла несприятливу форму метемпсихози, що допускає перевтілення людської душі навіть у різних тваринах, якщо це було б потрібне для її очищення і вдосконалення.

Але поза Індією віра в реінкарнацію обмежується на людський світ.

Так, у давньому Єгипті вона проступає цілком ясно в доктрині про так званого Двійника

(«К»). При народженні, кожного єгиптянина малювали в двох постатях. В щоденному житті ці дві постаті зливалися в одну, але під час сну, коли одна з них спочивала, друга блукала в таємничому царстві снів. Остаточна розлука між ними приходила зі смертю, коли мертве тіло залишалося в землі, а Двійник продовжував жити, знаходячи собі інше тіло. (Десті «La Vie et la Mort» — «Життя і Смерть».)

У Греції віру в перевтілення ми знаходимо в орфічних поемах, а також у Пітагора, Сократа, Платона, Аполонія та інших. У славнозвісному діалозі Платона «Федон» читаємо:

«Душа старша за тіло. Душі безнастанно відроджуються з Тадесу, щоб повернутися до тутешнього життя.»

Але перше вони п'ють воду з Лети, щоб забути попереднє життя.

Серед римлян віру в реінкарнацію підтримували писання Овідія, Віргілія, Ціцерона, що черпали свою культуру від греків. Овідій писав, що коли душа буде очищена, житиме на небесних світилах, і тим поширював віру в перевтілення душ на весь космос. Віргілій повторював твердження Платона про повернення душ на землю по впливі тисячі років...

У новоплатоників вірування в реінкарнацію було сильно поширене, і Пльотин в IX книзі другої «Еннеади» ясно писав:

«Передбачення богів запевняє кожному з нас місце, що йому належить і що відповідає попереднім вчинкам попередніх існувань.»

Порфірій, другий відомий філософ новоплатонічної школи, рішуче відкидав метемпсихозу, як кару зіпсутих душ, але твердив, що всі душі

перевтілюються серед людей, щоб сповнити своє призначення. Ані учні Пітагора, ані неоплатоніки не припускали можливості вічної кари, поширюючи моральну ідею, що кожна душа доходить свого очищення й порятунку власними зусиллями в численних перевтіленнях.

Ямблік, неоплатонік початку IV ст., автор «Життя Пітагора», так синтезує доктрину реінкарнації:

«Божа справедливість — не людська справедливість. Людина визначає справедливість з досвіду теперішнього свого життя і сучасного її стану. Бог визначає справедливість згідно з низкою наших існувань. Таким чином, нещастя, що на нас спадають, часто являються карами за гріхи, що їх душа поповнила в своєму попередньому житті. Бог іноді не виявляє нам її рації, але ми не повинні тим не менше сумніватися в Його справедливості.»

Знаходимо сліди вірування в реінкарнацію і в Євангелії, де Івана Христителя вважається за перевтілення пророка Ілії. Так в Євангелії від Матфея Христос каже про Івана Христителя:

— А коли хочете знати, то він — Ілля, що має прийти. Хто має вуха, щоб слухати, нехай слухає!

А пізніше, після Преображення Господнього, коли учні Христові Петро, Яків і Іван бачили Мойсея та Ілля, як вони розмовляли з Ісусом, Ісус наказав їм:

— Нікому не говоріть про це видіння, поки Син Чоловічий воскресне з мертвих.

Учні запитали Його:

— Як же книжники говорять, що має прийти Ілля?

Бо книжники навчали, за пророком Малахіїю (4,5), що Ілля попередить прихід Месії.

І Ісус, відповідаючи їм, сказав:

— Ілля прийде перед тим (себто перед воскресінням Сина Чоловічого, Є. О.) і все налагодить. Та кажу вам, що Ілля вже прийшов, та його не пізнали, а зробили з ним, що хотіли...» (XVII, 3-12)

В Євангелії від Івана маємо оповідання про уздоровлення сліпонародженого:

«І учні Його спитали Його, кажучи:

— Учителю, хто згрішив: він, чи його батьки, що сліпий він родився?»

Запит включає в собі думку, що можна згрішити ще до народження, себто, очевидно, в попередньому житті. І Ісус, ніскільки не дивуючись такому незвичайному запитові, відповідає:

— Ні, він не згрішив, ні батьки його, а щоб з'явилися на ньому Божі діла...»

Що вірування в реінкарнацію було значно поширене серед перших християн, це видно з того, що Константинопольський собор у 553 р. вважав потрібним його виразно заборонити.

Не треба дивуватися цьому засудові: тоді земля була в осередку всесвіту, людина — найпривілейованіше створіння в цьому всесвіті, що для неї і сонце навкруги землі крутиться, і місяць, і зірки на небі для неї сяють, а життя людське вважалось таким важливим і єдиним і неповторним фактом, що вистачало його, щоб засудити людину на всю вічність.

Але після того, як люди довідалися, що не сонце навкруги землі крутиться, а земля навкруги сонця (і ця думка видавалася перше такою еретичною, що викликала засудження славнозвісного астронома Галілея!), і що й саме сонце, разом із землею крутиться навкруги іншого осередку, і що не тільки земля, але й саме сонце — тільки

незначна порошок серед мільярд велетенських світів, і людське життя — лише незмірно маленька частинка великого часу й простору, в якому одиницями виміру служать не наші хвилини, чи години, і навіть не дні і не місяці, і не роки, а т. зв. роки світла, в яких кожна секунда означає 300.000 кілометрів простору, при чому якщо сонце засилає до землі своє світло за 8 хвилин, то існують світила небесні, що їх світло бігло до нас сотні мільйонів світляних років *), і коли воно добігло, то саме світило, може бути, вже згасло, — коли все це приймемо ми під увагу, не зможемо не признати, що було б дивним обмежувати людське життя на одну таку коротку мить і приписувати йому таку вагу, що від нього мав би залежати присуд на вічне страждання, чи на вічне раювання. Як неможливо тепер обмежувати життя на одну тільки землю, так не можливо обмежувати людське життя на одну тільки короткотривалу появу.

І якщо свого часу відомі італійські вчені Джордано Бруно і Кампанелля були переслідувані за вірування в існування інших світів, заселених істотами, подібними до людей, а Джордано Бруно був навіть спалений, як «еретик» у Римі на вогнищі, тепер, як повідомляють едмонтонські «Українські Вісті», з 1. вересня 1952 р., офіційний орган філядельфійської архидієцезії «Кетолік Стандерд енд Тайм» видрукував знаменну статтю о. Франсіса Й. Кеннела, декана теологіч-

---

*) Туманність Андромеди знаходиться на віддалі мільярда світляних років!

Коли б ми зробили модель землі завбільшки в два з половиною сантиметри діаметру, найближчу зірку треба було б помістити на віддалі 64.000 кілометрів!

ного факультету католицького університету, в якій він пише:

— Ані об'явлення, ані наука Отців Церкви, ані урочисті проголошення пап не виключають можливості життя, може й зовсім подібного до нашого, на інших планетах...

Але множність заселених світів, підрозуміває й множність існувань, що в повільному вдосконалюванні підносяться до все вищого духового щабля. Про це писав французький астроном Каміль Флямаріон:

«Якщо духовий і фізичний світ творять одну абсолютну єдність, і спільнота людських істот на всіх небесних світилах формує одну прогресивну низку істот, що думають, починаючи від тих, що ледве визволилися з пелюшок матерії, і кінчаючи тими янгольськими істотами, що можуть безпосередньо споглядати Бога в усій Його славі і розуміти всі Його, і найвищі, діла, все робиться зрозумілим, все між собою гармонізує: земна людськість знаходить своє місце на найнижчих щаблях цієї просторої ієрархії, і єдність Божого плану встановлюється...»

А італійський славнозвісний революціонер і філософ Дж. Мацціні також писав в своєму творі «Даль Кончіліо а Діє»:

«Ми віримо в безконечну низку перевтілень душі, від життя до життя, з одного світу в другий, кожен з котрих являється поступом в порівнянні з попереднім...»

Можна було б зацитувати ще чимало світових філософів і письменників, що на підставі глибоких міркувань і життєвих досвідів, переконалися в правдивості давнього вірування в перевтілення душі, але обмежимося на славнозвісному Бен'яміні Франкліні, винахідникові громозвуду, який сам собі написав в 1728 р. таку епітафію, що її змісл не викликає сумнівів:

Тіло
БЕНЬЯМІНА ФРАНКЛІНА
друкаря,
подібне до оправы старої книжки,
позбавленої свого змісту,
з викресленим заголовком
і витертою позолотою
спочиває тут, здобич хробаків,
але
твір не загубиться,
бо, як він вірить,
появиться знову
в новому
і більше елегантному виданні,
що його перегляне і виправить
Автор.

ЗМІСТ

	Ст.
Від Видавництва	4
Завзяття	5
Поверховність	14
Потреба розуміння	22
Почуття відповідальности	28
Новітні фарисеї	42
Суспільний пістряк	48
Спокуса самовиправдання	53
Пилатизм	62
Дбаймо про стиль	67
Нікудани — люди стрільна	74
Заповіт Вазару	78
Ілюзії	83
Переможна надія	87
Небезечні і шкідливі турботи	94
Атеїзм як віра	103
В століття смерти Гоголя	108
В. К. Винниченко і його осамітнення	116
Т. Шевченко — або чесність з Богом	127
Про фаталізм, долю та випадок	140
Рід у світогляді українського народу	170
Геніяльні діти	180
Проблема переселення душ в світлі сучасних дослідів	193